

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**XIX. VE XX. YÜZYILLARDA MARDİN VE
ÇEVRESİNDE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ**

Hakan ARİ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Rezan EKİNCİ

Mardin 2019

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

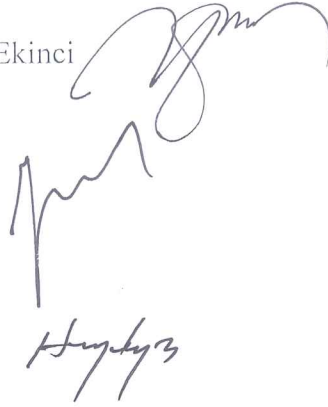
TEZ ONAYI

Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı 16751008 numaralı öğrencisi Hakan ARİ'nin hazırladığı "XIX. ve XX. Yüzyıllarda Mardin ve Çevresinde Misyonerlik Faaliyetleri" başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 19/08//2019 Pazartesi günü saat 13:00'da yapılmış, tezin onayına oy çokluğu/oybirliğiyle karar verilmiştir.

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Rezan Ekinci

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Veysel Gürhan

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Hakan Kaya

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun ..... tarih ve ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../2019

Enstitü Müdürü

Dr. Öğr. Üyesi Ziya POLAT

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
TABLolar	iv
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1
A. KAYNAKLARA DAİR	5
B. MEKÂNA DAİR	8
B.1. Mardin İsminin Menşei	8
B.2. Mardin'in Nüfusu	10
B.3. Mardin'in Coğrafi ve Fiziki Yapısı	13
B.4. Osmanlılara Kadar Mardin'in Tarihi ve İdari Yapısı	18
B.5. Osmanlılar Döneminde Mardin'in Tarihi ve İdari Yapısı	19
1. HRİSTİYANLIĞIN VE MİSYONERLİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ	22
1.1. Hristiyanlığın Tarihi Gelişimi	22
1.2. Hristiyanlık Mezheplerinde Misyonerliğin Yeri ve Önemi	25
1.2.1. Katolik Mezhebi	28
1.2.2. Ortodoks Mezhebi	30
1.2.3. Protestan Mezhebi	32
1.3. Misyonerlik	34
1.3.1. Kavram Olarak Misyonerlik	35
1.4. Hristiyanlık ile Misyonerlik İlişkisi	36
1.4.1. Aziz Pavlus ve Misyonerlik	38
1.4.2. Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri ve Misyon Kurma Çabaları	40
2. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİMLERİN DURUMU	43
2.1. Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimler	43
2.2. Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu	45
2.2.1. Zimmî	47
2.2.2. Eman-Müste'men	48
2.3. Kapitülasyonlar ve Osmanlı Devleti	49

2.4. Tanzimat Döneminde Gayrimüslimler.....	50
2.4.1. Tanzimat Döneminde Gayrimüslimlerin Sosyal Alandaki Değişimi.....	52
2.5. Islahat Fermanı ve Gayrimüslimler.....	54
2.6. I. Meşrutiyet Döneminde Gayrimüslimler	55
3. MARDİN VE ÇEVRESİNDE YAPILAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ	60
3.1. Mardin’de Misyonerlik	62
3.1.1. Protestan Misyonerler	65
3.1.1.2. Protestanların Eğitim Faaliyetleri	72
3.1.1.3. Amerikan Erkek Okulu	74
3.1.1.4. Amerikan Kız Mektebi.....	75
3.1.1.5. Mardin İdadi Mektebi	76
3.1.1.6. Mardin Amerikan Hastanesi	77
3.1.1.7. Mardin’deki Protestan Misyonerlerin Çocuk Kaçırma Olayı	81
3.1.2. Katolik Misyonerler	82
3.1.2.1. Katoliklerin Mardin Ermenileri Üzerindeki Etkileri.....	85
3.1.2.2. Katoliklerin Mardin’deki Fakirlik Hakkındaki Görüşleri	89
3.2. Mardin’de Osmanlı Eğitim Kurumları.....	91
3.2.1. Mardin Rüşdiye Mektebi	91
3.2.2. Mardin İbtidai Mektebi	92
3.2.3. Mardin İdadi Mektebi	93
3.3. Mardin ve Çevresinde Misyonerlere Karşı Alınan Önlemler	94
SONUÇ	100
EKLER	114
ÖZGEÇMİŞ.....	138

ÖNSÖZ

XIX. ve XX. Yüzyıllarda Mardin ve Çevresinde Misyonerlik Faaliyetleri adlı tez çalışmasının yapılmasındaki amaç genelde Anadolu coğrafyası, özelde ise Mardin ve çevresinde yapılan misyonerlik çalışmalarının etkisini ortaya çıkarmaktır. Bu çalışmada misyonerlik faaliyetlerinin sadece din amaçlı olmadığı irdelenmektedir. Bu çalışmalar özellikle eğitim ve sağlık gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. Bu alanların araç olarak kullanıldığını ortaya çıkarıp halka olan etkilerini incelemek esas alınmıştır.

Bu bağlamda Osmanlı arşivi ve misyonerlerin kendi kaynağı olan The Missionary Herald arşivi incelenmiştir. Bunların dışında araştırma eserler taranıp incelenerek araştırmaya zenginlik katmak amaçlanmıştır. Bunların sonucunda akademik ve objektif değerler hassasiyetiyle kaynaklar analiz edilerek tez çalışması oluşturulmuştur.

Araştırmamın oluşmasında bir öğrenciye gösterilen ilgi ve alakadan daha fazlasını gösteren değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Rezan EKİNCİ'ye, süreç içerisinde değerli önerileri ile katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Veysel GÜRHAN'a, Dr. Öğr. Üyesi Remzi AVCI'ya, yazım ve noktalamada yardımları olan edebiyat öğretmeni değerli arkadaşım Berivan YILDIRIM'a, fikir ve önerilerini benimle paylaşan mesai arkadaşım İbrahim KARABULUT'a, maddi ve manevi desteklerinden ötürü öncelikle değerli anne, babama ve ailemin her bir üyesine teşekkürü borç bilirim.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

XIX. ve XX. Yüzyıllarda Mardin ve Çevresinde Misyonerlik Faaliyetleri

Hakan Ari

Mardin Artuklu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

2019: 150 Sayfa

XIX. ve XX. yüzyıllarda Osmanlı topraklarına yoğun bir şekilde ilgi gösteren misyonerler, devletin zayıflamasıyla birlikte faaliyetlerine hız vermişlerdir. Misyonerler, faaliyetlerini daha çok rahat hareket edebileceklerini düşündükleri devlet merkezinden uzak ve nispeten gözlerden irak, cazip mahallerde yürütmüşlerdir. Böylece Osmanlı Devleti'nin doğusu, misyonerlerin oldukça yoğun faaliyet gösterdikleri bir saha olmuştur. Merkezden uzak olarak misyonerlerin yoğun faaliyet yürüttükleri yerlerden biri de Mardin ve çevresidir. Misyonerler, Mardin ve çevresinde asli görevleri olan dini faaliyetlerinin yanında pek çok alanda etkinlik göstermişlerdir. Halkla yakınlaşmayı sağlamak için onların ihtiyaçlarını giderecek başta eğitim alanında olmak üzere okullar, sağlık alanında hastane ve eczane gibi kurumların açılmasında öncülük ederek değişik alanlarda çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu tür faaliyetlerle halkın misyonerlere karşı algılarını olumlu bir şekilde etkilemeyi başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Misyonerlik, Osmanlı, Mardin, Protestan, Amerikan Board.

ABSTRACT

Master Thesis

The Missionary Activities around Mardin during XIX. and XX. Centuries

Hakan Ari

Mardin Artuklu University

The Institute of Social Science

Department of History

2019: 150 Pages

The missionaries who cares about Ottoman lands intensely speeded up their activities because of weakening state in the XIX. and XX. centuries. They carried out their missionary activities in the proper places where are relatively out of public gaze, far from the capital and they thought they could move more comfortably. Thus, the Eastern part of the Ottoman Empire has been an area where the missionaries operate quite intensively. One of the places where the missionaries did intensive activities far from the center of the state was Mardin and its surroundings. Missionaries had been active in many areas apart from their fundamental religious activities in Mardin and its surroundings. They carried out activities in various fields by pioneering to be open like state institutions which the public is especially in the need of schools in the field of education and a hospital and a pharmacy in the field of health in order to be closer to the public. They have managed to affect the perspective of public against missionaries positively through such activities.

Key Words: Missionary, Ottoman, Mardin, Protestant, American Board.

TABLÖLÄR

Tablo 1: Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Mardin'deki Nüfus.....	11
Tablo 2: Seyyahlara Göre 19. Yüzyılın İlk Yarısında Mardin Nüfusu.....	12
Tablo 3: Amerikan Board'un Türkiye Misyonu Hastaneleri.....	79-80
Tablo 4: Ermeni Piskoposlar Listesi.....	88

KISALTMALAR

ABCFM. : American Board Commisioners for Foreign Missions.

ABD. : Amerika Birleşik Devletleri.

Ans : Ansiklopedi.

A.MKT.MHM.: Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı.

Bkz.: Bakınız.

BOA.: Başkanlık Osmanlı Arşivi.

C.: Cilt.

Çev.: Çevirmen.

DİA.: Diyanet İslam Ansiklopedisi.

DH.EUM.5.ŞB.: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Beşinci Şube.

DH.MKT.: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî.

DVS.: Diyarbakır Vilayet Salnameleri.

Ed.: Editör.

Haz.: Hazırlayan.

İSAV. : İslami Araştırmalar Vakfı.

İ.HUS.: İrade Hususi.

MGM.: Muamelat Genel Müdürlüğü.

TDK.: Türk Dil Kurumu.

TTK.: Türk Tarih Kurumu.

S. : Sayı.

s. : Sayfa.

SBE. : Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Semp. : Sempozyum.

V.: Vol (Cilt).

Vb.: Ve Benzeri.

Yy. : Yüzyıl.

Yay: Yayınları.

Y.PRK.UM: Yıldız Perakende Evrakı Umumi.

GİRİŞ

İnsanoğlu, tarih boyunca kutsal olarak gördüğü değerleri kabul ettirme ve inancını yayma arzusunu hissetmiştir. Bu durum ilk insanlardan günümüze kadar artan bir şekilde devam etmiştir. İlkel dönemde çok tanrılı inanışlar hâkimken sonraki dönemlerde özellikle de ilahi dinlerin ortaya çıkması sonucu inanç yayma gayesi toplu ve sistematik bir şekle bürünmüştür. İlk olarak peygamberler öncülüğünde yayılan ilahi dinler daha sonraki süreçlerde misyonerler aracılığı ile yayılmaya çalışılmıştır.

Dinlerini yaymak için çalışan ve bunun için büyük çabalar içine giren misyonerler, birçok dinde varlık göstermiştir. Ancak misyonerlik sistematik bir şekilde ve en yaygın biçimde Hristiyanlık dini mensupları tarafından yürütülmüştür. Hristiyan misyonerler, faaliyetlerini kiliseler aracılığı ile gizli veya açık bir şekilde yürütülmüşlerdir. Misyonerler, genellikle bağlı buldukları kiliselerin ya da kurumların talimatları doğrultusunda hareket etmiş ve dünyanın birçok yerinde faaliyette bulunmuşlardır. Misyonerler dinlerini yaymak için bazı durumlarda devletlerle de ortak hareket etmişlerdir. Bazı durumlarda devletlerle ortak çıkar ve amaçlar çerçevesinde birlikte hareket ederek birbirlerinin çıkarlarını gözetmişlerdir. Bu doğrultuda misyonerler, sadece gerçek vazifeleri olan dinlerini yaymak için değil; aynı zamanda bir yerin sömürgeleştirilmesinde ve hatta sömürgelerinin devletlerine olan bağlılığını pekiştiren bir kurum haline dönüşmüşlerdir. Devletler de bu karşılıklı çıkar gözetiminin devamlılığı için gerek sömürgelerinde gerekse başka yabancı bölgelerde çalışma yürüten misyonerleri koruma-kollama gayesinde olmuşlardır. Misyoner kurumları ile devletlerarasındaki bu tip bir çıkar gözetimi, aralarında birbirlerinin hedeflerini motive eden simbiyotik bir bağ oluşturmuştur.

Hristiyan misyonerler, faaliyetlerini neredeyse dünyanın her karış toprağında yürütmüşlerdir. Bu faaliyetleri, Rönesans ve Reform hareketleri sonucunda oluşan Coğrafi Keşifler ile beraber katlanarak artmıştır. Misyonerler Avrupalı kâşiflerle yolculuk yaparak onlara rehberlik etmişlerdir. Bunun karşılığında gidecekleri bölgelere ücretsiz bir şekilde ulaştırılmışlardır. Bu bağlamda misyoner

kâşif ilişkileri pekişmiş ve karşılıklı çıkar ilişkilerinin alanı daha da artarak devam etmiştir.

Misyonerler merkezi otoritelerin zayıf olmasından doğan iktidar boşluğunu fırsat bilerek, merkezden uzak olan bölgelerde ya da yönetim eksikliği olan bölgelerde daha rahat hareket edebileceklerini düşünüp, bu alanları özellikle seçmişlerdir. Bu durum dünyanın birçok yerinde yaşandığı gibi Osmanlı topraklarında XIX. ve XX. yüzyıllarda yoğun bir şekilde hissedilmiştir. Osmanlı Devleti bu yüzyıllarda doğu bölgelerinde etkinliğini fazla gösterememiştir. Osmanlı'nın doğu bölgelerinde etkin olamama durumu sadece yönetim alanında yaşanmamıştır. Ayrıca eğitim ve sağlık gibi hayati konularda da eksiklik hissedilmiştir. Yaşanan bu durumları, gerek devletin doğusunun merkezden uzak olması gerekse Osmanlı Devleti'nin sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda zayıflamasıyla ilişkilendirmek mümkündür. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını fırsat bilen misyonerler Osmanlı topraklarında çalışmalarına hız vermişlerdir. Misyonerler, özellikle eğitim ve sağlık gibi hayati alanlardaki kurumların eksikliğini fark etmişlerdir. Bunun sonucunda bu alanlarda misyonerlik faaliyetleri yürütmüştür.

XIX. ve XX. yüzyıllarda Avrupa ve Amerika'da eğitim-sağlık alanlarında ilerlemeler kaydedilmiştir. Batı'dan gelen misyonerler, kendi ülkelerinde uygulanan eğitim ve sağlık sistemlerini görev yerlerinde yürütmeye çalışmışlardır. Misyonerler, Mardin ve çevresinde asli görevleri olan dini faaliyetlerinin yanında pek çok alanda etkinlik göstermişlerdir. Halkla yakınlaşmayı sağlamak amacıyla onların ihtiyaçlarını giderecek başta eğitim alanında olmak üzere okullar açmışlardır. Ayrıca sağlık alanında hastane ve eczane gibi kurumların açılmasında öncülük etmişlerdir. Misyonerler bu alanlar dışında birçok kategoride çalışma yürütmüşlerdir. Bu tür faaliyetlerle halkın misyonerlere karşı algısını olumlu yönde etkilemeye çalışmışlardır.

Mardin, Anadolu'nun güneydoğusunda yer alan ve yüksek bir tepenin güney yamacında kurulan, kozmopolit yapıya sahip bir yerleşim yeridir. Ayrıca Mardin'in ipek yolu güzergâhında olması şehre ayrı bir önem katmıştır. Şehrin hem

bölge illerinin kesişme noktasında yer alması hem de komşu ülkelere sınırının olması bakımından geçmişte olduğu gibi günümüzde de hala önemini korumaktadır. Mardin jeopolitik ve stratejik öneme sahip olarak misyonerlerin ilgilerini çekmiş ve birçok misyoner grubu bu şehre akın etmiştir. Katolik ve Protestan misyonerler Mardin’de en fazla faaliyet gösteren gruplar olmuşlardır.

Katolik misyonerler Protestanlardan daha önce Mardin’e gelip burada çalışmış olmalarından yerli halk üzerinde ilk etki eden kişiler olmuşlardır. Mardin’e gelen ilk misyoner grubu olarak Katolikler birçok gayrimüslim cemaat üzerinde hâkimiyet kurmuş, özellikle de Ermeniler üzerinde etkili olmuşlardır. Katoliklerden daha sonra Mardin’e gelen Protestanlar, Katoliklerin muhalefeti ile karşılaşmışlardır. Protestanlar ilk etapta Mardin’de yer edinmede ve kabul edilmede oldukça zorlanmışlardır. Misyonerlerin birbirlerine yolladıkları mektuplardan da anlaşıldığı gibi bölge insanının şekline bürünmüşlerdir. Bunun dışında gittikleri bölgede konuşulan dilleri de öğrenmişlerdir. Fakat bunlara rağmen kabul edilme oranları oldukça düşük olmuştur.

Misyonerler gittikleri bölgelerde halk tarafından kabul edilmek için kendilerine yerli insanlardan misyoner yetiştirme yoluna gitmişlerdir. Özellikle Katolikler bu durumu kendi lehlerine çok iyi kullanmışlardır. Katolikler, özellikle Ermenilerden yerli yardımcıları yetiştirmişlerdir. Katoliklerin, Mardin’de Ermeniler üzerindeki faaliyetlerinin oldukça yoğun olması sonucunda, Ermenilerin büyük bir bölümü Katolik olmuştur. Bu durumun sonucunda, bölge halkı yerli misyonerleri kendilerinden gördükleri için Katolikliğe geçişler hız kazanmıştır. Ayrıca misyonerler, gayrimüslim cemaatlerden taraftar toplayabilmek için ilk olarak cemaati bölme yolunu denemişlerdir. Böylece bölünen cemaatten daha kolay üye edinmişlerdir.

Misyonerlerin merkez yapılanması Mardin’in merkezinde faaliyet göstermiştir. Mardin, bir misyoner istasyonunun merkezi olarak seçilmiş ve bu istasyona bağlı dış istasyonlar oluşturulmuştur.

Osmanlı Devleti zamanında sancak konumunda olan Mardin, bazı dönemlerde Musul’a bağlanmakla beraber, genellikle Diyarbakır vilayetine bağlı

olarak varlık göstermiştir. Birçok uygarlığın geçtiği bu yerleşim yeri, burada yaşam sürmüş medeniyetlerin etkileri ile süslenmiştir. Bu etki tarihi ve kültürel olarak şehrin çehresine zenginlik katmıştır. Mardin’de yaşam bulmuş farklı inanışlar hem kentin fiziki yapısına hem de kültürel, etnik ve dini yapısına yansımıştır. Birçok din ve ırkın bulunduğu bir yerleşim yeri olarak Mardin, varlığını hala bu şekilde devam ettirmektedir.

Mardin kültürel çeşitlilik yapısı nedeniyle birçok kişi, aile ve devletin egemenlik çatışmalarının yaşandığı bir yerleşim yeri olmuştur. Bu şehirde merkezi otoritenin zayıf olmasından kaynaklı ailelerin hâkimiyet kurma gayeleri sonucu sık sık çatışmalar yaşanmıştır. Mardin’in yönetimini ele geçirmek için güç sahibi aileler arasında yaşanan çatışmaların sonucunda kent zarar görmüştür. Burada yaşanan egemenlik kavgaları etnik ya da dini bir yapıya bürünmemiştir. Mardin’de bu durumların yaşanması misyonerlerin faaliyetlerini daha rahat bir şekilde yürütmelerine olanak sağlamıştır.

Anadolu’daki Hristiyan misyonerliğinin XIX. ve XX. yüzyıllarda hız kazanmıştır. Bu faaliyetler Mardin ve çevresinde de birçok alanda yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Araştırmada bu faaliyetlerin nasıl olduğunu, amacını ve halka olan etkilerini incelemek esas alınmıştır. Mardin ve çevresinde hangi misyoner kurumlarının bulunduğu, bu kurumlarda yapılan faaliyetler ve bu faaliyetlerin sosyal, ekonomik ve sağlık alanlarında bölge halkına olan etkileri incelenerek, toplumun farklı katmanlarında ve farklı sahalarda varlık gösterdikleri etkiler analiz edilmiştir.

Mevcut araştırmanın kapsamı genelde misyonerlik, özelde ise XIX. ve XX. yüzyıllarda Mardin ve çevresinde yapılan misyonerlik faaliyetleridir. Birinci bölümde araştırma hakkında ön bilgi vermek amaçlanmıştır. Bu amaçla Hristiyanlık ve misyonerlik kavramlarına değinilmiştir. İkinci bölümde Osmanlı’daki gayrimüslimlerin durumu ele alınmıştır. Bu bölümde Osmanlı’daki Gayrimüslimlerin durumlarını analiz etmek amaçlanmıştır. Araştırmanın asıl amacı ise son bölümde XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Mardin ve çevresinde yapılan misyonerlik faaliyetleri analiz edilmiştir. Bu faaliyetlerin amacı, kapsamı ve etki alanları incelenmiştir.

A. KAYNAKLARA DAİR

XIX. ve XX. yüzyıllarda Mardin ve çevresinde misyonerlik faaliyetleri adlı araştırma, bu konu hakkında yazılmış kaynaklardan yararlanarak hazırlanmıştır. İlk olarak Osmanlı arşivi ve The Missionary Herald arşivi incelenmiş, Mardin Artuklu Üniversitesi kütüphanesindeki birinci ve ikinci elden yazılmış kaynaklar taranmış ve incelenmiştir. Elde edilen veriler dönemin koşullarına uygun olarak incelenmiş ve yorumlanmıştır. Analiz edilen veriler, tarafsız bir şekilde araştırmaya yansıtılmıştır. Araştırmanın güvenilirliği ve yararlanılan kaynakların başka araştırmacılara yol göstermesi amaçlanarak dipnotlar verilmiştir.

Misyonerlik faaliyetleri ve Mardin’de yapılan misyonerlik faaliyetleriyle ilgili büyük öneme sahip arşiv ve çalışmalar mevcuttur. Devlet Arşivleri Başkanlığı’nın arşivinden Osmanlı devlet yetkililerinin birbirlerine yolladıkları yazışmalara erişmek mümkündür. Birinci elden kaynak niteliği taşıyan bu arşivde misyonerlerin devlete yansıyan tarafını görmek ve devletin bu faaliyetlere karşı tutumunu analiz edebilmek için yararlanılması gereken önemli bir arşiv niteliğindedir.

The Missionary Herald arşivi Amerikan Protestan misyonerleri olan ABCFM (Americian Board Commisioners for Foreign Missions) adlı misyoner teşkilatının kendi aralarında geçen yazışmaları sunması bakımından büyük önem arz etmektedir. Misyonerlik çalışmalarının kaynak olarak yararlanabileceği önemli bir arşiv olan The Missionary Herald arşivinden, misyonerlerin birbirlerine yolladıkları mektuplara, her yıl düzenli olarak kurumlarının merkezi olan Boston’a yolladıkları raporlara erişilebilmektedir. Bu raporlardan misyonerlerin çalışmaları hakkında bilgi edinilebilir ve uzak bölgelerde yaptıkları çalışmalar analiz edilebilmektedir. Misyon merkezlerinden çekilen fotoğraf, gravür ve tablolar da erişmek mümkündür. Yine misyon istasyonları arasındaki görev değişimlerini ve yapılan toplantılar merkez ve dış istasyonlar, yapılan ayinler ve din değiştirme olayları hakkında bilgi edinmek ve kendi belgeleriyle misyonerleri analiz etmek için kullanılması gereken önemli bir arşiv niteliği taşımaktadır.

Mardin'deki misyonerlik faaliyetleri ile ilgili önemli araştırma eserleri mevcuttur. Mardin, Süryaniler ve misyonerlik hakkında bilgi edinmek için İbrahim Özcoşar'ın araştırma ve inceleme eserleri büyük öneme sahiptir. Özcoşar, bu alanda önemli eserler vermiş olup eserlerinden XIX. yüzyılda Mardin Süryanileri, Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin, XIX. yüzyılda Mardin Nüfusu, XIX. yüzyılda ABD Misyonerlerinin Mardin Süryanilerine Yönelik Faaliyetleri adlı eserleri dikkate değerdir. İhsan Süreyye Sırma'nın Sömürü Ajanı İngiliz Misyonerleri adlı çalışması misyonerlerin bağlı oldukları devletler ile bağlantıyı anlamlandırmak için etkili eserdendir. Erdal Açıkkes'in Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri adlı eseri genel olarak misyonerlik hakkında bilgi vermekle beraber özelde Harput ve çevresi hakkında önemli bilgileri araştırmacılara ulaştıran değerli bir eserdir. Abdüsselam Efendi'nin Mardin Tarihi adlı eseri Mardin'in tarihini ve yapısını anlamak için incelenmesi gereken bir eserdir. Abdulgani Efendi'nin Mardin Tarihi adlı eser Mardin hakkında araştırma yapacak olanların göz atması gereken bir eserdir. Nejat Göyünc'ün XVI. yüzyılda Mardin Sancağı adlı eseri Mardin'in tarihi, kültürel, ekonomik, sosyal, nüfus ve idari yapısını ele alan, oldukça kapsamlı bir eserdir. Veysel Gürhan'ın XVIII. yüzyılda Mardin Şehri adlı doktora çalışması Mardin şehrini birçok yönüyle ele alan ve başvurulması gereken, önem arz eden bir araştırma eserdir. Gabriel Akyüz'ün Mardin İli Merkezinde Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi adlı eseri Hristiyan azınlıkların Mardin'deki varlığını anlamak için incelenmesi gereken bir eserdir. Sıraç Aktürk'ün Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mardin Sancağında Eğitim adlı yüksek lisans tezi olan araştırma eseri, Mardin'deki Osmanlı ve Misyoner okulları hakkında bilgi edinmek için incelenmesi gereken kapsamlı bir eserdir. Esra Danacıoğlu'nun Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler adlı çalışması ABCFM'nin Ermeniler üzerindeki faaliyetlerini ele alan bir eserdir. Gülbadi Alan'ın Amerikan Board'ın Mardin'de Yürüttüğü Eğitim Çalışmaları Çerçevesinde Mardin Kız Okulu adlı sempozyum bildirisi Mardin Kız Okulu'nu detaylı analiz eden dikkate değer bir çalışmadır. Yıldız Deveci'nin Mardin Ermenileri adlı sempozyum bildirisi ise Mardin Ermenileri hakkında bilgi sunan önemli bir çalışmadır. Faruk Taşkın'ın Amerikan Board Misyonerlerinin

Türkiye'deki Sağlık Faaliyetleri çalışması genelde ABCFM'nin Osmanlı'daki sağlık çalışmaları hakkında bilgi vermektedir. Mardin Hastanesi hakkında bilgi edinmek için de başvurulması gereken bir eserdir.

B. MEKÂNA DAİR

B.1. Mardin İsminin Menşei

Mardin isminin tam olarak nereden geldiği hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Fakat Mardin ismine dair bazı rivayetler vardır. Bu rivayetlerden biri Perslere aittir. Rivayete göre Pers hükümdarının Mardin adında bir çocuğu varmış, bu çocuk kötü bir hastalığa yakalanmış. Hükümdar çocuğunun iyileşmesi için her yolu denemiş ve çocuğun iyileşmesi için farklı yerlerden birçok hekim getirmiştir. Fakat çocuğun hastalığına bir türlü çare bulunamamıştır. Sonunda hükümdara şu şöyle bir öneride bulunulur: Çocuk Mardin'in sağlığına kavuşması için yüksek bir dağın tepesinde açık havada yaşaması gerekir, denilir. Yapılan keşifler sonucu en uygun yer olarak o dönemde "Karga Kalesi" olarak anılan Mardin tepesi seçilir ve çocuk bu tepeye getirilir. Bir müddet burada yaşayan Mardin adındaki Pers hükümdarının çocuğu kısa süre sonra sağlığına kavuşur. Bu nedenle Pers hükümdarının çocuğunu iyileştirdiği bu tepe artık bir yerleşim yeri olur ve yerleşimin adı da çocuğun adı olan Mardin olarak anılmaya başlar. Daha sonra bu yüksek tepede büyük bir ateş yakılır. Yakılan ateşe tapınıldığı için ateşperestlik dininin de burada yayıldığı belirtilir¹.

Bir diğer rivayet şu şekildedir: Acem olan "Din" adında bir rahip Mardin'e gelir. Bu kişi burada Mecusi ibadetleri ile meşgul olur. Rahibin şöhreti kısa sürede birçok yere yayıldığı için, bu kişiye Horasan ve Irak gibi yerlerden çok değerli hediyeler gönderilir. Bu süreçte nam salan ve Mardin'de yaşamını sürdüren bu rahibi Arsus b. Caris öldürür ve Caris kaleyi de ele geçirir. Rahibin ölümü üzerine ateşperest "Din" öldü manasını içine alan "Mate din" denilir. Bu kelime zamanla değişime uğrayarak Mardin şeklini alır².

Başka bir rivayet ise şu şekildedir: Mardin'de yaşayan bir kadın geçimini hayvancılık yaparak sağlar. Günlerden bir gün bu kadının koyunları kaybolur. Bu kadın dağ taş demeden koyunlarını aramaya başlar. Yüksek tepelerde koyunlarını

¹ Hüseyin Haşimi Güneş, *Abdüselam Efendi'nin Mardin Tarihi*, İmak Ofset Yayınları, İstanbul 2007, s. 3.

² Abdülgani Efendi (Abdülğani Fahri Bulduk), Haz. Burhan Zengin, *Mardin Tarihi*, Afşaroğlu Matbaası, Ankara 1999, s. 5.

ararken kayalık ve uçurumlar arasında uyuyan bir adama rastlar. Kadın, adamı uyandırır ve adama bu ıssız yerde ne aradığını sorar. Uyanan adam şu şekilde cevap verir: “Burası ilerde kurulacak bir şehrin yeridir.” Kadın çok şaşırır ve “Méré Din” şeklinde karşılık verir. Halk arasında “Merdin” olarak kullanılan kelime, Kürdçe bir kelime olup iki farklı anlama gelir. Yiğit adam ya da deli adam olarak anlamlandırılmaktadır.

Mardin birçok medeniyetin kaynaklarında geçmektedir. Asur kaynaklarında Adaniari I ve oğlu Salmanasa I ile ilgili kitabelerde Kaşari dağları olarak adlandırılan bölge ve daha sonra da Asur metinlerinde Kaşari olarak geçen yerin Tur Abidin olduğu ifade edilmektedir. Çivi yazılı tabletlerde, Roma ve Bizans eserlerinde geçen İzala teriminin de Mardin ve çevresini kastettiği sanılmaktadır. MS. II. yüzyılda Yunan müelliflerinden Arrianos ve Ptolemaios’un eserlerinde geçen Masios dağının bu bölgede olduğu zannedilmektedir. Ermeni kaynaklarında Mardin ismi Merdin, Süryani kaynaklarında ise bu isim Merdo, Merdi, Merde, Marda ve Mardin olarak geçmektedir³. Nakledilen rivayetlere göre, Mardin isminin menşei hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Mardin ismine ilk kez değinen tarihçi IV. yüzyılda yaşayan Romalı Ammianus Marcellinus’tur. IV. yüzyılda Res Gestae adlı eserinde Amid’den (Diyarbakır) Nisibis’e (Nusaybin) giden yol güzergâhında bulunan yerleşmenin “Maride Kalesi” olarak anıldığına dikkat çekmektedir⁴. Süryani dilinde Marde kelimesi “tek kale” anlamına gelmektedir⁵.

---

³ Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 2-3.

⁴ Latif Öztürkatalay, *Mardin ve Mardinliler*, Seçil Ofset Basımevi, İstanbul, 1995, s. 48.

⁵ Hasan Kamil Şümeysani, *Mardin Tarihi*, Lübnan 1985, s. 20.

B.2. Mardin'in Nüfusu

Mardin şehri, 1517 yılında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir. Bu tarihten önce şehre Osmanlılar dışında birçok devlet ve beylik hâkim olmuştur⁶. Subari, Sümer, Akad, Babil, Hurri-Mitani, Hitit, Asur, Med, Pers, Grek, Part, Arami, Roma, Bizans⁷, Selçuklu, Artuklu (beyliği), Akkoyunlu, Sefavi ve Osmanlı devletleri Mardin'de egemenlik kurmuşlardır⁸. Medeniyetlerin izlerini taşıyan açık hava müzesi konumunda olan bu şehre kimliğini belirlemede büyük etki eden ve Bizans'tan sonra şehre hakim olan Müslüman devletlerin yönetimi ellerinde bulundurmalarına rağmen kentin nüfusu genellikle Hristiyan ağırlıklı olduğu görülmektedir⁹. 1500'lü yıllardaki Mardin'in nüfusuna dair yapılan araştırmalar, bu kentte Hristiyan nüfusunun çoğunlukta olduğunu göstermektedir. Bu tarihten önceki süreçlerde de Hristiyan nüfusun çoğunlukta olduğu ve günümüze yaklaşıldıkça bu nüfusun azaldığı düşünülmektedir. Ayrıca gösterilen nüfus oranlarında Mardin'in kadim halkı olan ve Mardin'de belirli bir nüfusa sahip olduğu düşünülen Süryanilere yer verilmemesi dikkat çekicidir¹⁰. Süryanilere hangi nedenlerle yer verilmediği bilinmemektedir. XVI. yüzyılda yapılan nüfus tahminlerin kentin nüfusu din odaklı kategorize edilmiştir. XVI. yüzyılda kentin nüfusunu oluşturan dinlerin yüzdelik oranları şu şekildedir:

---

⁶ Gabriel Akyüz, Süryanilerin Artuklularla İlişkileri, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri (26-27-28 Mayıs 2006 Mardin)*, Ed. İbrahim Özcoşar - Hüseyin H. Güneş, İmak Ofset Basım Yayın, İstanbul 2006, s. 372.

⁷ Hanna Dolapönü, *Tarihte Mardin*, Ofset Matbaacılık, İstanbul 1972, s. 19-20.

⁸ Latif Öztürkatalay, *a.g.e.*, s. 40-41.,

⁹ İbrahim Özcoşar, 19. Yüzyılda Mardin Nüfusu, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri (26-27-28 Mayıs 2006 Mardin)*, Ed. İbrahim Özcoşar - Hüseyin H. Güneş, İmak Ofset Basım Yayın, İstanbul 2006, s. 795.

¹⁰ Özcoşar, 19. Yüzyılda Mardin Nüfusu, s. 796.

Tablo 1: Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Mardin'deki Nüfus¹¹

	1518	1526	1564
Müslüman	% 41	% 38,8	% 27,9
Hristiyan	% 48,7	% 48,6	% 62,1
Yahudi	% 6,2	% 8	% 5,1
Şemsi	% 4,1	% 4,6	% 4,9

XIX. yüzyıla gelindiğinde kentte yaşayan Müslim ile gayrimüslim nüfus oranlarının değiştiği görülmektedir. Şehrin nüfus yoğunluğu, seyyahlara göre değişkenlik göstermekle birlikte aşağıdaki tablonun geneline bakıldığında kent nüfusu hakkında bir fikir edinmek mümkündür¹².

1540 yılında şehir merkezinde: 5.511 Müslüman, 7.768 Hristiyan ve 664 Yahudi halk yaşamaktaydı. Bağlı köylerin nüfusu 65.950 kişi olarak tahmin edilmiştir¹³.

¹¹ Bu tablo adı geçen eserden alınmıştır. Bkz. Özcoşar, 19. Yüzyılda Mardin Nüfusu s. 796.

¹² Özcoşar, *a.g.e.*, s. 796.

¹³ Abdüsselam Uluçam, *Taşın Belleği Mardin*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 99.

Tablo 2: Seyyahlara Göre XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Mardin Nüfusu¹⁴.

Seyyah ve tarih	Toplam Nüfus	Nüfusun Cemaatlere Dağılımı
G.A. Oliver (XVIII. yüzyılın Sonu)	12.000	3.000 Kürd, 5.000 ile 6.000 Arap veya Türk, 1.500 Ermeni, Yakubi ve bir o kadar da Nasturi, %25 Hristiyan.
A. Dubre (1807)	27.240	20.000 Müslüman, 3.200 Yakubi, 2.000 Ermeni Katolik, 400 Keldani, 800 Yahudi, 800 Şemsi, 40 Ermeni Ortodoks.
Mc. D. Kinneir (1816)	11.000	1.500'ü Ermeni.
J. S. Buckingham (1827)	20.000	2/3'ü Müslüman.
H. Southgate (1837)	3.000 aile	500'ü Ermeni Katolik, 400'ü Yakubi, 250'si Süryani Katolik, 100'ü Keldani, 10'u Yahudi geri kalanlar Müslüman.

Verilen tahminler tutarlı olmamakla beraber kentin nüfusu hakkında genel bir bilgi verebilecek niteliktedir. Mardin'in XIX. yüzyıldaki nüfus tahminlerine bakıldığında XVI. yüzyıla oranla Hristiyan nüfus azalmış, Müslüman nüfus ise artmıştır¹⁵.

Nüfus sayımı hakkında bilgi veren bir diğer kişi de Abdulgani Efendi'dir. Kent yönetimini sağlayan Hacı Esad Bey'in yerine Köse Paşa namı ile bilinen Mehmet Bey tarafından 1834/1835 yıllarında yapılan nüfus sayımında Eminuddin,

¹⁴ Bu tablo adı geçen eserden alınmıştır. Bkz Abdüsselam Uluçam, *Taşın Belleği Mardin*, s. 99., Özcoşar, 19. Yüzyılda Mardin Nüfusu, s. 796., Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Süha Ünsal, Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 136.

¹⁵ Özcoşar, 19. Yüzyılda Mardin Nüfusu, s. 796.

Babulcedid, Tekye, Ulu Cami, Şeyh Çabik, Şeyh Şeyhullah, Şehidiye, Kölesiyen, Latifiye, Medrese, Mişkin, Necmeddin adlarında mahallelerden bahsedilmektedir. Bu mahallelerde Müslüman evlerin sayısı 1816, Hristiyanların 1809, Yahudilerin 18 olmak üzere toplam 3643 ev olduğu belirtilmektedir. Müslüman erkek nüfusu 2943, Nasranilerin¹⁶ 3190, Yahudi 50 olmak üzere toplam 6183 erkek nüfus olarak belirtilmektedir¹⁷.

Bu nüfus sayımında dikkat çeken bir nokta, Müslüman evleri ile Hristiyan evlerinin yakın verileri verdiği halde Hristiyan nüfusunun daha fazla olmasıdır. Sayımdan sonra askere alımların olduğu ve askere iki bin kişinin alındığı görülmektedir. Asker alımları göz önüne alındığında Müslüman erkeklerin sayısının askere gitmemek için az olduğu anlaşılmaktadır. Abdulgani Efendi de birçok kişinin mallarını satıp, paralarını ailelerine verip kaçtığı belirtilmektedir. Yahudi nüfusunda ise yapılan birçok sayımda genelde yaklaşık sayıları verdiği görülmektedir¹⁸.

Askere gitmemek için birçok yöntem denenmiştir. Bunlardan bir tanesi de sahte askeri evrak düzenleme olmuştur. Feri Köyü'nden olan Yusuf Oğlu Halit Efendi, 1916 yılında askere gitmemek için sahte evrak düzenlemiş ve bundan yakalanmıştır. Bu durum sonucunda kalabentliğe¹⁹ mahkûm edilerek Mardin Kalesi'nde hapsedilmiştir. Bu kişinin nikâhlı eşi ve ailesinin yardıma muhtaç olduğu²⁰ da belirtilmektedir. Bu duruma bakıldığında, kişinin suçunu hafifletmek ya da ona başka bir ceza vermek için kullanılan bir yöntem olma ihtimali akla gelmektedir.

B.3. Mardin'in Coğrafi ve Fiziki Yapısı

İbn Haldun, milletler bolluk ve refaha ulaştıktan sonra bir yerleşik hayat yaşamak için evler ve konaklar yapmak maksadıyla bir yer seçerler. Bu ev ve barınakların yaşam alanı olması sebebiyle hem gelecek zararlardan korunmak hem

¹⁶ İsa Peygamber'in dininden olanlara verilen isimdir. Hz. İsa'nın doğum yeri olan Nasıra Köyü'nden gelmektedir.

¹⁷ Abdulgani Efendi, a.g.e., s. 174.

¹⁸ Abdulgani Efendi, a.g.e., s. 174

¹⁹ Kalabend Arapça kal'a ve Farsça dend kelimelerinden oluşmaktadır. Sözlükte kaleye bağlanmış, kalde hapsedilmiş anlamlarına gelir. Terim olarak ise, suçluların kale surları içinde tutulup buradan dışarı çıkmalarına izin verilmemesi şeklinde olan bir ceza yöntemidir.

²⁰ BOA, *DH.EUM.İ.ŞB.*, 4/23, 6. Hicri 20.01.1336-Miladi 5.11.1917.

de hayatı kolaylaştırmaya yardım edecek biçimde olmasını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Zararlardan korunmak için evlerin etrafı sur ya da duvarlarla çevrilmeli, şehir aşılması ve çıkılması zor bir dağın tepesinde inşa edilmelidir²¹, der.

Mardin, İbn Haldun'un şehir tarifine uymaktadır. Hem gelecek dış güçlerden korunmak hem de sel gibi doğal afetlerden korunmak amacı ile oldukça yüksek ve sarp bir tepenin güney yamacına kurulmuştur. Tepenin zirve noktasında kalesi ve XVIII. yüzyılın başlarına kadar sur dışına taşmayan şehriyle oldukça güvenli bir şehir olma özelliğine sahip olmuştur. Şehir, farklı kültürlerin harmanlanması ve bu kültürlerin izlerini taşıması bakımından farklı bir özelliğe sahip olmuştur. Ayrıca güvenlik bakımından da zor zapt edilen bir kale ve şehir etrafını saran surların olması bu şehri oldukça güvenli bir şehir kılmaktadır²².

İbn Haldun'a göre şehri düşmandan korumak kadar doğal afetlerden korumak ve şehrin sağlık durumunu korumak da büyük öneme sahiptir. Şehrin havasının hoşluğu ve sağlığa tesirine bakılmalıdır. Çünkü şehir havası, durgun ya da hastalıklı ve zararlı olan sular ya da pis kokulu su yatakları ve rutubetli, pis çayırıklar yanında kurulursa o şehirde yaşayan insanlar ve hayvanlar hemen hastalığa kapılmaya mahkûmdurlar²³. Bu özellik de Mardin'e uymaktadır. Mardin kurulduğu yüksek tepe hem temiz havanın olduğu hem de bataklık alanların olmadığı bir alandadır. Ayrıca Mardin'de yaşayan bir Protestan misyoner olan Williams'ın 1862 yılında Mardin hakkında: *"Yeni kapattığımız yıl boyunca edindiğimiz tecrübelerimiz, bu kendin ülkedeki en sağlıklı kentlerden biri olma iddiasını haklı kılıyor. Mardin'deki yetişkin Protestanlar arasında iki ölüm yaşandı"*²⁴ diye belirtir. Buradan her ne kadar iki ölüm yaşandığı belirtilmekteyse de aslında ölümün azlığına vurgu yaparak Mardin'in sağlıklı bir kent olduğunu öne çıkarmıştır.

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan ve yaklaşık 12.000 kilometrekare yüzölçümünde olan bir şehirdir. 1960 yılı sayımına göre nüfusu

---

²¹ İbn Haldun, Haz. Zakir Kadiri Ugan, *Mukaddime*, Cilt: 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968, s. 234.

²² Veysel Gürhan, *XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri*, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2012, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 19.

²³ Haldun, *a.g.e.* s. 234-235.

²⁴ The Missionary Herald, V. 59, s. 146.

353.411'dir²⁵. Mardin, doğuda Şırnak, kuzeyde Diyarbakır, batıda Urfa, güneyde Suriye, kuzeydoğuda Batman ve Siirt olan şehirdir. 37-38 enlemleri ve 40-42 boylamları arasında yer alır²⁶.

Şehrin kuruluşunda ve gelişmesinde kalelerin rolü, yapılan araştırmalar ile ortaya konulmuştur. Kaleler genel olarak düşman taarruzuna karşı bir savunma ve sığınma yerleri olarak muhkem yerlerde inşa edilmişlerdir. Gerek bu özellikleri ve gerekse şehirlerin oluşumundaki ilk nüveyi teşkil etmeleri bakımından bu yapılar, tarihin eski dönemlerinden itibaren askeri, dini ve iktisadi yönlerden oldukça önemli hizmetlerin yerine getirilmesini sağlamıştır²⁷.

Mardin, Diyarbakır'a yaklaşık 90 km uzaklıkta Dicle Nehri'ne yaklaşık 60 km uzaklıktadır. Kuzeyinde sıradağlar, güneyinde ise Mezopotamya olan yüksek bir tepede kurulan şehirdir. Mardin'de yerleşim tepenin güney yamacındadır. Bunun nedeni ise güneşe olan konum olabilir. Şehrin fiziki yapısında göze çarpan ilk yapı ise tepenin zirvesinde olan şehrin kalesidir. Mardin'in çevresini çevreleyen kalenin haşmeti ve heybeti birçok yazar tarafından belirtilmiştir²⁸. Bu kalenin ele geçirilmesi oldukça zordur²⁹. Yüksekliği doğudan batıya doğru 800 metre uzunluğunda, kuzey-güney arasındaki genişlik ise 30 ile 150 metre arasında değişkenlik gösterir³⁰.

Mardin Kalesi ile ilgili bilgilere seyyahların yazdıklarından, vakayinamelerden ve coğrafi eserlerden ulaşılmaktadır³¹. Mardin Kalesi'ni seyyahlar şu şekilde anlatmışlardır: Evliya Çelebi'nin anlatımına bakıldığında kaleye hayran kaldığı görülmektedir. Çelebi hayranlığını şu şekilde tasvir etmiştir: *"Anlatılmasında dil aciz, kelimeler yetersizdir, dünya gezginlerince meşhur olan pek çok kaleyi görmek bana nasip olmuştur ancak şu Mardin Kalesi'ne hiçbiri benzetilemez. O derece yüksektir ki, en yüksek yerinde bulunan yapıların burç ve kuleleri Samanyolu gibi mavi bulutlara erişir"*. Çelebi'nin hayranlık dolu şehir tasavvurundan anlaşılan

²⁵ Göyünç, a.g.e., s. 1.

²⁶ Danyel Tekdal, *208 Numaralı Mardin Şer'iyeye Sicili*, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır 2009, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) s. 14.

²⁷ Gürhan, a.g.e., s. 21.

²⁸ Metin Sözen, *Taşın Belleği Mardin*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 87.

²⁹ Aydın, a.g.e., s. 122.

³⁰ Metin Sözen, a.g.e., s. 87. Bkz. Gürhan, a.g.t., s. 21.

³¹ Gürhan, a.g.t., s. 21.

evvelce görülen kale-şehir barındıran kentlerden üstün olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca kelenin yüksek bir tepenin zirve noktasında oluşu kendisindeki anlatıma büyük ölçüde etki ettiği görülmektedir. İbn Batuta (ö. 1377) ise; “İslam âlemindeki şehirlerin en güzeli, en latifi ve en sağlamdır³²” der.

Kalenin içinde bir mahalle bulunması burada halkın ikamet ettiğini göstermektedir. 1471’de J. Barbaro, buradaki evlerin miktarını üç yüz kadar olduğunu belirtmektedir. 1766’da C. Niebuhr da kalede vaktiyle iki yüz ev varken bunlardan sadece 80 tanesinin oturulabilecek durumda olduğunu kaydetmiştir. Kale muhtemelen XVIII. yüzyılda terk edilmeye başlanmıştır. XIX. yüzyılda ise tamamen terk edilip, taşları sökülüp başka yapılarda kullanılmıştır³³.

Mardin’in etrafı XVI. yüzyılda, daha önceleri olduğu gibi surlarla çevrili olup surların etrafında da hendeklerin olduğu nakledilmiştir. Mardin’in etrafındaki surlar şehir için büyük bir öneme sahip olmuştur. Surlar yalnızca asayiş için değil iktisadi ve sosyal hayat açısından da önemli bir yapı olmuştur³⁴. XVII. yüzyıla gelindiğinde surların harap olduğu belirtilmektedir³⁵. Bu durumu 1654 yılında Mardin’de görev yapan Mardin naibi Ahmed’in mevcut durumu merkezi idareye bildirmek amacıyla gözlemleri önemlidir. Şehrin surlarının harap halde olmasının getirdiği asayişsizliği ve iktisadi çöküntü aşağıdaki gibi belirtmektedir.

“Atabe-i aliye-i sa’adet-mekine arz-ı dai-i kemine budur ki, Mardin kal’esinin burç ve barusu, mukaddema muhkem ve mamur iken, vilayet halkı hırsız ve haramzadelardan emin olup ve tüccar taifesi Mardin’e getirdükleri emtia ve akmişelerinden miriye ait olan rüsumet makbuz olup şehir kapularından ubür etmekle, bir akça zayi olmaz iken; on dört seneden mütecavizdir ki, berü ve hisarın ba’zı yerleri münhezim olup yer ile yeksan olmağla, haram-zade gice ile şehre girüp ev ve dükkan açup emval ve erzak serika etmekle vilayet halkına zarar ve gezend erişdürüp ve nice fesad edüp münhedim olan

³² Gürhan, a.g.t., s. 22.

³³ Göyünç, a.g.e., s. 94-95.

³⁴ Aydın, a.g.e., s. 124.

³⁵ Ara Altun, *Mardin’de Türk Mimarisi*, Mardin Valiliği Neşriyatı, İstanbul 1971, s. 9., Bkz: Aydın, a.g.e., s. 123-124., Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, s. 95-96.

gedüklerden çıkup firar eyleyup ve tüccar taifesi yüklerin kapulardan geçirmeyüp münhedim olan yerlerden hafiyetten yük idhal edüp kaçırmağla, canib-i miriye gadr müterettib olmağın, devlet-i şehinşahide münhedim olan yerler bina ve ta'mir ve muhkem ve hasin eylemek din ü devlete layık görölüp emr-i mühim olmağla ayan-ı vilayet ve mimar ve ehl-i hibre ve mu'temedin ile üzerine varılıp cümle burc ve barünün devr edüp münhedim ve harabe olan gedükleri yer yer, tülen ve arzan zıra olunup defter olunmakta, mecmüü üç bin zıra çıkup ve ondan maada, barünün nice yerleri harabe müşrif olmağla, meremmata muhtac olup tahmin-, sahih ile tahmin olundukda, altı bin riyal guruş ile bina ve ta'mir ve ıslah ve termim olur, deyü cevap vermeğın, Mardin mukataası malinden bina ve ta'mir olunmak için emr-i şerif-i cihan-muta inayet ve ihsan buyurulmak ricasıyla der-i devlet-medara arz olundu. Baki ferman der-i adalet-penahındır. Tahriren evasıt-ı Şa'ban el-muazzam, sene erba ve sitte ve elf. Ez'afü'l-'ibad Ahmed en-naib be-Mardin³⁶”.

Ahmed, Mardin burç ve surlarının hayati önemde olduğunu vurgulamıştır. Surların hem şehirde yaşayanlar için hem de şehre gelen tüccar ve seyyahların can ve mal güvenliği için güvence oluşturduğu ifade edilmiştir. Sonraki dönemlerde burç ve surların tahrip olduğu, özellikle de tahrip olan yerlerden şehrin içine sızan hırsızların ve yağmacıların şehir için büyük asayiş problemi yarattığı dile getirilmiştir. Merkezi idareden halkın güvenliğinin ve şehrin hâkimiyetinin ciddi şekilde güvence altına alınması için tahrip olan burç ve surların onarımı talep edilmiştir.

XVI. yüzyılda Mardin'in dokuz mahallesi olduğu görülmektedir. Bunlar, Bab-ı Cedid, Zarraka, Kassis, Babü'l-Hammara, Kölesiye, Şemsiyye, Zeytun, Kamil ya da Bimaristan ve Yahudiyan mahalleleridir³⁷.

³⁶ Göyünç, a.g.e., s. 95-96.

³⁷ Göyünç, a.g.e., s. 97.

B.4. Osmanlılara Kadar Mardin'in Tarihi ve İdari Yapısı

Mardin birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. İlk çağlarda Mezopotamya bölgesinde hüküm süren Sümerler Mardin'e hâkim olmuşlardır. Sonraki dönemlerde Akad, Babil, Hurri, Mitani, Hitit, Asur, Med, Pers, Grek, Part, Arami, Roma, Bizans, Selçuklu, Artuklu, Akkoyunlu, Sefavi ve Osmanlı Devleti Mardin'de egemenlik kurmuşlardır³⁸.

Subariler, Mezopotamya'da Sümerler ve Babillerden önce yaşamış ve başkenti "*Telhalef*" olan devlettir. Alman arkeolog Baron Max Von Oppenheim'in 1911-1929 yılları arasında yaptığı kazılarda elde ettiği sonuçlara göre Subariler, M.Ö. 4500-3500 yılları arasında yaşamışlardır³⁹.

Asur krallarından Adadniari I (yaklaşık ölüm tarihi M.Ö. 1305-1274) ve oğlu Salmanaser I (yaklaşık ölüm tarihi M.Ö. 1274-1244) ile ilgili "*Kaşıari Dağları*" adı ile anılan bölge Mardin civarındaki "*Tur Abidin*" bölgesi olduğu düşünülmektedir. Bu bölgenin sınırları kesin olarak bilinmemektedir. Fakat genel kanaat Mardin'in doğusunda Midyat bölgesini işaret ettiği belirtilir. Asur metinlerinde geçen "*Nirbu*" coğrafi terimi ise "*Tur Abidin*" bölgesinin orta bölgesi olduğu düşünülmektedir⁴⁰.

Hz. Ömer döneminde fetihlere yoğunluk verilmiştir. Mardin bu dönemde M.S. 640 yılında Müslümanların hâkimiyetine geçmiştir⁴¹. Mardin bölgesi, X. yüzyılda sonlarına doğru Humaydiya Kürdlerinden olan "*Baz*" lakaplı Mervanlı Hanedanından olan Ebu Abdullah el-Huseyn b. Dustak'ın hâkimiyeti altına girmiştir. Sultan Melikşah döneminde Büyük Selçuklular buraya hâkim olmuşlardır⁴².

Türkmen komutanlardan olan Artuk Bey'in oğullarından Necmettin İlgazi 1106 yılında Mardin'e hâkim olmuştur. Selahaddin Eyyubi, Mardin'e 10 km uzaklıkta olan Harzem'e kadar gelmişse de burayı zapt edememiştir. Ancak şehir

³⁸ Gabriel Akyüz, *a.g.e.*, s. 372.

³⁹ Ramazan Günay, *259 Numaralı Hicri 1006-1008 (Miladi 1598-1600) Tarihli Mardin Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır 2002, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 4.

⁴⁰ Danyel Tekdal, *a.g.e.*, s.16-17.

⁴¹ Göyünç, *a.g.e.*, s. 7.

⁴² Göyünç, *a.g.e.*, s. 8.

1185 yılında Selahaddin Eyyübi'nin hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. 1258 yılında ise Mardin, İlhanlı Moğollarının hâkimiyetine girmiştir⁴³. Buraya 1408 yılında ise Karakoyunlular egemen olmuşlardır. Mardin'e 1432 yılında Akkoyunlular hâkim olmuşlardır. Daha sonra Mardin Şah İsmail tarafından 1508 senesinde ele geçirilmiştir. Osmanlıların bölgedeki hâkimiyeti ele alacakları Çaldıran Savaşı'na kadar Mardin Safevilerin elinde kalmıştır⁴⁴.

Yavuz Sultan Selim 1514 yılında Şah İsmail ile Çaldıran Savaşı'nı yapmışlardır. Bu savaş sonucunda Mardin'in hâkimiyeti Osmanlıların eline geçmiştir. Bu durumun yaşanmasında Heşt Bihişt müellifi İdris-i Bitlisi'nin rolü büyüktür⁴⁵.

B.5. Osmanlılar Döneminde Mardin'in Tarihi ve İdari Yapısı

Mardin, Diyarbakır'ın bir parçası olarak görülmektedir. Mardin Bizans zamanında bile Diyarbakır'a bağlı durumdaydı. İlhanlılar döneminde ve sonraki dönemlerde de bu durum değişmemiştir. Bazı dönemlerde Diyarbakır'ın haricinde bir yere bağlanmış olsa da genel itibariyle Diyarbakır'a bağlı kalmıştır⁴⁶.

“XVII. yüzyıla gelindiğinde Mardin Diyarbakır'a bağlı bir kaza konumundaydı. XVIII. yüzyılda ise Mardin Bağdat'a bağlanmıştı. Mesela 1737'de Mardin'den geçen bir Fransız elçisi M. Otter bu şehirde Bağdat valisi Ahmet Paşa tarafından tayin olunmuş bir mümessil bulmuştur. 1766 yılında Mardin'e uğrayan C. Niebuhr da Mardin'deki voyvodaların⁴⁷ evvelce, Osmanlı Padişahları tarafından görevlendirilirken, geçen tarihte ise voyvodaların Bağdat Paşası tarafından görevlendirildiklerini yazmaktadır. 1764'te, 1780'de ve daha sonraki tarihlerde Mardin voyvodalarının merkezden tayin oldukları, lakin bunlardan bazılarının yerel halk ve aşiretlerle iyi geçinemedikleri için yenileri tayin edilmiştir. Yeni tayin olacak kişi

⁴³ Vladimir Minorsky, Mardin, İA., C. 7, DİA, İstanbul 1977, s. 317-318.

⁴⁴ Tekdal, a.g.e., s. 19-20.

⁴⁵ Göyünç, a.g.e., s. 16.

⁴⁶ Göyünç, a.g.e., s. 35-37.

⁴⁷ Bu dönemde Mardin'de yönetici olarak voyvodaların olduğu anlaşılmaktadır.

gelene kadar da bu makama Mardin'de yaşayan birilerinin baktığı Mardin Şer'iyye sicillerinden anlaşılmaktadır⁴⁸. Yine XVIII. yüzyılın ortalarında Milli aşireti ileri gelenlerinin şehirde bir hayli nüfuz kazanmış oldukları ve bu aşirete mensup bazı şahısların, 1764 yılında Milli-zade Muharrem Bey gibi⁴⁹, voyvoda vekili tayin olundukları görülmektedir. Bu şekilde Milli ailesinin sonraki yüzyılda şehrin idaresini tamamen eline geçirmesine zemin hazırlanmış olmaktadır⁵⁰.”

Bazı dönemlerde Musul'a, bazen Bağdat'a, bazen ve çoğunlukla da Diyarbakır'a bağlı olan Mardin, XIX. yüzyılın başlangıcında Bağdat paşalığına bağlıdır. Bu durumu 1816 da J. S. Buckingham belirtmektedir.⁵¹

XIX. yüzyılın başında Mardin, birçok kent gibi voyvodalık ile yönetilmekteydi. 1837 yılına kadar Mardin'deki idareciler voyvoda olarak geçmektedir. 1837 yılından itibaren Mardin'deki idareciler mütesellim olarak geçmektedir⁵².

Abdulgani Efendi, Mardin'in idari yapısıyla ilgili gelişmeleri genelde Abdusselam Efendi'den almıştır. Abdusselam Efendi'nin anlattıklarına göre kendi anlatımını da şekillendiren Abdulgani Efendi, Mardin hakkında alttaki ifadeleri kullanmaktadır⁵³:

“O zamanlar Merkeziyet usulü yoktu. Her türlü icraat ve siyaset şimdiki gibi bir mahkemenin kesin kararına ve padişah fermanının gelişmesine dayanmayıp sırf bir valinin isdibdatkarane fikrine, tek başına ortaya koyacağı görüşe terk edilmişti. Bunun için nice canlar, adalet ve halktan ayrılan garaz sahibi, gururlu, cahil vekillerinin

⁴⁸ Göyünç, *a.g.e.*, s. 45-46, Ayrıca: Bkz. MŞS 195, 47; MŞS 241, 21-22, 64; MŞS 255, 140.

⁴⁹ Göyünç, *a.g.e.*, s. 45-46.

⁵⁰ Göyünç, *a.g.e.*, s. 45-46.

⁵¹ Göyünç, *a.g.e.*, s. 46. Ayrıca: Bkz. J. S. Buckingham, *Travels in Mesopotamya, London 1827*, Cilt: I, s. 343.

⁵² İbrahim Özcoşar, *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)*, Şarkiyat Enstitüsü Hazırlık Yayınları 1, Mardin 2009, s. 24.

⁵³ Abdulgani Efendi, *a.g.e.*, s. 193.

Haccaccasına olan zulümlerine kurban olmuş ve binlerce evler mahvolup gitmiştir⁵⁴.”

Abdulgani Efendi yukarıda belirttiği gibi Mardin’de hüküm süren yönetimin halktan bihaber olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca tek kişinin ya da bir çevrenin hâkimiyetinin olumsuz yanları görülmektedir. Osmanlı Devleti’nin taşra kentlerinden uzak kaldığı ve buralardaki yönetimden bihaber olduğu açıkça görülmektedir. Merkezi otoritenin zayıflığının bir göstergesi olan yukarıdaki durum yerelde etkin güç sahiplerinin de ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ortaya çıkan güç sahipleri birden çok olunca da birbirlerine üstünlük sağlamak adına çatışma yoluna gitmişlerdir. Çatışmalar arasında kalan halk bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Görüldüğü gibi yerel yöneticilerin tavırları birçok olumsuzluğu da beraberinde getirmiştir.

Mardin’deki aşiret çatışmaları dışında 1832 yılında Mardin bir ayaklanma ile karşı karşıya kalmıştır. Bu ayaklanma sonucunda Mardin’i Kürd beyleri ele geçirmişlerdir. Bu Kürd beylerinin hâkimiyeti kısa dönem içinde merkezden atanan bir paşa ile son bulmuştur⁵⁵.

---

⁵⁴ Abdulgani Efendi, *a.g.e.*, s. 193.

⁵⁵ Göyünç, *a.g.e.*, s.47.

1. HRİSTİYANLIĞIN VE MİSYONERLİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ

1.1. Hristiyanlığın Tarihi Gelişimi

Bir varlığa ya da kendinden oldukça büyük bir güce inanma ve tapma arzusu insanda vücut bulan, evrensel bir olgu olması bakımında önem arz etmektedir. İnsanlar aidiyet duygularını tatmin edebilmek için geçmişten günümüze devam eden bir ilah anlayışı ile yaşamışlardır. Bu anlayış, tarihsel süreç içerisinde değişimlere uğrayarak günümüzdeki şeklini almıştır. Dinlerin gelişim süreçleri birbirlerinden bağımsız olmamıştır. Birbirleri ile bağlantılı oldukları ve inançların benzerlik gösterdiği görülmektedir. İnançlar ve dinler değişse de ilahi dinlerde bir tek ilahın olduğuna inanılır. İnsanların kutsalı olarak kabul edilen dinlerin değişmesi ya da farklı bir inanın benimsenmesi oldukça zor olmuştur. Dinlerin mensupları, kendi dinlerini yaymak amacıyla büyük çabalar göstermiş, ağır ve yorucu mücadeleler ile ölümlerine bile göze alarak, farklı din üyelerine baskılar yapmışlardır. Bu uğurda savaşlar, katliamlar ve sürgünler yaşanmıştır.

Dinlerin müfrit savunucuları, toplu ve örgütlü davranıp kendi dinlerinden olmayan insanlara karşı, dinlerini dayatma ya da kabul ettirme gayretleri geçmişte olduğu gibi günümüzde de şiddetli bir şekilde devam etmektedir. Bunlar dinlerini muhtelif dayatmalar ile kabul ettirme uğraşlarında farklı yol ve yöntemler izlenmişlerdir. Gayelerini bazen savaşla, bazen ekonomi ile bazen de psikolojik algı ile gerçekleştirmek için uğraşmışlardır⁵⁶. Bu durumlar çoğu dinde yaşanmış olup Hristiyanlık dininin savunucuları diğer dinlere oranla çok daha yoğun, sistematik ve geniş bir alana yayılan kitle ile büyük çabalar sarf etmişlerdir⁵⁷.

Orta Çağ Avrupa'sında egemen bir güç olan Katolik kilisesi, hacli seferlerinde etkin rol oynayarak din ve mezhep anlayışını Avrupa dışında da yaşatmak için kitleleri harekete geçirmiştir. Hristiyan dünyası, yaptığı savaşlar

⁵⁶ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yayınları, Ankara 2001, s. 4.

⁵⁷ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ans. Lügat*, Aydın Kitapevi, Ankara 1970, s. 222.

dışında daha çok örgütlü misyonerlik faaliyetleri ile dinlerini yaymak için uğraşmıştır⁵⁸. Ortaçağ Avrupa'sında yaşanan Reform ve Rönesans hareketleri sonucunda hem yeni mezhepleri hem de misyonerler için çok önemli ve aynı zamanda dünyaya açılma fırsatı veren Coğrafi Keşiflerin yaşanması Hristiyan misyonerlerin yayılma alanlarını inanılmaz derecede genişletmiştir. Yaşanan keşifler misyonerliğe farklı bir boyut kazanmıştır. Keşiflerle beraber dünyanın her karış toprağına gidebilen Avrupalılar gittikleri yerlerde hem sömürgecilik faaliyetlerini yürütmüşler hem de Hristiyanlığı yayma misyonu için uğraşmışlardır. Bu süreçte yapılan misyonerlik, zamanla çok farklı yöntemler geliştirerek belli bir merkezden yönetilebilen sistemli bir hal almıştır.

Misyonerlik faaliyetlerini örgütlü ve sistemli bir şekilde yapabilen Hristiyan dünyası, özellikle Avrupalıların Osmanlı Devleti'ni hasta adam olarak nitelediği dönemlerde devletin topraklarında misyonerlik çalışmalarını hızlandırmışlardır. Osmanlı Devleti, askeri gelişmeleri birincil amaç olarak görürken eğitim ve sağlık alanlarını göz ardı etmiştir. Misyonerlerin bu durumu fırsata çevirmek için yaptıkları faaliyetler, daha çok yardım amaçlı bir algıya sebep veren sağlık ve eğitim gibi sahaları kapsamıştır. Avrupa ve Amerikalı misyonerler, devletin eksik kaldığı alanlardan faydalanarak halkın ihtiyaçlarına cevap verdikleri için yerel halklar tarafından az da olsa benimsenmişlerdir. Kabul görmede zorluk çeken misyonerler, halka yakın olmaya gayret etmişlerdir. Daha sonraki süreçlerde ise yerli yardımcılar yetiştirerek Hristiyanlığın yayılmasını hızlandırmaya çalışmışlardır. Misyonerlik yapan kilise görevlileri, kendi dinlerinin en doğru yolu gösterdiğine ve diğer dinlerin doğru olmadığına inanmışlardır. Misyonerlerdeki bu inanış, onları din uğruna her şeyi yapabilecek duruma getirmiş, aşırılığı ve şiddeti de mubah görmelerine sebep olmuştur.

Din, belli yaratıcısı olan ve o yaratıcının görevlendirdiği bir rehber-peygamber öncülüğünde ortaya çıkan olgu olup yaratıcı tarafından seçilen peygamber, insanlara dini anlatmak için görevlendirilen seçilmiş kişidir. Peygamberin anlattığı dine inananlar ise dini yaymaya çalışarak kendi dinlerine daha

---

⁵⁸ Şaban Kuzgun, *Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerliğinin Doğuşu*, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 1, Kayseri 1983, s. 60-65.

çok taraftar toplama gayretine girmişlerdir. Bu durum böylece halka şeklinde bir dini büyütür ve geliştirir. Din olgusu çok yönlü olup tarihi süreçte birçok amaca ulaşmak için kullanılmıştır. İnsanların hayatlarını şekillendirmenin yanında siyasi bir araç olarak da kullanıldığı tarih boyunca görülmüş ve bu durum günümüzde de varlığını arttırarak devam ettirmektedir. Daha açık bir ifadeyle insanların dine bakış açıları sadece kişi ile Allah arasındaki ilişki ile sınırlı kalmayıp birçok alanda, çıkarlar doğrultusunda etkin bir şekilde kullanılan örneklerde mevcuttur.

Türkçede kullanılan “din” kelimesinin kökeni ile ilgili yaygın kanaat bu kelimenin Arapça olduğudur⁵⁹. Fakat bu kavram ile Farsçada aynı anlama gelen “dén” sözcüğü kullanılmaktadır. Bunların dışında bu kavram Avesta (Zend) dilinde “daena” şeklinde Ahuramazda ve Zerdüşt dininde de kullanılmaktadır. Akatçada ise “dinu” kelimesi yasa ya da yargı anlamlarında kullanılmıştır⁶⁰. Bu nedenle din kavramının kökeni konusunda kesin bir bilgi vermek mümkün değildir. Din kelimesi sözlükte; örf, adet, ceza, karşılık, mükâfat, boyun eğme, hâkimiyet, galibiyet, saltanat, mülkiyet ve şeriat gibi anlamlarda kullanılmaktadır⁶¹.

İlk insandan itibaren insanların kendilerini ve kendi değerlerini diğer insanlara kabul ettirme çabası sürekli var olmuştur. Bu durum günümüzde de devam etmektedir. Dolayısıyla bu kabul ettirme çabası, insanların kutsal olarak kabul ettiği din alanında da büyük bir alanı işgal etmiştir. Dini; kitlelere yayma gayreti, ihtiyacı ile misyonerlik denilen kavram ortaya çıkmıştır. Misyonerler kendi dinlerini yaymak ve daha çok dindaş bulabilmek için ülkelerinden çok uzakta olan bölgelere gidip bölge insanlarını kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır. Dinini yaymak her dinde kutsal bir amaç olarak görülmüştür. Fakat bu amaç en çok ve en sistematik Hristiyanlık dini taraftarları eliyle gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle din yayma ya da misyonerlik denildiğinde Hristiyanlık dini akıllara gelmektedir. Hristiyanlığın Katolik, Ortodoks ve Protestanlık mezhepleri misyonerlik çalışmalarını ayrı kollardan geniş bir alana yayılarak yürütmüşlerdir. Her birinin ayrı teşkilatlanması

---

⁵⁹ Develioğlu, *a.g.m.*, s. 222.

⁶⁰ Günay Tümer, Din, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 1994. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 9, s. 312-320.

⁶¹ Hayrettin Karaman, Ali Bardakoğlu, Yunus Apaydın, *İman ve İbadetler İlmihali*, Türkiye Diyanet Yayınları, İstanbul 1998, s. 1.

olduğu gibi her mezhebin misyonerler mensupları da ayrı kurallara göre hareket etmişlerdir. Misyonerler mezheplerinin ve bazen de devletlerinin çıkarlarını gözeterek faaliyetlerini yürütmüşlerdir.

1.2. Hristiyanlık Mezheplerinde Misyonerliğin Yeri ve Önemi

İlahi dinlerden en fazla alana yayılıp en fazla üyeye sahip olan Hristiyanlık dininin yaklaşık iki milyar mensubu olduğu düşünülmektedir. Zamanla mezheplere bölünen Hristiyanlıkta Katolik, Ortodoks ve Protestan mezhepleri en fazla üyeye sahip olan mezhepler olmuşlardır. Bu mezheplerin dışında küçük çaplı mezhepler, tarikatlar ve cemaatler de varlık göstermişlerdir⁶².

Türkçeye Hristiyanlık olarak geçen kelimenin Batı dillerindeki karşılığı Christianisme'dir. Genel olarak Hz. İsa'ya ve İncil'e tabi olan herkese Hristiyan denilmektedir⁶³. Bu din, Hz. İsa'nın yaşamını, kişiliğini, öğretilerini ve tanrısal görevini temel almaktadır. Eski ve Yeni Ahit'ten oluşan Kitab-ı Mukaddes'i kutsal metin olarak kabul eden din olarak bilinmektedir⁶⁴.

Hristiyan kelimesinin ilk olarak ne zaman kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Bilgilerimiz rivayetler ile sınırlı kalmaktadır. Yani Ahit'te anlatılanlara göre Hristiyanlık kelimesi Aziz Petrus mektubunun üç kısmında geçmektedir. Bu mektup İsa'dan sonra yaklaşık 60'lı yıllara tekabül etmektedir. Bunlarla birlikte ikinci yüzyılın başlarında ilk defa bu ismin Antakya'da kullanıldığına dair rivayetler bulunmaktadır. Başka bir rivayete göre ise Antakya'da görev yapan Bellin isimindeki bir valinin, İmparator Taragand'a 106 yılında yazdığı mektupta geçmektedir⁶⁵. Ayrıca bu mektup Hristiyanlara nasıl işkence yapıldığını da şöyle yazmaktadır:

---

⁶² Kürşat Demirci, "Hristiyanlık", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt:17, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 328.

⁶³ Ali Erbaş, *Hristiyanlık*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s. 11.

⁶⁴ Ayhan Öztürk, Özgür Yıldız, *Amerikan Protestan Misyonerlerinin Türkiye'deki Faaliyetleri (1820-1938)*, Arka Oda Yayınları, Kayseri 2007, s. 11.

⁶⁵ Öztürk, Yıldız, *a.g.e.*, s. 11.

“Hristiyan olmakla suçlanan kişi üzerinde şu usulü denedim. Adamların Hristiyan olup olmadıklarını kendilerine sordum. Hristiyan olduklarını ikrar ederlerse onları ölümle tehdit ederek ikinci ve üçüncü kez aynı şeyi tekrarlıyordum. Hristiyanlıklarında ısrar ederlerse idam cezasını yerine getiriyordum⁶⁶.”

Mektupta açık bir şekilde Hristiyanlık dinine mensup olanların valinin baskısı altında olduğu görülmektedir. Kendini Hristiyan olmakla tanımlayan ve bunu devam ettiren kişilerin idam edildiği görülmektedir.

Hristiyanlık kelimesinin ilk defa ne zaman kullanıldığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Elimizde olan kaynaklara bakıldığında Hz. İsa zamanında Hristiyanlık kelimesinin kullanılmadığı görülmüştür. Çünkü o dönemde Hz. İsa'ya inananlara genelde kardeşler, inananlar, şakirtler gibi ifadeler kullanıldığı görülmüştür⁶⁷. Hz. İsa ve dönemindeki Havariler, Hristiyanlık için mücadele etmişlerdir. Bu yapıları bazı araştırmacılar misyonerlik ile ilişkilendirmeye çalışmış ve bu duruma kaynak olarak da Hz. İsa'nın Matta İncil'inde Havarilere seslendiği şu konuşması gösterilmiştir:

“İmdi, siz gidip bütün gidip bütün milletleri şakirt edin, onları Baba ve oğul ve Ruhülküdis ismi ile vaftiz eyleyin, size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin; işte ben bütün günler dünyanın sonuna kadar sizinle beraberim, bu İncil milletlerin hepsine şahadet olma üzere bütün dünyada vazedilecektir ve son zaman gelecektir⁶⁸.” Bir yol haritası mahiyetindeki bu sözler, Havarilere ışık tutmuştur.

Diğer ilahi dinlerde olduğu gibi Hristiyanlık dininde de önemli tarih ve dönemler yaşanmıştır. Bu tarih ve dönemleri kesin olmamakla beraber şu şekilde sıralanabilir:

*1. 33 - 100 Havariler Dönemi ve Hristiyanlığın Anlatılması Dönemi:
Hristiyanlık için en zor dönemlerden bir tanesidir. Bu dönemde Hristiyanlık varlık ile yokluk arasında mücadelesini vermiştir.*

⁶⁶ Erbaş, *Hristiyanlık*, s.13.

⁶⁷ Erbaş, *Hristiyanlık*, s.14.

⁶⁸ Ayten Sezer, “Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 181.

2. 100 - 800 Kiliselerin Kurulması ve Hristiyan Anlayışının Oluşturulması ve Bu Anlayışın Empoze Edilmesi Dönemi: Hristiyanlığı yayma çabaları oldukça fazla yaşanmış ve yine bu dönemde Hristiyanlık teşkilatlanma sürecini yaşamıştır.

3. 800 – 1500 Orta Çağ Dönemi, Katolik Kilisesinin Hâkimiyet Kurduğu Dönem, Kilise ve Kurallarının Mutlak Gerçek Sayıldığı Dönem: Katolik Kilisesi'nin mutlak hâkimiyeti yaşanmıştır. Katolik Kilisesi Hristiyanları istediği gibi yönetmiştir. Katoliklerin tek söz sahibi olduğu dönem karanlık dönem olarak da bilinmektedir.

4. 1500 – 1650 Reform Dönemi, Martin Luther Bu Döneme Damgasını Vurmuş Kişidir. Bu Perspektiften Doğma ve Kilisenin Tartışılmaya Açılması Dönemi: Bu dönemde Katolik Kilisesinin mutlak hâkimiyetine son verme girişimleri yaşanmıştır. Bunun sonucunda farklı mezhepler ortaya çıkmış ve Katolik Kilisesi'nin görüşleri önemini yitirmiştir.

5. 1650 – 1793 Hristiyanlıkta Yeni Anlayış, Görüş ve Mezheplerin Oluşup Mevcut Sistemi Sarsması Dönemi: Yeni çıkan mezheplerin taraftar toplamaya başladığı bir dönemdir.

6. 1793 – 1965 Modern Dönem, Her Anlayış ve Görüşün Yayılma ve Büyüme Dönemi: Bu dönemde birçok anlayış yayılma fırsatı bulmuştur.

7. 1965'den Sonra ve Halen Devam Eden Dönem; Dinlerarası, Kültürlerarası, Uluslararası Diyalog Dönemi olarak tanımlanabilir⁶⁹.

Hristiyanlık dini ortaya çıkmasından uzun yıllar sonra kalıcı bir mekanizma oluşturabilmiştir. Hem teoloji hem de inanç esasları bakımından oturmuş bir mekanizmaya çok sonradan kavuşabilmiştir. Havariler Dönemi genel olarak dine davet etme ile geçirilen bir dönem olmuştur. Yahudi geleneklerine uyulan bu

---

⁶⁹ Abdurrahman Küçük, *Misyonerlik ve Türkiye, Türkiye'deki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996, s. 37.

dönemde ibadetler bile daha çok Yahudi mabetlerinde yapılmıştır. Bu nedenle Hristiyanlığın ilk dönemleri için Yahudi-Hristiyanlar tabiri kullanılmıştır. Bu durumun ortaya çıktığı dönemlerde yeni bir dini kabul görme olasılığı oldukça az olmuştur. Yahudi geleneğinin hüküm sürdüğü bir coğrafyada yeni bir anlayışın yer edinmesi oldukça zor olmuştur. Yeni çıkan bu din Yahudiler tarafından büyük tepki görmüştür. Özellikle Kudüs Valisi Hz. İsa ve ona inananlara adeta dünyayı dar etmiştir⁷⁰.

Hristiyanlık dininde yaşanan görüş ayrılıkları sonucunda mezhepler ortaya çıkmıştır. Dönemin güçlü imparatorluğu olan Roma'nın, Batı ve Doğu olarak ayrılması sonucu oluşan siyasi ayrılığa rağmen; Roma merkezli kilise ile İstanbul merkezli kilise arasında bir ayrılık yaşanmamıştır. Fakat sonraki yüzyıllarda görüş ayrılıkları yaşanmaya başlamıştır. VIII. yüzyıla gelindiğinde zaman zaman ayrılıklar yaşanmış fakat bu görüş ayrılıkları keskin bir şekilde olmamıştır. XI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise bu iki kilise kesin olarak ayrı bir biçimde hareket eder duruma gelmişlerdir⁷¹. Böylece Ortodoks Doğu Kilisesi, Bizans ve Rum Ortodokslarının temsilcisi konumuna yerleşmiştir. Batı yani Roma Katolik Kilisesi ise Batı'daki milletlerin temsilcisi konumunda olmuştur. Bu atmosferde hem siyasi hem de dini ayrılıkların olması karşılıklı çatışmaları da beraberinde getirmiştir.

1.2.1. Katolik Mezhebi

En yaygın ve en fazla üyeye Katolik Kilisesi sahiptir. Katolik kelimesi, evrensel anlamına gelmektedir. Kilisenin Merkezi Roma'da olması nedeniyle Roma Katolik Kilisesi adını almıştır. Kilisenin lideri Vatikan'da yaşayan Papa olup her seçilen Papa öleceği güne kadar Kilisenin en üstünde olan kişidir.

Hristiyanlıkta yaşanan görüş ayrılıkları sonucunda bin yıllık Hristiyan geleneği bozulmuştur. Ortodoks Kilisesi, Bizans geleneğinin üstüne inşa edilirken; Katolik Kilisesi ise uzun yıllar boyunca kuzeyden gelen saldırılara maruz kalmıştır. Bu saldırılar sonucunda Katolik Kilisesi Avrupa'da güçlenerek daha fazla

---

⁷⁰ Şinasi Gündüz, "Misyonerlik", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005, Cilt:30, s. 193.

⁷¹ Mehmet Aydın, "Batı ve Doğu Hristiyanlığına Tarihi Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXVII Ankara, 1985, s. 136.

hegemonya sağlamış ve kıtanın en büyük nüfuza sahip dini hâkimi konumuna gelmiştir⁷². Bu konumunu uzun bir dönem güç kazanarak devam ettirmeyi başaran Katolik Kilisesi Kıta dışında da faaliyetler yürütmüştür.

Her mezhebin kendine has özelliği olduğu gibi Katolik Kilisesinin de belirleyici özellikleri vardır. Bu özellikler tam ve kesin değildir. Zamanla değişim ve dönüşüm içinde olan özelliklerin yanı sıra değişmez özellikleri de vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. *Katolik Kilisesinin tek bir lideri vardır, bu kişi de Papa'dır. Aziz Petrus'un halefi, Hz. İsa'nın da vekilidir. Onun üstünde güç yoktur. Kilisenin tek belirleyicisi ve karar vericisidir. Onun Kararları kanun niteliğinde olup tartışılmaz ve sorgulanmazdır. Çünkü o, tek yanılmaz hâkimdir.*
2. *Batı Kilisesinin rakibi yoktur. Diğer tüm kiliselerin üstünde bir yapıya sahiptir. Ruhani merkez Roma'dır ve Roma diğer kiliselerden üstündür.*
3. *Kilise Kaynağını Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan almıştır.*
4. *Hz. İsa insan ve ilah olarak görülür.*
5. *İnsan suçlu olarak dünyaya gelmektedir. Bu nedenle vaftiz olması şarttır. Vaftiz olmadan ölen kişiler cehennemlidir. Vaftiz şekli de su dökülerek yapılmaktadır.*
6. *Katolik Kilisesinde günah çıkarma oldukça büyük öneme sahiptir. Ergenliğe gelmiş her kişinin günah çıkarması gerekmektedir.*
7. *Yedi Sakramente (sır) inanırlar: Vaftiz, Ekmek-Şarap Ayini, Yağ Sürme vs.*
8. *Kıyamet gününe inanırlar, cennet, cehennem ve Araf'ı kabul etmektedirler⁷³.*

---

⁷² Mehmet Aydın, *a.g.e*, s. 129.

⁷³ Erbaş, *Hristiyanlık*, s. 42-43.

Katolik Mezhebi kendi içindeki hiyerarşik düzeni doğuşundan günümüze değin istikrarlı bir şekilde devam ettirmiştir. Kilisenin en tepesindeki kişi olan Papa'nın yetkileri oldukça geniştir. Papa'nın yetkileri arasında dinden çıkarma, bir cemaati topluca dinden çıkarma hatta birkaç ülkeyi bile dinden çıkarma gibi yetkiler de vardır. Tartışmasız Papa'nın sözü kanun niteliğindedir. Kilise kendi dogmalarını hiçbir zaman terk etmeyerek sürekli bu kanunlara göre davranmıştır. Kilise çok güçlü olduğu dönemlerde kralları seçme ya da kralları tahttan indirme gibi oldukça önemli siyasi yetkilerle de kendini donatmış ve aynı zamanda da kendini güvence altına almıştır.

Katolik mezhebi şüphesiz kendinden en fazla söz ettiren kiliseye sahip olmuştur. Bu kilisenin içinde de ayrı mekanizmalar ve küçük cemaatler de oluşmuştur. Bu kilise birçok savaşı organize etmiştir. Haçlı savaşlarında başrolde olmuştur. Avrupa halklarının kuşkusuz biat ettiği bir kilise olmuştur. Yetkisi ve gücü Reformasyondan önceki dönemde çok fazladır. Reformasyon döneminden önce kral olmanın birinci koşulu Katolik Kilisesine biat etmek olmuştur. Orta Çağ Döneminde Avrupa yoksulluk ve kıtlıkla boğuşurken Kilise gücüne güç katmıştır. Fakat Katolik Kilisesinin bu gücü ebedi olmamıştır. Kiliseyi zayıflatan ve onun gücünü kıran kişi Martin Luther olmuştur. Hem Katolik Kilisesi için hem de Avrupa için Luther bir dönüm noktası olmuştur.

1.2.2. Ortodoks Mezhebi

Doğu ve Batı Kiliseleri, Hristiyanlıkta bir ayrılma sonucu oluşmuştur. Doğu kilisesi olarak kabul edilen ve merkezi İstanbul'da olan kiliseye Ortodoks Kilisesi denilmektedir. Ortodoks mezhebinin yaklaşık 400 milyona yakın mensubu bulunmaktadır. Bu sayısal çoğunluk ile Katolik Kilisesinden ve Protestanlıktan sonra Hristiyanlığın üçüncü büyük mezhebidir. Coğrafi olarak da Doğu Avrupa ve Anadolu'da yoğunlaşmıştır⁷⁴.

Yunancada doğru anlamına gelen orthos ve düşünce ya da inanç anlamına gelen doxa kelimelerinin birleşmesinden oluşan Ortodoks terimi, doğru inanç

---

⁷⁴ Kürşat Demirci, "Ortodoksluk", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı yayınları cilt:17, 1998, s. 409.

manasına gelmektedir. Daha çok Slav ırkı tarafından kabul görülen bir kilisedir. Bizans temelli oluşan kilisenin merkezi İstanbul'dadır. Fakat İstanbul'un Türkler tarafından alınması ile çalışmalarını Moskova'ya kaydırmıştır⁷⁵. Moskova Kilisesi'nin Ortodokslar üzerinde büyük bir hâkimiyeti bulunmaktadır. Zamanla Fener Patrikhanesi ile rekabet edecek duruma gelmiş bulunmaktadır⁷⁶.

Mezhepler, ortaya çıktıkları ve geliştikleri coğrafyanın yapısından, tarihi olgularından, halkın yaşayışından var olur. Bu varoluşun devamlılığının olabilmesi için ya mezhebin kendini bu koşullara uydurması ya da koşulları kendine uydurması gerekmektedir. Ortodoks mezhebi de daha çok Anadolu ve Doğu Avrupa'da etkinlik gösterdiği için bu coğrafyanın yapısını içselleştirmiştir⁷⁷.

Ortodoks Kilisesini diğer kiliselerden farklı kılan birçok özelliği bulunmakla beraber; bu kilisenin başlıca özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. *Katolik Kilisenin dayattığı hâkimiyeti kabul etmezler. Papa'nın Ortodoks kilisesi üzerinde bir etkisi yoktur. Ortodoks Kilisesi Otosefal bir yapıdadır. Ruhani başkanları Patrik ve Başpiskopostur.*
2. *Din adamları günde dokuz kez ibadet yaparken halk ise sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa ibadet yapmaktadır⁷⁸*
3. *Piskoposlar Meclisi kararları inanç konularında geçerlidir.*
4. *İlk yedi konsilin kararları yasa niteliğinde kabul edilir. Bunlar dışındaki konsillerin fazla bir önemi yoktur.*
5. *İbadet ya da ayinleri daha çok antik çağdan beslendiği için mistik bir havada geçmektedir.*
6. *Yeni doğan çocuklar vaftiz edilir fakat vaftiz şekli Katolik Kilisesinden farklıdır. Çocuk suya daldırılıp ya da suda yıkanıp vaftiz edilir⁷⁹.*

---

⁷⁵ Erbaş, *Hristiyanlık*, s. 42-43

⁷⁶ Ahmet Hikmet Eroğlu, *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ensar Yayınları, İstanbul 2005, s. 133.

⁷⁷ Demirci, "Ortodoksluk", s. 411.

⁷⁸ Demirci, *a.g.e.*, s. 413.

7. Ortodokslukta Araf inancı farklıdır, ölülerin diriliş gününe kadar uykuda kalacağına inanırlar.

8. Sakrament sayısı yedidir. Katolikten farklı olarak ayinsel bir özellik taşır.

9. Teslis doktrini Ortodoksluğun temelidir. Baba, Oğul ve Ruhülkudüs üçlüsü olarak üç ayrı varlıktan oluşmaktadır. Fakat en önemlisi Baba'dır ve buna öncelik verirler⁸⁰.

Bizans ve Ortodoks Kilisesi bütünselleşmiş iki ayrı yapı olarak görünür. Biri siyasi diğeri de dini yapı olma özelliği ile aralarında simbiyotik bir bağ kurulmuştur. Ortodoks Kilisesi, Katolik Kilisesinden farklı bir yapıda olmuştur. Antik Çağ kültürü, Anadolu ve Hristiyan kültürünün bütünleştiği bir yapı olarak varlığını devam ettirmiştir.

1.2.3. Protestan Mezhebi

Hristiyanlığın bir başka büyük mezhebi ise Protestanlıktır. Öncüleri Martin Luther ve Jean Calvin'dir. 16. yüzyılda Papa ve Katolik Kilisesi'nin baskısı sonucu başlatılan Reform hareketlerinden doğmuştur⁸¹. Protestanlık denildiğinde akıllara şüphesiz önceden bir Katolik olan Martin Luther gelmektedir. Luther'in hayatı zorluklarla geçmesine rağmen mücadelecisi bir yapıya sahip oluşu için Katolik Kilisesinin onu afroz etmesinden sonra adeta küllerinden doğmuştur. Yazdığı 95 maddelik manifesto Katolik Kilisesi'nin ve Papa'nın yanlışlarını madde madde belirterek halkta uyanma ve aydınlanmayı başlatmıştır.

Luther'in manifestosu, genel olarak bakıldığında endüljans uygulamalarına bir eleştiri ya da bir tepki olarak görünmektedir. Fakat doksan beş maddelik manifesto sadece endüljansa tepki olarak yazılmamıştır. Öncelikle Papa'nın ve Katolik Kilisesi'nin uygulamalarını sorgulayıcı bir eleştiri mahiyetindedir. Luther; iman, kurtuluşa erme, dini otorite, gibi konuları tezinde belirtmektedir. Son maddesi

---

⁷⁹ Erbaş, *Hristiyanlık*, s. 45-46.

⁸⁰ Demirci, "Ortodoksluk", s. 411.

⁸¹ Ali Erbaş, *Hristiyanlıkta Reform ve Protestanlık Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015, s. 15.

ise şu şekildedir: “*Ve yalancı bir ruhani teminatla kendilerini teselli edecekleri yerde pek çok ıstırap yaşayarak Göklerin Melekûtu’na varmaları hususunda emin olmaları gerektiği söylenmelidir*”⁸².”

Protestan terimi, kendilerini Roma Katoliklerinden ve Ortodoks Doğu kiliselerinden bilerek ayrı tutan Hristiyan kiliseleri ve toplulukları için genel olarak ilk defa 1529’da Spire’de toplanan bir politik mecliste kullanılmıştır. Daha sonraki zamanlarda İmparator Şarlken Lutherci Alman Prenslere anlaşmaya varmıştır. Fakat daha sonra Şarlken bu kararından dönerek herkesin Katolik kilisesine biat etmesi gerektiğini söylemiştir. Luther taraftarı Prenslere Şarlken’in bu kararını şu şekilde protesto etmişlerdir:

“*Koruyucu, günahattan kurtarıcı ve bir gün hâkimimiz olacak olan yegâne kurtarıcımız Tanrı önünde protesto ediyoruz ve Tanrı’ya, Kutsal Sözü’ne, vicdanımıza ve Spire’deki son karara aykırı olarak önerilen hiçbir kararı benimsemiyoruz*”⁸³.” Luther bu sözleri Katolik Kilise’sini tanımadığı sert sözlerle ifade etmektedir.

Hristiyanlığın Protestan Mezhebinin birtakım özelliklerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. *Papa tek başına bir otorite olarak kabul edilmemektedir. Papa yanılabilir ve diğer insanlar gibi hata yapabilir. Papa’yı tek otorite kabul etmek yerine, Hristiyanlığı bilen her kişi ayrı birer otoritedir. Papa imparatorundan üstün kabul edilmemekle beraber dünyevi hiçbir yetkisi olmamalıdır.*
2. *Kilise ve çalışanları halka hizmet için vardır. Ve halktan hiçbir üstünlükleri yoktur.*
3. *Konsül ve Kilise kararları kabul edilmemektedir. Dini konularda tek başvuru kaynağı ve karar çıkarılabilecek olan kaynak Kutsal Kitaptır.*

---

⁸² Ali Erbaş, *Hristiyanlık*, s. 51.

⁸³ Ali Erbaş, *Hristiyanlıkta Reform ve Protestanlık Tarihi*, s. 59.

4. *Kutsal Kitap herkese gönderilmiştir. Bu yüzden herkes okuyup yorumlayabilmelidir. Yorum kilisenin tekelinde değildir. İbadetlerde Kutsal Kitap'tan başka merci yoktur.*

5. *İbadetler ve ayinler kendi dillerinde yapılmaktadır.*

6. *Kiliselerinde resim ya da heykel gibi şekil ve tasvirler bulunmamaktadır.*

8. *Teslis inancında diğer Hristiyan mezheplerle hemfikirdirler.*

9. *Rahiplerinin evlenme konusunda bir kısıtlamaları yoktur*⁸⁴

Protestanlar kendilerinden önceki mezheplerin koymuş oldukları kural ve değerleri genellikle yok saymışlardır. Bu mezhep yeni bir anlayış ile ortaya çıkarak, özellikle de Papa ve onun nüfuzu kabul etmemektedir. Bununla beraber Papa'nın hâkimiyetini sorgulanmaz olmaktan çıkarmışlardır.

1.3. Misyonerlik

Misyonerlik, birçok dinde mevcut olan bir kavram olmuştur. Fakat misyonerlik denildiğinde Hristiyanlık zihinlerde canlanmaktadır. Hristiyanlık ile sıkı bir bağı olan misyonerliği en fazla Hristiyanlar kullanmıştır. Dünyanın her yerine giden misyonerler, buralarda Hristiyanlığı yaymak için uğraşmışlardır. Misyonerler ile sömürge devletleri arasında karşılıklı çıkara dayanan sıkı bir ilişki oluşmuştur. Batı devletleri ile ortak hareket eden misyonerler, Batı tarafından koruma altına da alınmışlardır. Karşılıklı çıkarlar ile yürüyen bu ilişkiler genellikle zayıf ülkelerde işlerlik kazanmıştır. Misyonerliğin yoğun bir şekilde hızlanmasında ve yayılmasında en etkili aşama ise Coğrafi Keşiflerdir. Keşiflerin yaşanması ile misyonerler hem yabancı ülkelere daha rahat gidebilmişler hem de yeni keşfedilen ülkelerde dinlerini yaymak için büyük fırsatlar elde etmişlerdir.

---

⁸⁴ Öztürk, Yıldız, *a.g.e.*, s. 12-14.

1.3.1. Kavram Olarak Misyonerlik

Misyonerlik denildiğinde; misyon, misyoner, misyonerlik gibi birbirleri ile bağlantılı kavramlar ile karşı karşıya kalmaktayız. Birçok dilde kullanılan misyonerlik kavramını görev ya da yetki manasında kullanmak mümkündür. Misyonerlik hem genel bir tabir olarak hem de özel bir tabir olarak kullanılmaktadır. Genel tabir tüm dinleri ilgilendiren ve tüm dinler için kullanılmaktadır. Özel tabir ise daha çok Hristiyan misyonerliği için kullanılan tabirdir. Bu durum Misyonerlik kavramından farklı anlamlar çıkarmaya fırsat vermektedir. Misyonerlik kavramının asıl kökeni Mission (Misyon) kelimesinden, Misyon (Missio) kelimesi de göndermek anlamına gelen Mittere fiili ile ilgili olan Latince Missio kelimesinden türetilmiştir⁸⁵.

Misyonerlik, Hristiyanlıkla özdeşleşen bir kavramdır. Bu kavramın Hristiyanlıkla özdeşleşmesinin nedeni ise şöyle açıklanabilir: Hristiyanlar dünyanın her karış toprağına Hristiyanlığı yaymak ve dinlerine yeni insanlar katabilmek için gitmişlerdir. Gittikleri bu yerlerde Hristiyanlığı yaymak için büyük çabalarla uğraş vermişlerdir. Hristiyanlar gittikleri yabancı diyarlarda kendilerine taraftar toplayabilmek için kiliseler tarafından misyoner tayini ile faaliyet göstermişleridir. Kilisenin aracılığı ile farklı ülkelere giden misyonerler, kilisenin görevlileri konumunda olup, merkezi kilisenin talimatları doğrultusunda hareket etmişlerdir. Bu kişiler için kilisenin çıkarları öncelikli olmuştur ve bu doğrultuda çalışma yürütmüşlerdir.

Kendi dinini, inancını, ideolojisini ya da düşüncelerini yaymaya çalışan misyonerler genelde farklı ülkelerde kendi değerlerini yaymaya çalışmışlardır. Farklı bir dine ya da ideolojiye sahip insanlara kendi inançlarını, düşüncelerini, değerlerini empoze etmeye çalışan kişilere misyoner denilmektedir⁸⁶.

Misyoner; bir kimseye, bir şey yapmak için verilen özel görev anlamındadır. Misyon kelimesinden gelen misyonerlik; bir dini teşkilat kurarak din propagandası

⁸⁵Antonim-Marcel Henry, Mission, Dictionnaire des Religions, Paris 1983, 1114-1115; Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 1983, Cilt: II, s. 840.

⁸⁶ Abdurrahman Küçük, Misyonerlik Nedir? (Misyonerlik ile Tebliğ Arasındaki Fark), *Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye’de Misyonerlik Sempozyumu Bildirileri*, (01-02 Ekim 2005 Ankara) Ed. Asife Ünal, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2005, s. 19.

yapmak, insanları o dinin müritleri haline getirmektir⁸⁷. Misyoner denilen Hristiyanlığın din görevlileri dünyanın birçok yerine gidip Hristiyanlığı yaymak uğruna birçok zor durumu hatta ölümü bile göze alarak görevlerini yerine getirmeye çalışmışlardır

1.4. Hristiyanlık ile Misyonerlik İlişkisi

Misyonerlik kavramı Hristiyanlık ile özdeşleşen bir kavram olmuştur. Misyonerler ya da misyoner kurumlar organize ve teşkilatlı bir yapıya sahip olup sistematik bir çalışma ile faaliyet göstermişlerdir. Faaliyet gösterdikleri yerlerde birçok yöntem ve deneyimi uygulayıp geliştirmişlerdir.

Hristiyanlık öğretileri temelini Hz. İsa'dan almıştır. Bazı görüşler misyonerliğin varlığını ve dayanak noktasını Hz. İsa'ya dayandırıp, Hristiyanlık misyonerliğinin meşruiyetini temellendirmeye çalışmışlardır. Bu görüşü şu şekilde açıklanabilir: Hz. İsa dünyevi hayatında kendi tebliğ faaliyetlerini İsrail oğullarıyla sınırlı tutmuş ve “İsrail evinin kaybolmuş koyununu bulmaya gönderildiğini” belirtmiş ve Havarilerine Samiriyelilerin şehirlerine girmelerini öğütlemiştir. Ancak dirildikten sonra uruc etmeden önce bütün milletleri vaftiz etmelerini isteyerek mesajının evrenselliğini ve tebliğin bütün insanlara yönelik olduğunu vurgulamıştır⁸⁸.

Misyonerlik Hristiyanlığın ilk yıllarından itibaren başlamasına rağmen teşkilatlı bir yapıya ve kurumsallaşmaya ancak daha sonraki dönemlerde kavuşmuştur. Özellikle XIII. yüzyılda Fransiskanlar ve Dominikanlar faaliyetlerin büyük bir bölümünü yürütmüşlerdir. Bu faaliyetler dışında ilk misyonerlik teşkilatı İngiltere’de 1646 yılında kurulmuştur⁸⁹.

Hristiyan dünyasında farklı görüşler mevcuttur. Belli bir görüşe sahip Hristiyanlar karşı görüşleri benimseyen kişileri kendi yanlarına çekmek için de misyonerlik faaliyetleri yürütmüşlerdir. Örnek vermek gerekirse bir Katolik

---

⁸⁷ Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerikan Misyoner Okulları*, Arba Yayınları, İstanbul, 1989, s. 1.

⁸⁸ Ömer Faruk Harman, *Genel Olarak Misyonerlik, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, İSAV, İstanbul 2005, s. 29.

⁸⁹ Harman, *a.g.e.*, s. 29.

misyoner, Ortodoks olan bir Hristiyan'ı kendi mezhebine çekmek için uğraş vermiştir. Ya da bu durum tam tersi olmuştur. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Hristiyanların kendi dinlerinden olan fakat farklı bir görüşü benimseyen kişilere karşı uğraşı daha çok küçük çaplı ve belli bir siyasi hegemonyaya bağlı olmayan yerel cemaatler üzerinde daha çok yaşanmıştır. Bu cemaatler daha çok Avrupa kıtasının dışında kalanlar olmuştur. Anadolu'da şu durum mevcuttur: Hristiyan olan fakat Katolik olmayan Kadim Süryani Cemaati'ni taraflarına çekebilmek için büyük uğraşlar gösteren Katolik Misyonerlerin faaliyetleri oldukça çoktur. Bunun dışında yine Anadolu'da Ermeniler üzerinde misyonerlik faaliyetleri çok olmuştur. Bu durumu birçok kaynağın yalnızca “Osmanlı Devleti'ndeki azınlıklar üzerinde misyonerlik faaliyetleri yoğun bir şekilde yaşanmıştır” şeklinde klişe bir tabiri kullanmasını yanlış bulmaktayım. Bu durumu şu şekilde açıklamak daha doğru olacaktır: Hristiyan misyonerler Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzak bölgeleri seçmişlerdir. Çünkü merkezden uzak bölgeler ihmal edilmiş bölgelerdir. Ve bu bölgelerde dışarıdan gelen bir ses ya da bir çağrı yöre insanının ilgisini çekebilmektedir. Merkezden uzak bölgeler hem ihmal edilmiş hem muhtaç bırakılmış hem de merkez ile pek bir bağlantıları bulunmayan yerlerdir. Bu nedenle dışarıdan gelen herhangi bir etki ilgi çekici olmuştur.

Osmanlı Devleti, merkezden uzak bölgelerine daha çok bir memurunu görevlendirmiştir, o bölgede devleti temsil eden kişi devletin bir memurudur. Dolayısıyla görev alan memurun kendisi aynı zamanda devlettir. Bu kişi ve bu kişiye yakın olan çevreler varlık içinde yaşarken halk yokluk içinde yaşam mücadelesi vermekteydi. Tam da bu noktada misyonerler bu durumu oldukça iyi değerlendirmişlerdir. Halkın ihtiyaçlarına göre görevler ve kurumlar açmış ve böylelikle halka hizmet görünümünde misyonerlik faaliyetlerini olağandan az bir tepki ile yürütmüşlerdir. Bu durumlardan faydalanmayı iyi bilen ve bu durumu oldukça iyi kullanan misyonerler adeta halktan kişilermiş gibi görünmekteydiler. Ayrıca halka verdikleri hizmetler ve yardımlar ile de adeta bir iyilik abidesi gibi görünüp bölgede yaşayan insanları kendilerine bağlamayı başarmışlardır.

1.4.1. Aziz Pavlus ve Misyonerlik

H. İsa peygamber olduğu dönemde ona sadece on iki kişi inanmıştı. Havariler denilen bu kişiler, H. İsa döneminde ve ondan sonraki dönemlerde Hristiyanlığı yaymaya çalışmışlardır. Bu nedenle havariler ilk misyonerlik görevini üstlenen kişiler olmuřlardır⁹⁰.

Hristiyanlık dininin büyümesinde, gelişmesinde ve teşkilatlı bir yapıya kavuşmasında Pavlus oldukça büyük bir öneme sahiptir. Pavlus Hristiyan teolojisinde ve etik anlayışında oldukça önemli bir kişiliktir. Pavlus Yahudi olarak doğmuş ve unutulmayacak bir Hristiyan olarak ölmüştür. Yaptıklarıyla Hristiyanlıkta büyük bir yer edinmiştir. Hristiyan bir ilahiyatçı olan H. Küng şöyle der: “*Pavlus olmaksızın ne Katolik Kilisesinden ne Yunan ne de Latin patrislik teolojisinden bahsedilebilir, Anadolu ve Asya’da kurulan birçok kilisenin öncüsü sayılan Pavlus, Hristiyanlığı teşkilatlandırmıştır*⁹¹.” Pavlus ve yol arkadaşları sayesinde Hristiyanlık Asya’ya ve en önemlisi de Roma İmparatorluğunun büyük kentlerine yayılma fırsatı bulmuştur⁹². Pavlus, insanları tarafına çekebilmek için birçok yol denemiştir. Bu deneyimlerini Korintlilere yolladığı birinci mektubunda şöyle anlatmaktadır:

*“Ben özgürüm, kimsenin kölesi değilim. Ama daha çok kişi kazanayım diye herkesin kölesi oldum. Yahudileri kazanmak için Yahudi gibi davrandım. Kendim kutsal Yasa’nın (Musa hukukunun) denetimi altında olmadığım halde, Yasa altında olanları kazanmak için onlara Yasa altındaymışım gibi davrandım. Tanrı’nın yasına sahip olmayan değil de Mesih’in yasası altında olan biri olarak, Yasa’ya sahip olmayanları kazanmak için Yasa’ya sahip değilmişim gibi davrandım. Güçsüzleri kazanmak için güçsüzlerle güçsüz oldum. Ne yapıp ne edip bazılarını kurtarmak için herkesle her şey oldum*⁹³.”

⁹⁰ Remzi Kılıç, *Misyonerlik ve Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, Türklük Bilimi Araştırmaları, Niğde 2006, s. 329.

⁹¹ Kılıç, *a.g.e.*, s. 329-330.

⁹² A. Mehmet Kocaoğlu, *Misyonerlik Faaliyetlerinden Pontus Rum Devletine Uzanan Süreç*, Giresun Tarihi Sempozyumu, 24-25 Mayıs 1996, İstanbul 1997, s. 236.

⁹³ Gündüz, *Misyonerlik*, s. 5.

IX. yüzyıla gelindiğinde İngiliz misyonerler Avrupa'nın kuzeyi ve batısında Hristiyanlığı yaymaya çalışıyorlardı. Doğu'da ise İstanbul Rum Kilisesine bağlı misyonerler çalışıyordu. İsa'dan sonra 950 – 1350 yılları arasında Avrupa ve Rusya neredeyse tamamen Hristiyan olmuştu⁹⁴.

Hristiyanlığın yayılmasında büyük pay sahibi olan misyonerler diğer varlıklı Hristiyan kimselerden maddi yardım almışlardır. Bunun yanında ticari işletmeler ve hükümetlerle birlikte hareket etmiş ve aralarında simbiyotik bir bağ kurulmuştur. Misyonerlerin içinde kadın görevliler de bulunmaktaydı. Çeşitli meslek sahipleri de gittikleri yerlerde hem mesleklerini icra ederdi hem de Hristiyanlığı yaymak için çalışırlardı⁹⁵. Misyonerlerin kesin karakteristik özellikleri olmasa da genelde şu şekilde özetlenebilir:

- 1. Teşkilatlı, planlı ve programlı olan bu organizasyon belli amaçlar doğrultusunda hareket eder.*
- 2. Döneme, zamana, yere, kişilere ve eldeki imkânlarla göre bir yol belirler ve uygularlar.*
- 3. Muhataplarının belli zayıf taraflarına ya da ilgili olanlara yoğunlaşır ve ona göre hareket ederler.*
- 4. Misyonerlerin amaçları uğruna din ve kimlik değiştirme gibi eylemleri de olmaktadır.*
- 5. Deprem, işsizlik, açlık, yangın, sel, yokluk, kıtlık, geri kalmışlık, savaş, siyasi otorite boşluğu vs. gibi durumları kullanmayı iyi bilirler ve etkili olurlar.*
- 6. Bir nevi tabi oldukları devlet ile de ilişkileri sıkıdır. Devletin sömürge ihtiyaçlarına göre zemin hazırlar ve korurlar⁹⁶.*

---

⁹⁴ Kocaoğlu, *a.g.e.*, s. 4.

⁹⁵ Kılıç, *a.g.e.*, s. 327.

⁹⁶ Küçük, *Misyonerlik ve Türkiye*, s. 19-34.

1.4.2. Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri ve Misyon Kurma Çabaları

Tüm insanlarda kendi dinini yayma çabası olmuştur. Bu yayma çabası sadece din için geçerli değildir. İnsanlar kendine ait olan değerleri ya da kutsalları farklı insanların da özümsemesini istemişlerdir. Evrensel dinlerde kendi dinini yayma çabası daha fazla yaşanmıştır. Özellikle Hristiyanlıkta bu çaba çok fazla olmuştur. Hristiyanlık dini inanç ve öğretilerini Hristiyanlık dışı oluşumlara kabul ettirme uğraşında etkili yollar denenmiştir. Dinin kutsal metinleri ve teolojik yapısı temel alınarak insanları kendi yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Hristiyanlıkta misyon ve misyonerliğin dayanak noktası, Yeni Ahit metinleri, Hristiyanlık teolojisinin temelini oluşturan kurtarıcı tanrısal İsa Mesih olmuştur⁹⁷. Misyonerler bu temeller üzerinde amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Misyonerler genelde ülke dışından geldikleri için görevli oldukları bölgelerde halka yabancı gelmişlerdir. Yabancılıkları fark edilen misyonerler yerli halk tarafından kabul edilmekte zorlanmışlardır. Halk dışarıdan gelen ya da yabancı olarak gördüğü kimseleri benimsememiştir. Yabancılar genellikle ön yargı ile karşılanmışlardır. Yerli halk kendilerinden olmayan kişiler ile alışveriş yapmamış ve iletişim kurmamışlardır. Bu tür kişiler toplumdan soyut yaşamak zorundadır ancak misyonerler bu dezavantajlı durumu avantaja çevirmek ya da iyileştirme amacıyla birkaç yöntem denemişlerdir. İlk etapta gittikleri toplumların renklerine bürünmüşlerdir. Kılık kıyafet ve dış görünüş olarak kendilerini topluma benzetmeye çalışmışlardır⁹⁸.

Misyonerlikte kılık kıyafet ya da şekil bakımından yerlilere benzemeye çalışmanın yanı sıra yerli halkın dilini konuşuyor olmak da olmazsardı. Görevlendirilen misyonerler görev bölgelerine gitmeden önce yerli dili öğrenmeye çalışmışlardır. Bazıları ise gittikleri bölgelerde yerli dili öğrenmiştir. Sonuç olarak bir şekilde dili bilmek zorundaydılar. Yerli halk gibi konuşmak onların amaçlarına ulaşmaları için büyük bir etkendi. Dil birçok alanda kullanılmaktaydı. Genel olarak halk ile iletişimde yerli dili bilmek kaçınılmaz bir gereklilikti. Bu durum dışında

⁹⁷ Şinasi Gündüz, Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri Sempozyumu 17-18 Nisan 2004*, İSAV, İstanbul 2005, s. 327.

⁹⁸ İhsan Süreyye Sırma, *Sömürü Ajanı İngiliz Misyonerleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 1984, s. 16.

açılan okullarda verilen derslerin dilinin de yerli dil olması gerekiyordu, aksi halde misyonerler ile yerli halk arasında kaçınılmaz bir iletişim sorunu olacaktı. Bu açıdan misyonerlerin gittikleri bölgenin dilini öğrenmeleri çok büyük önem arz etmekteydi⁹⁹.

Misyonerlik faaliyetleri XIX. yüzyılda büyük bir artış göstermiştir. Anadolu topraklarına birçok ülkeden misyonerler gelmiştir. Bu yüzyılda Anadolu’da faaliyetlerini arttıran misyonerler Anadolu’nun en ücra bölgelerine bile gitmişlerdir. En geniş kapsamlı çalışan misyoner kurumu ile “ABCFM¹⁰⁰” kısaltması ile bilinen ve Protestan olan Misyonerlik Teşkilatı olmuştur. Bu teşkilatın amacı dinsizler arasında Hristiyanlığı yaymak ve kişileri Protestan mezhebinin bir üyesi yapmaktı¹⁰¹.

Teşkilattaki misyonerler sonraki dönemlerde halkın onları daha da özümsemesi için yerli kimseleri yetiştirmişlerdir. Yetiştirilen kişiler daha çok halk ile iletişim halinde olmuşlardır. Bölge dışından görevlendirilen misyonerler ise daha çok yönetici konumunda görev yapmışlardır. Bu durumu da “Yerli bir nebat gibi kök salarak, yerli bir nebat gibi büyümek” şeklinde ifade etmişlerdir. Misyonerler böyle yaparak halkı etkilemenin ve halkta kalıcı olmanın daha kolay olduğunu belirtmişlerdir¹⁰².

Misyonerler Gayrimüslimlerden yerli yardımcıları yetiştirerek sayılarını arttırmanın yanında kendilerine yeni ve taze kan takviyesinde bulunmuşlardır. Çünkü misyonerler yabancı olduklarının farkındadırlar ve halkın onları yabancı gördüğünü bilirlerdir. Bu nedenle buna göre davranmış ve biraz da olsa kendilerini yerli halka kabul ettirmeye çalışmışlardır. Cyrus Hamlin eserinde bunun için sakal bırakarak fes giydiğini yazmaktadır¹⁰³.

Yerli halkın kendi ideolojilerini yayma noktasında daha başarılı olacağını düşünmüşlerdir. Yerlilerin toplumlarına daha kolay yaklaşımları ve onların içlerine karışmasını kolaylaştırdığı için yerliler tercih edilmiştir. Bu nedenle yerlilerden

---

⁹⁹ Erdal Açıkses, *Amerikalıların Harput’taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 6.

¹⁰⁰ American Board Commissioners For Foreign Missions

¹⁰¹ Açıkses, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁰² Açıkses, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁰³ Açıkses, *a.g.e.*, s. 54.

çalışanlar ya da yeni misyonerler yetiştirmişlerdir. Ermeni'nin Ermeni'ye, Rum'un Rum'a, Müslüman'ın Müslüman'a daha çok etki edeceğini düşündükleri için bu yerli yardımcılar oldukça önemsemişlerdir. Yerli yardımcılarının oluşması ve artması misyonerlerin daha büyük bir kitleye ulaşmasının yanında, misyonerleştirme faaliyetlerinin de daha etkili olmasını sağlamıştır¹⁰⁴. Bu yardımcılar özel olarak eğitilirdi. Küçük yaştan itibaren misyonerlik propagandası ile büyüyen çocuklar ileriki yaşlarda kendilerini Hristiyanlığı yaymaya adayın kişiler olarak yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Bu nedenle misyonerliğin devamlılığı sonraki süreçlerde de sağlamışlardır. Yerli oldukları için halk ile güçlü bağları bulunan yerli yardımcılar ailelerine ya da bölge esnafına etki ederek insanların zihinlerinde bir algı oluşturmada etkili olmuşlardır.

Misyonerlik faaliyetlerinin artması ve etki alanlarının büyümesinin sonucu yerli dillerde çalışmalar yapmalarını da zorunlu hale getirmiştir. Misyonerler Süryaniler üzerinde büyük çalışmalar yapmışlardır. Bunun sonucunda 1837 yılında Süryanice yayın yapan matbaayı faaliyete sokmuşlardır. Her cemaate kendi dili ile yaklaşmanın daha kolay olacağını bilen misyonerler dil çalışmaları ve basılı yayın organlarına önem vermişlerdir. Bu alanda yapılan çalışmalara hız kazandırıp halkın algısında bir değişim yaratmaya çalışmışlardır.

Misyonerlikte yöntemler oldukça önem arz etmektedir. Bununla birlikte etkili araç ve gereçler kullanmak amaca ulaşmada çok önemlidir. Misyonerler kutsal metinleri yerel dil ve lehçelere çevirmenin yanında bu materyalleri ücretsiz şekilde dağıtarak amaçları doğrultusunda hareket etmek birincil görevleri olmuştur. Bunun dışında halka hitap edecek şekilde sade bir üslupla halkın anlamakta zorluk çekmeyeceği kitaplar ve broşürleri etkili bir şekilde kullanmak esastır¹⁰⁵.

---

¹⁰⁴ Açıkse, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁰⁵ Şinasi Gündüz, *Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri*, s.328.

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİMLERİN DURUMU

2.1. Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimler

Selçuklular zamanında Osmanlılar küçük bir beylikti. Uç beyliğinden dünyanın en güçlü devleti olmuştur. Devletin sınırları Asya, Afrika ve Avrupa'ya yayılmış ve bir imparatorluk haline gelmiştir. İmparatorluk askeri, iktisadi ve siyasi açıdan dönemin en güçlü devleti haline gelmiştir¹⁰⁶. Osmanlı üç kıtaya hâkim olmuş ve bu hâkimiyet devamlılık göstermiştir. XVIII. yüzyıla kadar toprakları genişlemiştir. Geniş bir coğrafyaya yayıldığından etnik ve dini yapı da çeşitlilik göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nde farklı vergilendirme sistemine tutulan gayrimüslimler bazı durumlarda Müslümanlardan daha az vergi vermişlerdir. Bu durum Amid¹⁰⁷, de yaşanmıştır. 30 Temmuz 1565 yılında çiftlik mutasarrıfı olup, Müslümanlara göre daha az vergi veren gayrimüslimlerin haraçlarının beşer akçe artırılması ve yeni şekli ile deftere kaydedilip verginin buna göre alınması gerektiği¹⁰⁸ arşiv kayıtlarına yansımıştır.

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat döneminde nüfusu yaklaşık 35 milyon nüfusa ulaşmıştır. Bu nüfusta Müslüman, Hristiyan oranları çoğunlukta olmuştur. Etnik olarak ise Arap, Türk, Kürd ve Ermeni nüfusları büyük kitleler oluşturmaktaydı. Bu durumlara bakıldığında Osmanlı devletinde herhangi bir homojenlikten bahsetmek mümkün değildir¹⁰⁹.

Osmanlı döneminde millet sistemi etnik kökene göre şekil almamıştır. Devletin millet sistemi din esasına dayanmıştır. Bu nedenle ırksal ayrıma rastlanmamaktadır¹¹⁰. Fakat Osmanlı, halkını dinsel olarak kategorize etmiştir. II.

---

¹⁰⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 8, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s. 286.

¹⁰⁷ Diyarbakır.

¹⁰⁸ BOA, DVNSHM.d., 5/10, 1, Hicri 02.01.973-Miladi 30.07.1565.

¹⁰⁹ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, Cilt: 10, Hayat Yayınları, İstanbul 1983, s. 192.

¹¹⁰ İsmet Parmaksızoğlu, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Başbakanlık Yayınevi, Ankara 1982, s. 59.

Mehmet İstanbul'u aldığıında bu şehirde ikamet eden Latin cemaatine din ve dil özgürlüğü tanımıştır. II. Mehmet'ten önceki dönemlerde de böyle uygulamalara rastlamak mümkündür¹¹¹. Sultan İstanbul'daki Rumları ve diğer azınlıkları kültürel değerlerini yaşatmalarında özgür kılmıştır. Ceneviz ve Venediklere bazı sınırlılıklar getirerek imtiyaz tanımıştır¹¹².

Osmanlı devleti son zamanlarında azınlıklar ile sorunlar yaşamıştır. Bu sorunlar ilk etapta yönetim ve halk arasında olmuştur. Sonraki süreçlerde ise uluslararası bir nitelik taşımıştır. Devletin duraklaması ile Rusya, İngiltere ve Amerika gibi devletler azınlıklar ile ilişkiler kurmuşlardır. Kurulan ilişkiler sonucunda ulus hareketleri yaşanmıştır¹¹³.

Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine girmesi ve bu dönemin uzun sürmesi birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Gerileme dönemi, imparatorluk sınırları içinde batı varlığının oluşumuna zemin hazırlamasının dışında Osmanlı'nın iç ve dış politikasının dış müdahalelere de maruz kalmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti Kırım Savaşı'ndan sonra yayınladığı Islahat Fermanı'nı yayınlamış ve diğer yabancı devletlere kapitülasyon gibi ayrıcalıklar tanımıştır. Osmanlı Devleti bunları yaparak Batı'nın baskısını azaltmayı amaçlamıştır. Fakat beklenen sonuca ulaşamamıştır. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin üzerinde baskı daha da artmıştır¹¹⁴.

Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimler yabancı devletlerden elçilikler aracılığı ile yardım almışlardır. Dış devletler, Osmanlı Devleti'nde yaşamalarına rağmen azınlıklar konusunda baskılar uygulamış ve Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmişlerdir. Mardin'de yaşayan Süryani halkının evlerinde ayin yapmalarına karışılmaması konusunda 1841 yılında Fransız Büyükelçisinin

---

¹¹¹ Salahi R. Sonyel, Hristiyan Azınlıkları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 143.

¹¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s. 196.

¹¹³ Karal, *a.g.e.*, s. 202.

¹¹⁴ Celal Öney, *19. Yüzyılın İkinci Yarısından Günümüze Suriye, Lübnan ve Filistin Üçgeninde Protestan Misyolların Nüfuz Mücadelesi*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2016, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 41-42.

müdahale ettiği görülmüştür¹¹⁵. Osmanlı yetkililerine azınlıkların hakları bahane edilerek rahat bir şekilde baskı uygulamıştır.

Gayrimüslimler ile Batı devletleri arasında iletişim ve alışveriş sık sık yaşanmıştır. Mardin Süryani Patrikliği'nin Londra'dan getirerek Mardin'de Deyr'üz-Zafaran'a kurduğu matbaa¹¹⁶ bu durumun başka bir kanıtıdır. Bu matbaanın ruhsat çıkarma çalışmaları gönderilen telgraf nameler Dâhiliye Nezareti evraklarına yansımıştır.

2.2. Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu

Kuran-ı Kerim, yaradılışın amacını Allah'a iman ve Kuran'da belirtilen hükümlere uygun olarak yaşamak şeklinde belirlemiştir. İslam dini insanları, inananlar ve inanmayanlar olarak ikiye ayırmaktadır. Bu bağlamda İslam dininde bireyler arasında ırk, renk, ülke ve dil farkı yapılmamaktadır. Kuran'da geçen hükümleri kabul edip bu hükümlere göre yaşayanlara mümin ve Müslim denilmektedir. İslam'a inanmayanların tümüne ise gayrimüslim denilmektedir. Kuran, Yahudilere hevd ve yehud, Hristiyanlara nasrani ve nasara, bu iki dinin temsilcilerine ise ehli kitap olarak değinmektedir. Bunların dışında putperestler için şirk ve müşrik, ateşe tapanlara Mecusî, yıldızlara tapanlara ise Saibun denmiştir¹¹⁷.

Osmanlı İmparatorluğu geniş bir alana hükmetmiştir. İmparatorluk, çeşitli milletleri, dinleri, mezhepleri ve ırkları barındırmıştır. Bu milletler etnik kimliklerine göre ayrıştırılmamıştır. Osmanlı Devleti ırk esaslı bir yönetim şeklini benimsememiştir. Millet sistemi denilen bir yönetimi esas alan Osmanlı Devleti, halkını inanç ve düşünce temellerine dayanan bir örgütlenme ile yönetmiştir¹¹⁸. Halkı dini olarak Müslüman ve gayrimüslim yani Müslüman olmayanlar olarak ikiye ayrılmıştır. Gayrimüslim terimi Müslüman olmayanların tümünü kapsamıştır. İnsanlar, İslam hukukunda da Müslüman olanlar ve olmayanlar olarak kategorize

¹¹⁵ BOA, A.DVN.NHM., 4/12, 1. Hicri 16.03.1257-Miladi 08.05.1841.

¹¹⁶ BOA, Y.PRK.MF., 2/27, 1/2. Hicri 17.06.1309-Miladi 18.01.1892.

¹¹⁷ Ahmet Özel, Gayrimüslim, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gayri-muslim>, Erişim Tarihi: 15.05.2019.

¹¹⁸ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, Ağaç Yayınları, İstanbul 1992, s. 10-11.

edilmiştir. İslam devleti olan Osmanlı da bu esasa göre bir yönetim şeklini benimsemiştir¹¹⁹.

Osmanlı Devleti'nde yaşayan milletler, yaşamları boyunca kendi dinlerini seçmede özgür olmuşlardır. Osmanlı tebaası Müslüman olanlar ve Müslüman olmayanlar gibi kategorilere ayrılmıştır. Dinlerine göre hukuki işlemler yapılmış ve dinlerinin gerektirdiği ibadetleri de yapmışlardır. Osmanlı halkları devletin klasik döneminde İslam hukuk kurallarına göre yönetilmişlerdir. Bu kurallar Tanzimat döneminde değişiklik yaşamıştır¹²⁰.

Tanzimat öncesinde uygulanan Osmanlı Devleti hukuk sisteminde farklı kategorilere göre sınıflandırmalar yapılmıştır. Şer'i hukuk, örfi hukuk, ecnebler hukuku, cemaatler hukuku, mahalli hukuk gibi unsurlara yer verilmiştir. Tanzimat öncesi Osmanlı hukuk sisteminde İslam Hukuku merkeze alınmıştır. İslam hukuku kapsamında olmayan alanlarda hükümdar örfi hukuk adında çıkardığı kanunlar işlem görmüştür. Şeriatın yanında kanun ve örf denilen kurallar yani hükümdarın iradesinden çıkan kurallar hem Osmanlıda hem de ondan önceki Türk devletlerinde görülmüştür¹²¹.

Osmanlı Devleti fethettiği bölgelerdeki bazı kanun hükümlerini aynen kabul edip bu hükümleri örfi hukuk kapsamında uygulamıştır. Osmanlı ülkesinde yaşayan gayrimüslimlere kendi dinlerinin bazı kurallarını uygulama fırsatı verilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslim tebaa, aile ve miras hukukunun uygulanmasını bazen kendi ruhani mercilerinde bazen de Osmanlı devlet dairelerinde hayata geçirmişlerdir. Bu nedenle bu hukuk kuralları Osmanlı Devleti hukukunun bir parçasını niteliğinde olmuştur. Buna benzer bir ayrıcalık Osmanlı'daki yabancılara da verilmiştir. Yabancılar, kendi aralarında mensubu oldukları devletin hukukuna

---

¹¹⁹ Cevdet Küçük, Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler ve Millet Sistemi, *II. Osmanlı Sempozyumu Bildirileri*, (Eylül 1985), Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenliği Vakfı Yayınları, Ankara 1986, s. 61-62.

¹²⁰ Belkıs Konan, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2015, s. 171.

¹²¹ Halil İnalçık, Osmanlı Hukuku'na Giriş Örf'i Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2, Ankara 1958, s. 102-103.

tabi tutulmuştur. Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi kişi ve zamana göre değişkenlik göstererek çok yönlü yapısı ile dikkat çekmiştir¹²².

Osmanlı 600 yıllık süreçte birçok milleti barındırmıştır. Bunlar arasında gayrimüslimler de varlık göstermiştir. Osmanlı hâkimiyetindeki bazı vatandaşların tarifi için zimmî, kafir, dar, cihad, harbi ve eman tabirleri kullanılmıştır¹²³.

2.2.1. Zimmî

Zimmî kelimesi and, güvenlik, söz verme anlamlarına gelen zimmet sözcüğünden gelmektedir. İslam egemenliğine giren ve İslam devletlerinde sürekli yaşama hakkı olan gayrimüslim reaya anlamında kullanılmıştır. Bu yönü ile zimmet İslam'ın üstünlüğünü kabul edenlere verilmiştir. Zimmî statüsü ilk etapta ehli kitap için kullanılmıştır. Fakat Osmanlı devleti sonradan ehli bütün gayrimüslimleri tarif etmek için kullanılmıştır¹²⁴.

İslam hukukunda kişilere zimmî statüsü verildiğinde bu kişiler bireysel olarak tanınmaktadır. Cemaat ise zimmî olarak tanınan kişilerin toplamından oluştuğu için kişilerin üye oldukları cemaatler de tanınmıştır. Bu bağlamda gayrimüslim tebaa bir milletin meşru üyesi olarak sayılmıştır. Zimmîlerin hukuki statüleri köle ve harbilerden ayrı olmuştur. Bunun dışında zimmîler Müslümanlardan da farklı bir konumda olmuşlardır. Bu kitlenin hukuki durumu, genelde İslam hukukunda özelde ise Osmanlı hukukunda ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir¹²⁵.

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim halkın durumlarını belirleyen hakların ayrı bir önemi vardı. Osmanlı Devleti hem İslam hukukundan hem de örfi hukuktan faydalanmıştır. Gayrimüslimler bu hakların belirlediği sınırlar çerçevesinde hareket edebilmişlerdir¹²⁶.

---

¹²² Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2008, s. 99.

¹²³ Tankut Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, Ütopya Yayınları, İstanbul 2000, s. 68-69.

¹²⁴ Soykan, *a.g.e.*, s. 68-69.

¹²⁵ Soykan, *a.g.e.*, s. 73.

¹²⁶ Soykan, *a.g.e.*, s. 31-37.

Zimmîlere zulmetmek yasaklanmıştır. Bu kitle köle olarak görülmemiştir. Bunlar özgür insanlar statüsünde yer almışlardır. Canları ve malları garanti altına alınmıştır. Ancak fiil ehliyetleri bazı durumlarda¹²⁷ sınırlandırılmıştır¹²⁸.

İslam hukukunda yabancıları tarif eden bir başka terim harbidir. İslam ülkelerinde izin almadan ve devletin vatandaşı olmayan gayrimüslimlere harbi denilmektedir. Bu kişilerin can ve mal güvenlikleri garanti altına alınmamıştır. Güvenliklerinin garantilenmesi için ya zimmî ya da müstemen statüsünde olmaları gerekmektedir¹²⁹.

2.2.2. Eman-Müste'men

Eman kelimesi güven ya da güvence manasına gelmektedir. Sözlük anlamı, bir kimseye veya düşmana söz işaret ya da yazı ile can ve mal güvenliğinin emniyet-güven altında olduğunu bildirmek şeklindedir. Ayrıca güvence verilen kişiler için müstemen kavramı kullanılmaktadır¹³⁰.

İslam hukukunda müstemen kişiler darulharpten gelerek İslam'ın hüküm sürdüğü devletlere sığınan kişiler için kullanılmıştır. Bunlar İslam devletlerinde güven içinde yaşayan gayrimüslimler olarak tanımlanmışlardır¹³¹.

Osmanlı Devleti'ne giren gayrimüslimlere müste'men denilmiştir. Kanuni döneminde Fransızlara 1835 yılında kapitülasyonlar verilmiştir. Bununla beraber Fransa halkına adli ve hukuki ayrıcalıklar verilmiştir. Osmanlı devletine bu kişiler müste'men statüsünde ayrıcalıklı bir şekilde girmişlerdir. Fransızlar aralarındaki davaları konsoloslukları aracılığı ile görebilmişlerdir. Burada Fransız hukuku

---

¹²⁷ Örnek olarak zimmî bir vatandaş Müslüman bir kadın ile evlenemezdi. Zimmi statüsüne benzer uygulamalar İslam devletleri dışındaki bazı devletlerde de farklı topluluklara verilmiştir.

¹²⁸ Soykan, *a.g.e.*, s. 73.

¹²⁹ Ali İhsan Topçu, *Temel Hak ve Özgürlükler Açısından İslam Kamu Hukukunda Gayrimüslim Vatandaşların Hukuki Statüsü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 53-54.

¹³⁰ Ahmet Özel, Müste'men, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2006, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. S. 32, s. 140-143.

¹³¹ Gülnihal Bozkurt, İslam hukukunda Müste'menler, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, Ankara 1983, s. 363.

uygulanmıştır. Bu ayrıcalıklar daha sonraki dönemlerde bütün Avrupa devletlerinin vatandaşlarına tanınmıştır¹³².

XIX. yüzyılın başında Osmanlı'da karma mahkemeler kurulmuştur. Bunların amacı, Osmanlı vatandaşı ve müste'menler arasında çıkan davalara bakmaktı. Mahkemenin kaşında kadı bulunmaktaydı. Azalar ise yerli ve yabancılardan oluşmaktaydı. 1867 yılında yabancılara mülkiyet hakkı tanınmıştır. 1914 tarihinde I. Dünya Savaşının başlaması ile Osmanlı devleti kapitülasyonları kaldırmıştır. Bu durumu, diğer devletler 1923 Lozan Antlaşması ile kabul etmişlerdir. Böylece müste'menlerin hukuki ve adli ayrıcalıkları kaldırılmıştır¹³³.

2.3. Kapitülasyonlar ve Osmanlı Devleti

Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlar Kanuni Sultan Süleyman döneminde ilk defa 1535 yılında Fransızlara verilmiştir. Bunun sonucunda bir Avrupa devleti ile ilk defa resmi ilişkiler kurulmuştur. Kapitülasyonlar hem Akdeniz ticaretini canlı tutmak hem de oluşacak Bir Avrupa ittifakına engel olmak amacı ile oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti'ne ilk etapta fayda sağlayan kapitülasyonlar sonraki süreçlerde devletin yıkılış nedenlerinden biri olmuştur. İlk sadece Fransa'nın faydalanacağı ayrıcalıklar sonraki süreçlerde İngiltere, Rusya, Almanya ve Amerika gibi devletlere de verilmiştir. Kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı Devleti'ne Batılı tüccar, seyyah, diplomat gibi kişiler daha çok gelmişlerdir¹³⁴. Kapitülasyonlar her ne kadar ayrıcalık tanısa da ilk dönemlerde Batı tarafından bir akın gerçekleşmemiştir. Sanayi Devrimi ile ürün fazlası olan Avrupa malları için Osmanlı pazarlarını fazlası ile işgal ederek devletin ekonomik gücünü olumsuz yönde etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bu etki daha fazla hissedilerek yıkılış süreci hızlanmıştır.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda dağılma dönemine girmiştir. Batılı Devletler bu dönemde bozulan Osmanlı millet sistemine müdahale etmek için daha çok baskı uygulamıştır. Batılı Devletler gayrimüslimlerin haklarında iyileştirme yapılmasını istemişlerdir. Bununla beraber Osmanlı içişlerine karışma durumları çok daha sık yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk defa ayrıcalık elde eden Fransa bu

¹³² Soykan, *a.g.e.*, s. 327.

¹³³ Soykan, *a.g.e.*, s. 327.

¹³⁴ Öney, *a.g.e.*, s. 47.

yolla İmparatorlukta faaliyet yürüten Katoliklerin korumacılığını yaparak farklı bölgelerde nüfuz oluşturmaya çalışmıştır¹³⁵.

Fransa, 1673 ve 1740 yıllarında imzalanan kapitülasyonlar gereği Osmanlı'da yaşayan gayrimüslim halkın dinsel koruyuculuğu iddiasında bulunmuştur. Avusturya da 1699 Karlofça, 1718 Pasarofça ve 1739 Belgrat Antlaşmaları ile aynı hak iddiasında bulunmuştur. İngiltere ile imzalanan kapitülasyonlar da Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmesine olanak tanımıştır¹³⁶.

2.4. Tanzimat Döneminde Gayrimüslimler

Tanzimat, gayrimüslim halkın isteklerine cevap veren kanunlar dönemi olmuştur. Bunun dışında dış baskılara bir önlem olarak oluşturulmuştur. Araştırmacılar, bu dönemin sınırlarını farklı tarihler olarak yorumlamışlardır. Bazıları III. Selim ve II. Mahmut dönemlerini kapsadığını belirtmişlerdir. Bazıları ise dönemi 1908 II. Meşrutiyet'e kadar uzatmıştır. Genel olarak, 1839 ile 1870'li yıllar arasındaki dönem olarak kabul edilmiştir.

Tanzimat Fermanı ile gayrimüslim hukuku güvence altına alınmıştır. Dönemindeki diğer devletlere göre daha geç anayasal faaliyetlere başlamıştır. Buna rağmen Tanzimat ile hukuk devleti arayışına girmiştir. Daha önceleri padişah iradesine tamamen bağlı olan alan Tanzimat ile kısmen hukuki alana kaydırılmıştır. 1908 II. Meşrutiyet'e kadar geçen dönemde birçok hukuki düzenleme yapılmıştır. II. Meşrutiyet ile devlet yönetimi anayasal düzene geçmiştir¹³⁷.

Osmanlı anayasal düzen arayışı birçok nedenden doğmuştur. Toplumsal kitlelerin anayasal bir güvence yani eşitlik, emniyet ve özgürlük istemeleri bu alanlardan bir tanesidir. Batı devletlerin Osmanlıya baskı yapması bu kanunların çıkmasını zorunlu hale getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerine dahil

---

¹³⁵ Öney, *a.g.e.*, s. 47.

¹³⁶ Öney, *a.g.e.*, s. 47.

¹³⁷ Bülent Tanör, *Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 1, Der Yayınları, İstanbul 1990, s.10.

edilmesi amaçlardan bir tanesidir¹³⁸. Bu yolla İngiltere ve Fransa Rusya'ya karşı Osmanlı tarafında olacağıının teminatını vermiştir. Mehmet Ali Paşa diğer bir neden olmuştur. Başka bir neden ise yüzyıllardır devam eden geleneğin bozulması ve bu geleneğin ihtiyaçlara cevap verememesi olmuştur¹³⁹.

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinde iç ve özellikle de dış birçok etken rol oynamıştır. Bunda Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik akımı birçok devlette hissedilmiştir. Özellikle imparatorlukları çok daha fazla etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan uluslar ihtilalden sonra kendi devletlerini kurma çabalarına girmişlerdir¹⁴⁰.

Osmanlı Devleti kuruluşundan Tanzimat Fermanı'na kadar geçen sürede dini grupların hakları İslam esaslarına göre şekillenmiştir. Fermanın sonra ise genel bir değişiklik olmuştur. Bu dönemi gayrimüslim hakları bağlamında ikinci bir dönem olarak nitelemek mümkündür¹⁴¹.

Mustafa Reşit Paşa, yapılmasını istediği yeniliklerle, imparatorluğun gelişmesine etki edeceğine inanmıştır. Ayrıca Reşit Paşa, devletin kendini koruyacak duruma gelebilmesi için yenilik yapılmasına inanmıştır. Bu bağlamda yeni kanunların işlerlik görmesini vazgeçilmez zorunluluk olarak görmüştür. Batı devletlerinin yardımına ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Bu sayede devletin ayakta kalabileceğini belirtmiştir. Paşa'nın etkisi Tanzimat Fermanı'nı, sadece toplumsal alanda değil aynı zamanda dış devletlere karşı alınan siyasi bir önlem olarak tanımlamıştır. Paşa Avrupa devletlerinde yapmış olduğu incelemeler sonucunda bu kanıya varmıştır¹⁴².

Avrupa'da gelişen bilim ve tekniği takip eden Mustafa Reşit Paşa ıslahatların yapılması için II. Mahmut'a önerilerde bulunmuştur. Paris'ten edindiklerini padişaha yollayarak onun üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Paşa

---

¹³⁸ Kemal Beydilli, 1839 ve 1856 Islahat Fermanları Hakkında, *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1990, s. 23.

¹³⁹ Bülent Tanör, *a.g.m.*, s. 10.

¹⁴⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 70-71.

¹⁴¹ Yahya Araz, XVI. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Kişiler ve Cemaatler Arası İlişkilerin Dil Söylem ve Sembolleri, *Doğubatı Dergisi*, Sayı: 51, Ankara 2010, s. 159-160.

¹⁴² Ercüment Kuran, "Mustafa Reşit Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: IX, Milli Eğitim Yayınları, Etam Matbaası, Ankara 2001, s. 702.

yüzyıllardır aynı şekilde devam eden geleneğin devleti geriletmiştiği düşünceinde olmuştur. Geleneksel yöntemlerin bırakılıp yerine Batı yöntem ve tekniğinin alınması devletin gelişmesi bakımından hayati önemde olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca idari açıdan da devlet yönetiminin değişmesi gerektiğini belirtmiştir. Avrupa tarzında bir parlamenter sistemin uygulanması halinde devletin gelişmişlik seviyesinin Batı'ya ulaşacağını söylemiştir¹⁴³.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin hukuki durumlarında değişiklikler olmuştur. Devletin yıkılışına kadar geçen sürede gayrimüslim halk için birçok yenilik yapılmıştır. Gayrimüslimler ile Müslümanların bazı hukuki durumlarda eşit haklara sahip olduğu bir dönem olmuştur. Bu durum, Müslüman halkın tepkisine neden olmuştur¹⁴⁴.

Mustafa Reşit Paşa tarafından kaleme alınan Tanzimat Fermanı, Gülhane Hatt-ı Hümayun olarak da bilinmektedir. 3 Kasım 1839 yılında II. Mahmut döneminde oluşturulmaya başlanmıştır. Fakat fermanın ilanı II. Mahmut'un oğlu Abdülmecid dönemine denk gelmektedir. Gülhane Parkında yapılan merasime Rum ve Ermeni patrikleri, yabancı devletlerin temsilcileri katılmıştır. Ferman Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmuştur¹⁴⁵.

2.4.1. Tanzimat Döneminde Gayrimüslimlerin Sosyal Alandaki Değişimi

Tanzimat denince batılılaşma akıllara gelmektedir. Kısmen batılılaşma olmakla beraber bunu sadece batılılaşma olarak değerlendirmek yanlıştır. Batılılaşma yerine iyileştirme tabirini kullanmak dönemi daha iyi tanımlamaktadır. Tanzimat nizamdan gelen bir kelimedir.

Tanzimat tarif edilirken nizam gibi terimler kullanılmaktadır. Bu terim ise akıllara: “Eski düzen iyiydi, eski düzenden uzaklaştıkça sistem bozuldu. Bu nedenle eski düzene dönmek gerekmektedir. Böylece yaşanan sıkıntılar aşılabilir. Eski düzen

¹⁴³ Cevdet Baysun, Mustafa Reşit Paşa, *Tanzimat I*, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1940, s. 17-29.

¹⁴⁴ Ahmet Mumcu, *Tanzimat Döneminde Türk Hukuku*, Editör: Halil İnalçık ve diğerleri, *Adalet Kitabı*, 1. Baskı, Ankara 2012, s. 208.

¹⁴⁵ Ali İhsan Gencer, *Tanzimat Fermanı'nın İlanı ve Tatbiki Meselesi, 150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1990, s. 247-256.

ihya edildiğinde eski güce kavuşulur.” gibi düşünceleri getirmektedir. Tanzimat dönemine yansıyan zihniyet bu şekilde olmuştur. Tanzimat yenilik arayışı ve Avrupa örnek alınarak oluşturulmuştur. Fakat bu dönemde eski siyasi, hukuki, sosyal düzen devam etmiştir. Dönem için Tanzimat, düzenleme, kanunlaştırma kelimelerinin kullanılması bundandır¹⁴⁶.

Osmanlı tebaası devletin güç sahibi olduğu dönemde halinden oldukça memnun yaşamını devam ettirmiştir. Fakat devletin özellikle son döneminde sorunlar yaşanmıştır¹⁴⁷. Bu durumun birçok nedeni vardır. Bu nedenler şu şekilde özetlenebilir:

Devletin yaşadığı iktisadi zorluklar ve gelirlerinde yaşanan azalma ile ekonominin de bozulmasına neden olmuştur. Ekonomik sistemin çökmesi tımar sisteminin de bozulmasına zemin hazırlamıştır. Tımarın bozulması daha çok ekonomik sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda celali isyanları başta olmak üzere birçok isyan çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki gelişmeleri takip edememesi en büyük sebep olarak görülmektedir. Rönesans ve Reform hareketleri ile yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemi akıl ve bilim dönemi olarak nitelemek mümkündür¹⁴⁸.

Gelişmesi ile üstünlüğü eline alan Avrupa Coğrafi Keşifler ile yeni bir ivme kazanmıştır. Bunun sonucunda, Osmanlı Devleti elinde olan ticaret yollarını önemini kaybetmiştir. Bu durum devletin ekonomik kazancının düşmesine neden olmuştur¹⁴⁹.

Osmanlı tebaası devletin kötü gidişatından rahatsız olmuştur. Durumlarından memnun olmayan halk tepkisini göstermiştir. Fakat Müslüman halk ile gayrimüslim halkın bu olumsuzluklara karşı tepkisi farklı olmuştur. Gayrimüslimler Fransız İhtilali'nin etkisi ile devletten imtiyaz elde etmeye

---

¹⁴⁶ Ekinci, *a.g.e.*, s. 540.

¹⁴⁷ Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁴⁸ Durmuş Hocaoğlu, İlerleme Üzerine Bir Tahlil Denemesi, *Köprü Dergisi*, Sayı: 78, İstanbul 2004, s. 54-55.

¹⁴⁹ Bayram Kodaman, Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 16., Isparta 2007, s. 13.

çalışmışlardır. Daha sonra gayrimüslimler Batı'nın da etkisi ile aynı bir devlet kurmak için ayaklanmaya başlamışlardır¹⁵⁰.

Durumlarından memnun olmayan gayrimüslimler Batı ülkelerinin desteklerine karşılık vermişlerdir. Avrupa tarafından hem toprak kazanmak hem de Osmanlı devletini parçalamak amaçlanmıştır¹⁵¹. Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'ne sürekli baskı uygulamıştır. Bunlar devletin yıkılışına kadar artarak devam etmiştir. 1839'da Tanzimat, 1856'da Islahat ve 1875 tarihlerinde fermanlar çıkmıştır. Bu fermanlar, Batı'nın yaptığı baskının sonucudur. Bu fermanlar ile azınlıklara geniş ayrıcalıklar verilmiştir. Bunlar sonucunda, azınlıklar mahkemelerde azalık ve şahitlik yapabilmişlerdir. Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'ne her alanda baskı yapmıştır. Adliye reformlarında da kendi isteklerini yaptırmaya çalışmışlardır. Dönemin bürokratlarından Reşid, Fuad, Nedim ve Mithat Paşa Avrupa'ya uyum sağlamışlardır. Bu yüzden İngiliz, Fransız ve Rus devletleri kendilerinde Osmanlı yönetimine isteklerini kabul ettirme cesaretini bulmuşlardır¹⁵². Bu devletlerin çalışmaları sonucunda Yunan isyanı çıkmıştır. İsyanın amacına ulaşması ile birlikte Osmanlı'dan ilk defa ulusal çapta kopma olmuştur. Bu isyanın başarılı olması Osmanlı Devleti'nde yaşayan diğer etnik grupları ve Batı devletlerini umutlandırmıştır. Devam eden süreçlerde başka uluslar da Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız devletlerini kurmuşlardır.

Ferman ile can, mal ve namus güvenliği tüm halk için getirilmiştir. Herkes yargı önünde eşit, açık ve adil sayılmıştır. Müsadere kaldırılmıştır. Eski vergi sistemi yerine daha adil bir vergi sistemi getirilmiştir. Askerlik sistemi ömür boyu olmaktan çıkarılmıştır¹⁵³.

2.5. Islahat Fermanı ve Gayrimüslimler

Kırım Savaşı'ndan sonra, toplanan Paris Barış Konferansı Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinde etkili olmuştur. Başta Rusya ve diğer Batı devletleri

---

¹⁵⁰ Ekinci, *a.g.e.*, s. 542.

¹⁵¹ Küçük, *a.g.e.*, s. 101-103.

¹⁵² Ekinci, *a.g.e.*, s. 542.

¹⁵³ Halil İnalçık, *Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu*, *Belleten*, Sayı: 112, Ankara 1964, s. 611-614.

Osmanlı devletini parçalamak istemeleri savaşın nedenidir. Bu devletler Osmanlı toprakları üzerinden aralarında anlaşmalar da yapmışlardır¹⁵⁴.

Islahat Fermanı, Tanzimat'ın bir devamı niteliğindedir. 1856 yılında gayrimüslim halkın ayrıcalıkları nedeniyle çıkarılmıştır. Tanzimat Fermanı'nda olduğu gibi Islahat'ta da Batı dayatması görülmüştür. Gayrimüslimler için söz birliği edilen kararların uygulanması için Meşveret Meclisi kurulmuştur. Fermanın maddelerine bakıldığında gayrimüslim halk için çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Din ve vicdan özgürlüğü konuları düzenlenmiş olup eşitlik esası getirilmiştir. Aynı hüküm Tanzimat Fermanı'nda da yer almaktadır¹⁵⁵.

Islahat ve Tanzimat'ta yer alan maddelerin bütün dinlere uygulanacağı belirtilmektedir. Bu maddeler İslam'da yer alan zimmî statüsü yok saymaktadır. Bu maddelerle birlikte İslam hukukunda yer alan hükümlere ters düşülmüştür. Zimmîlerle Müslümanlar hem hukuk hem de siyasette eşit tutulmuşlardır¹⁵⁶.

Fermanı sadece dış baskılara dayandırmak yanlıştır. Dış baskıların dışında iç nedenler de etkili olmuştur. Tanzimat'tan Kırım savaşına kadar geçen sürede halka bazı sözler verilmişti. Bunların bazıları tutulmuştur. Yargısız infaz yapılmamıştır. Müsadere usulü kaldırmıştır. İşkence yasaklanmıştır. Karma mahkemeler kurulmuş ve aktif çalışmışlardır. Merkez ve taşrada gayrimüslimler idari meclislere üye olabilmişlerdir. Gayrimüslimlerin durumları eskiye oranla iyileştirilmiştir. Mezhep değiştirmek serbest hale getirilmiştir. Bu haklar güvence altına alınmış ve tüm halk yararlanabilmiştir. Eşit haklar olmasına rağmen gayrimüslimler ve Batı devletlerinin memnuniyetsizliği devam etmiştir.

2.6. I. Meşrutiyet Döneminde Gayrimüslimler

Osmanlı Devleti, Tanzimat döneminde ekonomi ve siyasi alanlarda sıkıntılar çekmiştir. Bunlara dış devletlerin baskıları da eklenince mevcut yönetim şeklinin değişmesi gündeme gelmiştir. 1870'li yıllardaki baskıcı yönetim

---

¹⁵⁴ Ali İhsan Gencer, Tanzimat Fermanından 1876'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt 11, İstanbul 1989, s. 458.

¹⁵⁵ Eryılmaz, a.g.e., s. 141-144.

¹⁵⁶ Gülnihal Bozkurt, Islahat Fermanı'nın Düşündürdükleri, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı: 146, s. 24-26.

meşrutiyetin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Ülke ekonomik olarak batı devletlerine bağımlı olduğu dönemde liberal ve demokratik fikirler de ülkede konuşulmaya başlanmıştır. 1860'lı yıllarda basın ve yayın hayatında ciddi değişimler yaşanmıştır. Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi aydınlar dönemin etkin isimleri arasında olup liberal-reformist fikirlerin sözcülüğünü üstlenmişlerdir¹⁵⁷.

Mühendishane ve Tıbbiye öğretmen ve öğrenci çevrelerinden başlayıp yerli ve yeni bir oluşum olan kesimin etkinliği kamuoyunu belirleme derecesine kadar çıkmıştır. Kendilerine Genç Osmanlılar diyen bu grup özgürlük, anayasalı bir rejim ve meclis talepleri ile yola çıkmışlardır. Bu görüşler aynı dönemde Osmanlı dışında da birçok ülkede savunulmuştur¹⁵⁸.

Genç Osmanlılar hareketi 1865 yılında İstanbul'da gizli kurulan "*İttifak-ı Hamiyet'tir*. 1867 yılında başarısız bir darbe girişiminde bulunarak Avrupa'ya kaçmışlardır. Burada Genç Osmanlılar adı altında toplanmışlardır. Bu örgüt kendilerinin öncülüğünü yapmak için en uygun kişi olarak Midhat Paşa'yı görmüştür. Mithat Paşa ile Abdülhamit arasında geçen görüşmeler anayasal bir süreç ve Abdülhamit'in tahta geçmesi ile sonuçlanmıştır. Böylece II. Abdülhamit uzun sürecek bir saltanat dönemine başlamış oldu. Midhat Paşa'yı da istemediği halde sadrazam yapmak zorunda kalmıştır¹⁵⁹.

Anayasal düzene geçme aşamasında yabancı devletlerin de etkisi olmuştur. Hem Rusya tehdidi hem de Hristiyan azınlıkların durumlarını gündeme alan İstanbul'da toplanacak uluslararası konferans meşrutiyeti etkileyen önemli nedenler olmuştur. Midhat Paşa konferanstan önce meşrutiyeti ilan edip Avrupa devletlerinin müdahale etmesini engellemeyi amaçlamıştır. Bu durum Osmanlı devletinde yabancı devletlerin ne kadar etkili olduğunu göstermektedir¹⁶⁰.

Yeni sadrazam Midhat Paşa'nın çabaları ile Meşrutiyet 23 Aralık 1876 yılında ilan edilmiştir. Top atışları ile halka ve konferansa duyurulmuştur. Meşrutiyetin ilan edilmesi ile konferansın dağılacağı düşüncesinde olan yönetim bu

---

¹⁵⁷ Tanör, *a.g.e.*, s.17.

¹⁵⁸ Tanör, *a.g.e.*, s.17.

¹⁵⁹ Tanör, *a.g.e.*, s.18.

¹⁶⁰ Tanör, *a.g.e.*, s.18.

konuda yanılmıştır. Konferansta bulunan Osmanlı baş delegesi Saffet Paşa'ya Meşrutiyetin ilanını nasıl buldular sorusu sorulmuş, Saffet Paşa: *Nasıl bulsunlar çocuk oyuncağı dediler, yanıtını vermiştir*¹⁶¹.

Konferansın meşrutiyet ilan edildiği halde dağılmaması Avrupa devletlerinin farklı amaçlarının olduğunu göstermektedir. Alınan kararların hükümet tarafından kabul edilmesi istenmiş fakat bu kararlar kabul edilmemiştir. Abdülhamit Midhat Paşa'ya kabul etmesi gerektiğini söylemesine rağmen Midhat Paşa 1877 yılında subaylardan oluşan bir kurula sunarak Avrupa devletleri aleyhine konuşma yapmıştır. Bunlar sonucunda konferansın dayattığı kararlar reddedilmiştir¹⁶².

Kanun-ı Esasi padişah tarafından seçilen 28 kişilik komisyon tarafından hazırlanmıştır. Cemiyet-i Mahsusa denilen bu kurul, daha önceden hazırlanan taslaklar üzerinde çalışmış ve nihai şekli vermişlerdir. Midhat Paşa başkanlığındaki bakanlar kurulu tarafından bazı değişiklikler yapıldıktan sonra padişah tarafından kabul edilip onaylanmıştır¹⁶³.

Kanun-ı Esasi kişileri ilgilendiren yargısal güvenceler bakımından önemli esaslar getirmiştir. Hiç kimse başka yasada belirtilen ve bağlı olduğu mahkemeden başka mahkemeye götürülmeye zorlanamaz. Bir davaya ancak ait olduğu mahkeme bakabilir. Mahkemeler kendi görev alanlarındaki davalara bakmakta zorunludur. Var olan mahkemeler dışında olağan dışı mahkeme ya da merci kurulamaz. Mahkemeler aleni olmalıdır. Herkes kendisini savunabilmeli ve tüm yolları deneyebilmelidir. İşkence ve eziyet yasaklanmıştır. Bu maddeler Kanun-ı Esasi'nin yargı alanında aldığı kararlardır¹⁶⁴.

Hak ve özgürlükler konusunda, Kanun-ı Esasi Osmanlı Devleti uyruğu olan herkesi, din ve mezhebi ne olursa olsun yasalar önünde eşit saymakta, kişi özgürlüğüne ve kişi dokunulmazlığına yer vermektedir. Din ve ibadet özgürlüğü

---

¹⁶¹ Orhan Koloğlu, *Avrupa'nın Kıskaçında Abdülhamit*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 29.

¹⁶²ERCÜMENT KURAN, *Türk Çağdaşlaşması Çileli Bir Yolda İlerleyiş*, Akçağ Yayınları, İstanbul 1997, s. 106-107.

¹⁶³ Tanör, *a.g.e.*, s. 19-20.

¹⁶⁴ Tanör, *a.g.e.*, s. 20.

tanınmıştır. Düşünce özgürlüğünden ise söz edilmemiştir. Seçme ve seçilme hakkı herkese tanınmış, yasada bu açıkça belirtilmiştir¹⁶⁵.

Abdülhamit 14 Şubat 1878 yılında 93 harbini neden göstererek meşrutiyeti kaldırmıştır. Padişah devletin meşruti yönetimle yıkılacağı kanısına varmış, kurtuluşu ise istibdatta görmüştür. Bu nedenle padişah: “*Artık liberal kurumlarla ıslahat yapmak isteyen babam Abdülmecid’i örnek almakla yanılığa düştüğümü anladım. Büyükbabam Sultan Mahmut’un izinden yürüyeceğim. Bende şimdi onun gibi Allah’ın koruma görevini bana verdiği insanları ancak zor kullanarak harekete geçireceğimi anladım*¹⁶⁶”. Şeklindeki sözünde kendi düşüncesindeki değişimlere yer vermiştir.

Sultan’ın meşrutiyet sistemi hakkındaki görüşleri değişkenlik göstermiştir. “*Meşrutiyet yönetiminin her millete, her ulusal bünyeye yaramayacağını sanırdım. O vakit faydalı olmayacağını sanırdım. Şimdi ise zararlı olduğu kanısındayım*¹⁶⁷”.

Yaşanan gelişmeler sonucunda 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilene kadar geçen 30 yıllık süreçte meşrutiyet sistemi padişah tarafından kaldırılmıştır. Böylece yönetim II. Abdülhamit’in eline geçmiştir. Sadrazam Midhat Paşa’yı ise amcası Abdülaziz’i öldürttüğü ve savaşa engel olamadığı gerekçeleri ile Yıldız mahkemesinde yargılamış ve Taif’e sürgüne yollamıştır. Midhat Paşa zindanda öldürülmüştür¹⁶⁸. Midhat Paşa’nın Taif’e sürülmesi üzerine İstanbul’da Askeri İdadi öğrencilerinden Nedim Bey, Sait Bey ve Cemal Bey isimindeki arkadaşlar ortaklaşa *Sadabat* gazetesinde yazdıkları bir makalede Midhat Paşa’nın mahkeme kararı alınmadan sürülmesinin Kanun-ı Esasi’ye aykırı olduğunu savundukları için Rodos’ta 15 yıl kalebentliğe mahkûm edilmişlerdir¹⁶⁹. Sultan, bunları yaparak hem gözdağı vermek hem de yönetimi

¹⁶⁵ Tanör, a.g.e., s. 20.

¹⁶⁶ İsmet Bozdağ, *Sultan Abdülhamid’in Hatıra Defteri*, Pınar Yayınları, İstanbul 2002, s. 24.

¹⁶⁷ Bozdağ, a.g.e., s. 24.

¹⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiplerine Dair Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 3-4.

¹⁶⁹ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 37-38.

tekeline almayı amaçlamıştır. II. Abdülhamit bu süreçten sonra merkezîyetçi bir yönetim sergilemiştir¹⁷⁰.

Dönemin güçlü devletlerinden olan İngiltere Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışarak sömürgelerini hem korumaya çalışmış hem de genişletmeyi hedeflemiştir. Bunun yanında Rusya gibi büyük bir gücün oluşmasına engel olmak amacı ile bir dönem Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana olmuştur. Fakat İngiltere Osmanlı Devleti'nin yanında olduğu dönemlerde bile azınlıklar konusunda baskı uygulamaya devam etmiştir. 1 Şubat 1878 yılında Lord Derby İngiltere Parlamentosu'nda Devlet-i Aliyye'de bulunan gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit olması gerektiği şeklinde bir konuşma yapmıştır. Bunun devamında İngiliz donanmasının İstanbul'a sevk edilerek Osmanlı'yı ıslahat ve tesviye yapması için zorlamak gerektiğini savunmuştur¹⁷¹.

---

¹⁷⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁷¹ BOA., *Y.PRK.HR.*, 2/44, 2.

3. MARDİN VE ÇEVRESİNDE YAPILAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

Mardin kenti, geçmişten günümüze devam eden çok kültürlü bir yapıya sahip olmuştur. Birçok medeniyet Mardin şehrinde hüküm sürmüş ve bu şehirde kültürlerine ait izler bırakmışlardır. Bu medeniyetlerin etkisi hem kültürel hem etnik hem de dini olarak oldukça yoğun olmuştur. Şehrin yapısı itibariyle dillerin ve dinlerin yaşam bulmaları ve yaşamlarını günümüze kadar devam ettirmeleri şehre ayrı bir çekicilik kazandırmıştır¹⁷².

Halkların birlikte yaşamasına dair güzel bir şehir örneği olan Mardin beraberinde çatışmaları da getirmiştir. Şehre hâkim olmak isteyen güçler arasında kalan yerel halk bu durumda zorluklar yaşamıştır. Mardin yönetimine egemen olmak isteyen devletler dışında bu şehrin güç sahibi aileleri de hâkimiyet mücadelesi vermiştir.

Mardin’de yaşam bulma ve burada etkin olma mücadelesine Amerika ve Avrupa’dan gelen misyonerler de katılmıştır. Katolikler ve Protestanlar arasında taraftar toplama ve burada daha etkin olmak amacı ile sataşmalar yaşanmıştır. Mardin’e daha önce yerleşen ve hem yer edinen hem de yabancı devletlerden yardım alan Katolikler, Protestanlara zorluklar çıkarmışlardır. Bir Protestan misyoner olan Dr. Haskell 15 Ağustos 1859 tarihli raporunda: *“Birkaç gün içerisinde Protestanlar üzerinde vergiler yeniden değerlendirildi ve daha fazla ödeme yapılmak zorunda kalındı. Bu istismarın kaldırılması ve Protestanların diğer topluluklara göre düzenlenmesi için çaba gösterdik. Ancak boşuna çaba göstermiş olduk ve yöneticilerin verdikleri sözlere güven olamayacağını gördük. İngiliz konsolosuna yapılan birkaç başvuru da verimsiz oldu¹⁷³.”* der.

1789 Fransız İhtilali öncesinde hâkim olan millet anlayışının din kaynaklı olması, çalışmaların yoğunlukta dini olmasına neden olmuştur. İhtilalden önce etnik

---

¹⁷² Dolapönü, *a.g.e.*, s. 195.

¹⁷³ The Missionary Herald, V. 55, s. 364.

köken ikinci planda olmuş, dini köken ise öncelikli olmuştur. Bu anlayışın sonucu olarak dine daha çok önem verilmiş, etnik köken üzerinden yapılan siyaset daha az olmuştur. Bu bağlamda dini faaliyetlerin yoğun olarak yaşanması sonucunda mezheplerin kitlelerini genişletme uğraşları da sürekli varlık göstermiştir. Misyonerlerin nihai hedefi mensubu oldukları mezhebe daha fazla üye edindirmek olmuştur. İhtilaldan sonraki süreçlerde siyaset etnik köken üzerinden devam etmiştir. İhtilal, dini siyasetin etnik siyaset karşısında önemini yitirdiği bir sürecin başlangıcı olmuştur.

Mardin'de yaşam alanı bulan dinler, zamanla birtakım değişimler yaşamışlardır. Özellikle gayrimüslim halk, dışarıdan gelen misyonerlerin etkileri sonucu din değiştirmek zorunda bırakılmışlardır. Avrupa ve Amerika kökenli misyonerlerin, Mardin'de yaşayan farklı etnik ve dini grupların içine karışmaları sonucu bu gruplar bölünmüştür. Bölünen gruplar, daha sonraki süreçlerde ise misyonerlerin cemaatlerine katılmışlardır. Bu yerli gayrimüslim halk, misyonerlerin cemaatlerinde etkin rol oynamışlardır. Daha sonraki süreçlerde ise misyonerlik faaliyetlerini yürüten kişiler olmuştur.

Mardin'de özellikle Protestan ve Katolik misyonerlerin faaliyetleri yoğun olarak yaşanmıştır. Katolikler, Protestanlardan çok daha önce Mardin'i mesken edinmişlerdir. Özellikle de Mardin Ermenileri üzerinde hâkimiyet sağlayan Katolik misyonerler, bu topluluğun dini değişimine büyük derecede etki etmişlerdir. Sonraki süreçlerde gelen Protestanlar hem yerel halkın tepkisini çekmiş hem de Katoliklerin muhalefeti ile karşılaşmışlardır. Bu nedenlerle ilk etapta yer edinmede oldukça zorlanmışlardır. Fakat kurumlarının faaliyetleri bir nebze de olsa halkın ilgisini çekmeyi başarmıştır. Özellikle de Mardin'de kurulan hastane halkın tepkisini az da olsa azaltmıştır.

XIX. ve XX. yüzyıllarda Mardin'de Osmanlı Devleti'nin etkinliği, hem merkeze uzaklığı hem de Osmanlı Devleti'nin zayıflaması nedenleriyle az olmuştur. Bu şehirde aileler ve yerel yöneticiler oldukça etkin olmuşlardır. Otoritenin zayıflığını fırsat bilen misyonerler de bu şehirde misyoner istasyonu kurmuş ve

buraya bağılı dış istasyonlar kurarak faaliyet alanlarını yaymakla birlikte şehir merkezine çok uzak mesafelerdeki köylere kadar gidip buralarda çalışmışlardır.

3.1. Mardin’de Misyonerlik

Diyarbakır bölgenin en büyük şehri ve merkezi olarak kabul edilmektedir. Mardin ve çevresinde yapılan misyonerlik faaliyetlerine bakmadan önce bölgenin sosyo-kültürel yapısını temel olarak bilmek, çözümlemek ve bölgenin karakteristik özelliklerinin farkında olmak gerekir. Misyoner faaliyetlerinin halka nasıl bir etki yaratıldığını öğrenebilmek için bölgenin dinamiklerinin çok iyi bilinmesi gerekir. Bölgedeki dini yapı misyonerlerin çalışma alanına etki eden birinci etkidir. Bunun dışında etnik yapı yine misyonerlik faaliyetlerinin çalışma alanının belirlenmesinde etkilidir. Bir diğer unsur ise insanların ekonomik durumları ya da bölgede sahip oldukları nüfuz misyonerlere ve çalışmalarına etki eden durumdur¹⁷⁴.

Misyoner faaliyetleri başladığı zaman günümüz şehirlerinden Mardin, Elazığ, Malatya, Siirt; Adıyaman’ın Kahta, Besni, Gerger ilçeleri, Siverek ve Ceylanpınar ile bugün topraklarında kalan bazı yerleşim birimlerini de içeren Osmanlı’nın Diyarbakır vilayeti, geniş bir coğrafi alandan oluşmaktaydı¹⁷⁵.

Amerika merkezli ABCFM¹⁷⁶ misyonerleri her yıl Boston’daki merkezlerine rapor yollamışlardır. Bu raporlarda, bölge hakkında bilgiler verilmiş ve faaliyetlerini anlatmışlardır. Mardin ve çevresinde yaklaşık elli yıl yaşam süren misyoner A. N. Andrus Ocak 1875 yılında ABCFM’nin merkezi olan Boston’a yolladığı raporda şehir ve şehirde yaşayanlar hakkında bilgiler vermiştir. Andrus şehrin ne zaman ve kim tarafından kurulduğunu öğrenemediğini belirttiikten sonra onun ve onun dışındaki misyonerlerin de vurguladığı şey Mardin’in temiz ve sağlıklı bir şehir olduğunu belirtir. Andrus’un yazısı şu şekildedir:

¹⁷⁴ Talip Atalay, Diyarbakır ve Mardin’de Misyonerlik Faaliyetleri, *Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye’de Misyonerlik Sempozyumu Bildirileri*, (01-02 Ekim 2005 Ankara), Ed. Asife Ünal, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2005, s. 141.

¹⁷⁵ Diyarbakır sınırları 1901 yılına geldiğinde Diyarbakır, Ergani Madeni ve Mardin Sancaklarına gerilemişti. Vilayetin sınırları ve değişmeler için bkz. Besim Darkot, “Diyarbakır”, İslam Ansiklopedisi, C. 3, 1979, MEB, yayınları, s.604; Diyarbakır Vilayet Gazetesi; 8 Şubat 1883, Nr. 627; Diyarbakır Salnameleri, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Haz. A. Zeki İzgöer, Cilt III, 1885, s. 314; Diyarbakır Salnameleri, Cilt V, s. 190.

¹⁷⁶ American Board Commissioners for Foreign Missions.

“Mezopotamya'nın geniş düzlükleri üzerinde olan şehir çok geniş değildi evler genellikle üst üste inşa edilmiştir. Birinin çatısı diğerinin terası konumundadır. Şehir, dik bir tepede kurulmuş olduğundan, tepede soğuk ve kar olurken, tepenin alt tarafları yağmurlu ve daha sıcaktır. Ancak yaz aylarında gündüzleri çok sıcaktır fakat geceleri genelde serin geçer. Mardin'de sıcaklıkların uzun sürmesi Amerikalıları biraz gergin yapmaktadır. Bunlara rağmen Mardin sağlıklı bir yer, sıtma hastalığı yoktur çünkü yakın bölgelerde sulama olmamaktadır. Genelde Mardin'in erkekleri bölgenin erkeklerine göre daha uzun ve şişmandır.

Hükümetin yaptığı son sayıma göre kent nüfusu 16.386'dır. Bu Nüfusun 8.184 Müslüman, 3.188 Katolik Ermeni, 2.922 Suriyeli, 1.340 Katolik Suriyeli, 420 Katolik Keldani-Nasturi, 308 Protestan ve 24 Yahudi'dir.

Mardin, İmparatorluğun diğer şehirlerinden farklıdır. Müslüman ve gayrimüslim nüfus farklı mahalleleri işgal etmemektedir. Sonuç olarak genelde daha az ötekileştirici ve daha az fanatik bir yerdir. Şehirde Arapça ve Kürdçe yaygın olarak konuşulmaktadır. Devlet ile ilgili olan işlerde Türkçe kullanılmaktadır.

Mardin bir dini merkezdir. Muhtemelen şehri ziyaret eden ilk Amerikalı 1839'da gelen Dr. Grant'tır. Buraya yerleşen ilk misyoner ise 30 Aralık 1858'de Musul'dan buraya gelen Bay Williams¹⁷⁷ olup bu yeni çalışmada çığır açtı. Ocak 1867 yılında on dokuz üyeli bir kilise açılmış ve buraya bir papaz atanmıştır. Şu an kilisenin kırk beş üyesi olup, dini ayinlere yüz elli kişi katılır. On beş yıl içerisinde bir kilise, bir okul, bir papaz gerçekten bu ülkede bir başarıdır fakat bu yabancı misyonlarına yabancı bir şeydir. Cemaat düzenli katkı yapmanın yanında yeni bir şapel yapmak için bin dolar biriktirmenin telaşındadır¹⁷⁸.”

¹⁷⁷ The Missionary Herald, V. 59, s. 114.

¹⁷⁸ The Missionary Herald, V.71, s. 290-292.

XIX. ve XX. yüzyıllarda Mardin ve çevresindeki geniş alanın etnik ve dini yapısı heterojendi. Bu çeşitli dini ve etnik yapı günümüze kadar gelmiştir. Bu çeşitliliği fırsata çevirmek isteyen birçok misyoner grubun ve özellikle de Katolik ve Protestan misyonerlerin merkez alanını bu bölge oluşturmuştur. Fakat bu dönemde istisnai birkaç olay dışında misyonerlerin asıl hedefi Müslümanlar olmamıştır. Misyonerlerin hedef kitesinde sırasıyla Ermeniler, Süryaniler, Keldaniler ve Rumlar olmuştur. Bu halklar dışında kalan diğer Hristiyan grup ve cemaatler misyonerlerin hedef kitesindeydi. Misyonerlerin bu gruplar ve cemaatlerin içine girmeleri cemaatin alışkanlıklarına ve tarihsel süreç içindeki dinsel ritüellerine oldukça fazla etki etmiştir. Misyonerler içine karıştıkları cemaati önce bölmek için uğraş verirdi. Daha sonra da bölünen gruba kendi değerlerini empoze etmeye çalışırlardı. Bu nedenle birçok antik cemaat eski değerlerini ve nüfuzunu koruyamayıp küçük parçalara bölünmüştür¹⁷⁹.

Osmanlı bünyesinde yaşamını sürdüren ve belli bir coğrafyada yoğunlukla yaşayan cemaatler misyonerlerin içlerine karışması sonucu önce aralarında birkaç farklı görüş çıkmış daha sonra da görüşler etrafında farklı cemaat grupları birleşmiştir. Cemaatin bölünmesinde pay sahibi olan misyonerler kendi ideolojilerini kabul ettirmek için uygun ortamı bu durumda bulmuşlardır.

Bölünen cemaatler ya da cemaatten kopan cemaat üyeleri zamanla yabancılaşmışlardır. Yabancılaşma sonucu dışlanma ve başka bir yere göç beraberinde gelmiştir. Misyonerlerin faaliyetlerini hızlandırmasında ve kendilerine yerli yardımcı bulmalarında eğitim kurumlarının etkisi çok önemli olmuştur. Kilit konumda olan eğitim kurumları dini dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Yerli yardımların konumu ile ilgili 15 Ağustos 1859 yılında Dr. Haskell tarafından yazılan mektupta, aşağıdaki ifadeler yer verilmiştir.

“Bir günde yüzden fazla ziyaretçimiz oldu. Musul’da olduğu gibi düzenli bir hizmet mümkün değildi. Fakat gelen her Hristiyanla konuşmaya çalıştık. Dilim Arapçada pek akıcı değil, bu yüzden konuşma sıkıntısı yaşadım. Bu sorunu yardımcı Behman çözdü.

---

¹⁷⁹ Atalay, a.g.e., s. 141-142.

Sabahtan akşama kadar sık sık konuştu. Akşama şöyle dedi: “Sanırım konuşmaktan öleceğim. İnsanlar bütün gün benimle birlikte ve sürekli konuşmak zorundayım ve her gece tamamen bitkinim”¹⁸⁰.”

Osmanlı ülkesinde yerli Hristiyanların sayıları her geçen yıl azalmıştır. Bu duruma misyonerlerin de etkisi azımsanmayacak derecede olmuştur. Bu azalma gözle görülür bir biçimde yaşanmıştır. Özellikle de cumhuriyet sonrasında Mardin’de yaşayan ve hala varlığını devam ettiren Süryani cemaati dışındaki cemaatlerin zamanla son bulmuşlardır. Süryani cemaatin varlığını korumasında dönemin etki sahibi olan patriği Şakir İlyas’ın etkisi önemlidir¹⁸¹.

Cumhuriyet’e kadar Mardin ve çevresinde varlık gösteren misyonerler, Cumhuriyet’ten sonra çoğunlukla ülkelerine dönüş yapmışlardır. Gittiklerinde arkalarında fazla bir etki bırakmadan gittiler. Çünkü arkalarında az sayıda Katolik ve Protestan grup kalmıştı. Bunların dışındaki Hristiyan gruplar ise genellikle Ortodoks gelenekten gelen yerli Hristiyanlardı¹⁸².

3.1.1. Protestan Misyonerler

Amerika’dan gelip Anadolu’ya ilk ayak basanlar tüccarlar ve kaptanlar olmuştur. Sonrasında Anadolu’ya gelenler ise hatta belki de tüccar ve kaptanlarla birlikte gelmiş olan Amerikalı Misyonerler olmuştur¹⁸³. Bilindiği üzere Misyonerler organize ve teşkilatlı bir yapı olarak çalışmaktaydı. Bununla birlikte halk ve esnaf kesiminden destek almaktaydı. Bunların dışında kendi devletleri ile de olan bağları düşünüldüğünde Amerika’dan Anadolu’ya ilk gelenlerin tüccar ve kaptanlarla eş zamanlı olarak misyonerler olduğu görülmektedir.

Coğrafi Keşifler ve Sanayi İnkılâbı ile birlikte misyonerler daha çok önem kazanmaya başladı. Bu durum misyonerlerin üstlendiği role ek olarak birkaç özellik daha katmalarına ve daha çok yere ulaşmalarına neden oldu. Yeni pazarlar bulma telaşına kapılan devletler ile misyonerler arasında sıkı bir bağ oluşmuştur. Sömürgesi

¹⁸⁰The Missionary Herald, V. 55, s. 363.

¹⁸¹ Atalay, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁸² Atalay, *a.g.e.*, s.142.

¹⁸³ Açıkse, *a.g.e.*, s. 35.

olan devletler ise bu sömürgeleri ellerinde tutabilmek için yine misyonerlere ihtiyaç duymuşlardır¹⁸⁴.

Pek çok gemi kaptanı, misyonerlerin eşyalarını ya da kendilerini ücret almadan taşımıştır. Misyonerler de kaptanlar için rehberlik etmiş ve onlara yol göstermişlerdir. ABCFM'nin bir yöneticisi bu karşılıklı yardımlaşmayı şöyle dile getirmiştir¹⁸⁵.

“Eğer ülkemizin imalatçıları Çin'e Afrika'ya Sandwich Adaları'na ve Hindistan'a artan oranlarda çıkıyorlar ve buralardan verimli sonuçlar elde ediyorlarsa bütün bunlar o yörelere ulaşarak insanların yaşama alışkanlıklarını değiştiren, ön yargılarını kıran ve daha önce tanımadıkları rahat ve zenginliklere talep yaratan kurtuluş mücadelecileri sayesinde¹⁸⁶.”

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda adeta misyonerlerin dolduğu bir ülke olmuştu. Birçok yabancı devletten gelen misyonerler Anadolu'da faaliyet yürütmüştür. Fakat en çok da Amerikalı Misyonerlerin çalışmaları olmuştur. Bu çalışmalar “*American Board of Commisioners for Foreign Missions*” ABCFM kısaltması ile bilinen misyoner örgüt tarafından yapılıyordu. Bu kurum 1810 yılında Boston'da kurulmuştur. Bu teşkilatın birincil gayesi: “*Dinsizler arasında Hristiyanlığı yaymak ve onları Protestan mezhebine dâhil etmektir*”¹⁸⁷

İlk yıllardan itibaren geniş bir araştırma yapmaya başlayan Amerikan Board Misyonerleri daha çok yerli eğitim kurumları üzerinde durmuşlardır. ABCFM'nin Anadolu'ya ilk gelen temsilcisi Levi Persons İzmir'de bir saha çalışması yaparak öncü olmuştur. Gönderdiği raporlarla da ondan sonra gelecekleri bilgilendirmiştir. Person denilen misyonerin ardından birçok misyoner gelmiş ve Anadolu'nun en ücra

¹⁸⁴ Özçoşar, *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)*, s.124

¹⁸⁵ İbrahim Özçoşar, *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, Erciyes Üniversitesi 2006, Doktora Tezi, s. 266.

¹⁸⁶ Özçoşar, *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, s. 266.

¹⁸⁷ Sıraç Aktürk, *Amerikan Misyonerlerinin 1863-1885 Yılları Arasında Mardin'de Tesis ettikleri Okullar, Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt.5, S.1, Çankırı 2017, s. 21.

bölgelerine dağılmışlardır. ABCFM'nin belirgin bir özelliği de görev alan misyonerlerin merkeze belli aralıklarla raporlar göndermesidir¹⁸⁸.

Amerikalı misyonerler Anadolu'ya geldikten sonra gönderdikleri raporlar, yaptıkları geziler, yapılan saha çalışmalarından çıkan sonuçları analiz ederek Anadolu'da yapacakları hakkında oldukça fazla bilgi edinmişlerdir. Amerikalı misyonerler çalışmalarının hedef alanlarını belirleyerek çalışmalarına başlamışlardır. Bu faaliyet alanlarında istisnai birkaç durum dışında Müslümanlar genellikle yer almamıştır. 1831 yılında William Goodell'in İstanbul merkezini kurmak için atanması ile oluşan Türkiye Misyonu, öncelikli faaliyet alanlarını Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler olarak belirlemişlerdir¹⁸⁹.

Amerikalı misyonerler Anadolu'yu tanımak amaçlı geziler yapmışlardır. Bu geziler sonucunda Anadolu hakkında fikir sahibi olmuşlardır. Genel olarak bölgenin ekonomik, siyasi, etnik ve dini yapısı hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Bölgede yaşayan halkın ahlaki yapısı, insanların birbirleri ile olan ilişkileri, insanlar arasındaki iletişim bağı ve bu iletişimin araç ve alanları hakkında düşünce sahibi olmuşlardır. En önemlisi de yaptıkları saha çalışmalarını belgelendirip ABCFM'nin merkezine sunmaları birçok misyonerin bilgi sahibi olmasını sağlamıştır¹⁹⁰.

1860'lı yıllarda Harput'ta misyonerler toplantısı yapılmıştır. Bu toplantı Anadolu'da yapılan misyonerlik faaliyetleri için üç misyon merkezi oluşturulmuştur. Batı illerini kapsayacak şekilde "Batı Türkiye Misyonu", Doğu illerini kapsayacak "Doğu Türkiye Misyonu" ve Orta Anadolu illerinin bağlı olduğu "Merkez Türkiye Misyonu" gibi misyon merkezlerinin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Doğu Türkiye Misyununun merkezi Harput kabul edilmiştir. Bu misyona ise Harput, Mardin, Erzurum, Bitlis, Van ve Musul gibi istasyonlar bağlıydı¹⁹¹.

Misyonerler, farklı istasyonlarda çalışan görevlilerle görüş alışverişi ve yardımlarda bulunmaktaydılar. Misyonerlerin birbirlerine gönderdikleri yazışma şu

---

¹⁸⁸ Açıkşes, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁸⁹ Esra Danacıoğlu, Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, s.3, İzmir 2000, s. 134.

¹⁹⁰ Açıkşes, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁹¹ Aktürk, Amerikan Misyonerlerinin 1863-1885 Yılları Arasında Mardin'de Tesis ettikleri Okullar, s. 21.

şekildedir: Musul dışında ve merkeze yaklaşık 75 km uzaklıkta bir sağlık merkezi kurulmuştur. Bu bölgede daha çok Nasturiler ve Kürdler yaşamaktaydı. Bu iki halk arasında çalışmak için orada yaşayacak ve orada çalışacak iki misyoner ailenin gönderilmesi şiddetle tavsiye edilmiştir. Önerilen istasyonlar için öncelikli olarak doktor istenmiştir. Bu bölgeye gönderilecek olan misyonerler hem Musul hem de Diyarbakir istasyonlarının güçlendirilmesine önemli katkısı olacaktır¹⁹².

Mardin'e ilk gelen Amerikan Board Misyoneri 1858 yılında Musul'dan gelen Williams'tır. 1860 yılında Williams'ın Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğunda sunulan raporda cemaatin iki kat arttığı belirtiliyor. Ayrıca *Protestanlık her zaman olduğundan daha elverişli bir konumda bulunuyor. Mardin'deki Protestanların sayısı 65 erkek ve 47 kadın*¹⁹³ olarak rapor ediliyor. Daha sonra Mardin'e yerleşip burada yaşamaya başlamıştır. Williams Mardin'de yaptığı çalışmalar sonucunda 1867 yılında ilk kiliseyi kurmuştur. İlk başta bu kilise 19 üyeye sahipti. Kısa bir süre içerisinde üye sayısını 25'e yükseltmiştir¹⁹⁴. Bu kilisenin ilk papazı Cercis bin Abdullah Hadaye isminde bir Süryani olmuştur. Cercis'in ihtiyaçları ve maaşı kilise tarafından karşılanmaktaydı¹⁹⁵.

Nisan 1868 yılında Dr. Alpheus Newel Andrus ve karısı Louisa adında misyonerler Türkiye'ye gelmişlerdir. Andrus ilk etapta Arapça öğrenmiştir. Daha sonra 1000 dolar maaşla Mardin Misyonuna atanmıştır. Mardin'e yerleşip burada yaşamaya başlayan Andruslar beraber çalışmışlardır. Louisa öğrencilerin eşleri için okuma, dikiş ve sağlık kursları vermiştir. Andrus, üç misyoner istasyonunda ve köylerde eğitimler vermiştir. Bu dönemde köy çocukları için üçüncü bir okul kuran Olive Parmalee, görevli olarak Mardin'e gelmiştir¹⁹⁶. 1877 yılında A.N. Andrus'un başkanlığında Dr. Thom adında bir misyoner görev almıştır. Thom'un eşi ve iki genç

---

¹⁹² The Missionary Herald V. 52, s. 6.

¹⁹³ The Missionary Herald V. 58, s. 218.

¹⁹⁴ The Missionary Herald, V. 69, s. 122.

¹⁹⁵ Aktürk, Amerikan Misyonerlerinin 1863-1885 Yılları Arasında Mardin'de Tesis ettikleri Okullar, s. 22.

¹⁹⁶ Özcoşar, *Merkezleşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)*, s. 127-128.

kadın misyonda öğretmen olarak görev yapmaktaydılar. Bu dönemde Avrupalı seyyahlar da misyonu ziyaret etmekteydiler¹⁹⁷.

1857 yılında Şikago doğumlu Caleb Frank Gates 1880'de Mardin misyonuna gelmiş ve 13 yıl Mardin'de çalışmıştır. Caleb, 1894'te Harput Misyonu'nun başkanlığına atanmıştır. Caleb'in Mardin'e geldiği yıl itibariyle Mardin hastanesi açılmıştır. Hemen bir yıl sonra da Midyat İstasyonu açılmıştır¹⁹⁸. Andrus bu iki istasyon arasında gidip gelmiştir¹⁹⁹. 1881'de Mardin Misyonu'na bağlı 6 kilise faaliyet göstermiştir ve 25 yerleşim yerinde faaliyetler yürütülmüştür²⁰⁰. 1889 yılına gelindiğinde kilise sayısı 8'e yükselmiştir, bunlardan üçü son on yılda yapılmıştı. Bu cemaate bağlı üye sayısı ise 449 kişi olmuştur. 13 Günlük ibadet ve hafta sonu ayini yapıyordu. 21 istasyonda nüfus 139.417, takipçiler ise 2.288 kişiydi. Pazar ayinlerinde yaklaşık 1.187 kişi katılıyordu. 1887 yılında 1138 Kutsal kitap, 2.465 farklı kitap ve ders kitabı dağıtılmıştı. Mardin misyonu bu aşamada ibadet için değil de dine yeni kişiler kazandırmak için çalışmıştır. Bunun dışında din ve eğitim kitaplarının dağıtımı önemliydi²⁰¹. Ermeni olaylarının başlaması ile misyonun farklı görevleri de ortaya çıkmıştır. Misyonerler; bir yandan Ermenilere yardım girişimlerinde bulunmuşlardır, bir yandan da Ermenilere siyasi ortam oluşturma çalışmalarına hız vermişlerdir. Amerikan misyonu 1894 yılında Ermeni olayları sırasında bir sığınma merkezi olmuştu. ABD'de yayımlanan gazetelerde de ilan şeklinde yer alan yardım faaliyetleri, Osmanlı Devleti tarafından takip edilmekteydi. Ermeni olayları sırasında Mardin mutasarrıfı olaylarda Amerikan misyonerlerinin tahrikinin de rol oynadığını merkeze bildirmiştir. Amerikan misyonerlerinin çalışmaları yerli yöneticilerle aralarındaki ilişkilerin bozulmasına sebep olmuştur. Bu olaylar öncesinde ABD misyonerleri ile yerli yöneticiler arasında sorun yaşamadıkları ABCFM raporlarına yansımıştır. Dewey, 1888 yılındaki yıllık raporunda yönetici-misyoner ilişkileri hakkında şunları kaydetmektedir²⁰²:

---

¹⁹⁷ Özçoşar, *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, s. 287.

¹⁹⁸ The Missionary Herald, V. 85, s. 152.

¹⁹⁹ Özçoşar, *a.g.e.*, s. 287.

²⁰⁰ Özçoşar, *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)*, s. 128.

²⁰¹ İbrahim Özçoşar, 19. Yüzyılda ABD Misyonerlerinin Mardin Süryanilerine Yönelik Faaliyetleri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, 2006 s. 147.

²⁰² Özçoşar, *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, s. 288.

“Son bir veya iki yıl içinde bizim konumuzda, misyonerler ile Türk yöneticileri arasında ilişkilerde pek fazla değişiklik olmadı. Görevlendirildiğim on yıl sürecinde bu ilişkiler genellikle tamamen memnun edici veya bazı durumlarda kişisel dostluk içinde oldu²⁰³.”

Dewey raporun devamında, yöneticilerin görev sürelerinin kısılması ve sık sık yönetici değişikliği sonucu, yöneticiler ile aralarındaki ilişkilerin eskisi kadar iyi olmadığından şikâyet etmektedir. Bu sebepler, yöneticilerle yeteri kadar zamanlarının olmamasından ve samimi olamamalarından kaynaklanmaktaydı. Yöneticiler misyoner çalışmalarına genelde ilgi göstermemekteydiler. Fakat para veya rüşvet söz konusu olduğu durumlarda gözü açık bir şekilde beklemekteydiler. Dewey, merkezi yönetimin yerel yöneticiler gibi ılımdı olmadığını da söylemiştir²⁰⁴.

1859 yılında Mardin İstasyonundaki ilk görev yılında Williams sunduğu raporda yerel yöneticiler hakkındaki konuşmasında bu yöneticilerin kendilerine çok yardımcı olduklarını belirtmektedir ve bu tür yöneticileri Türkiye'nin hiçbir yerinde görmediğini vurgulamaktadır. Rapor aşağıdaki gibidir:

“1859 ile ilk yılı Mardin'in işgalinden sonra incelemesi kısa bir kayıt istedi. Şimdiye kadar Rab bize yardımcı oldu ve adına teşekkür ediyoruz. Düşmanlarımız bizi taciz etmek için acı çekmedi ve çoğu zaman Protestanların barış içinde yaşamasına izin verildi. Yerli yöneticiler sürekli olarak arkadaşça davranıyor ve korumamız için gerekli olanları yaptılar. Türkiye'nin hiçbir yerinde böyle yetkililer görmedim ve yaşadığımız güvenliği onlara borçluyuz. Gelmeden önce, bu yerde yaşayamayacağımıza ve Papalıların kendi yollarını kullanabildiklerine, bir kerede kovulmamıza gerek bırakılmadığı çok sorgulandı²⁰⁵.”

Misyonerlerin Mardin'deki yöneticiler hakkındaki ilk izlenimleri genelde iyi olmakla beraber kötü izlenim edinen ve bunu raporlarına yansıtanlar da vardır. Dr. Haskel 1859 yılı raporunda Mardin ile Musul arasında sıkı bir ilişki ve görev

²⁰³ Özcoşar, 19. Yüzyılda Mardin Süryanileri, s. 288.

²⁰⁴ Özcoşar, 19. Yüzyılda Mardin Süryanileri, s. 288.

²⁰⁵ The Missionary Herald, V. 56, s. 171.

değişimi olduğunu belirttikten sonra Mardin’de yaşadıklarını rapora yansıtmıştır. Zulüm ve koruma isteme başlıkları altındaki ifadeler aşağıdaki gibidir:

“Toplantılarımıza katılmaya başlayan bir adam birkaç gün önce ellerine geçti ve yüz otuz kuruşluk vergi ödemesi gerekiyordu. O kadar fakir ki ondan hiçbir şey alınamadı ve bunu ödeyemedi. Protestanları bırakacağına söz verinceye kadar hapse atıldı.

Hiç kimsenin dışlanmış insanlarla ticaret yapmasına, onları evlerine almalarına, hatta onlarla konuşulmasına izin verilmiyor. Borç toplanamıyor ve herkes tarafından hor görülüyorlar.

Birkaç gün içinde vergiler Protestanlar üzerinde yeniden değerlendirildi ve daha fazla ödeme yapılmak zorunda kalındı. İstismarın kaldırılmasını ve Protestanların vergi oranlarını diğer topluluklara göre, düzenlenmesini için çaba harcadık ancak bu çaba boşuna gitti. Mardin valisi birkaç kez elimizden gelenin en iyisini yapmaya söz verdi. Ama bir Türk’ün sözü tüm güvencelerin en yoksuludur. İngiliz konsolosuna yapılan birkaç başvuru da aynı derecede verimli oldu.

Hükümet yetkilileri açıkçası merkezi otoritenin uzağında olduğu için nüfuzları daha fazladır. Bu da misyonerlik için daha az elverişli olmuştur. Kendimizi korumak imkânsız; her adımda hakarete maruz kalıyoruz. İmparatorluğun bu bölümünde Amerikan Konsolosluğu yok ve Konstantinopolis büyükelçimiz bizi az koruyacak güçte. Türkiye’de dini hoşgörü bir efsanedir. Hristiyan tarikat üyeleri bile dinlerini seçmekte özgür değiller.

Türkiye Hükümeti tamamen yozlaşmış bir durumda. Asla dürüst bir Türk yetkilisini tanımıyorum. İllerin paşaları ve İmparatorluğun en yüksek memurları, hiç utanç duymadan açık bir şekilde ve sürekli rüşvet aldılar. Adalet bir yana, döngü ve gerçek şu ki hükümet önüne

getirilen tüm konularda en büyük rüşveti veren parti davayı kazanır²⁰⁶.”

Dr. Haskell'in yazısı genellikle yerel yöneticiler hakkındaki görüşlerinden doğmuştur. Bu yazıda oldukça sert ifadelere yer verilmiştir. Bölge yöneticilerini rüşvet aldıklarını belirtmiştir. Bunların dışında Protestanların üzerindeki vergi oranının diğer toplumlara oranla daha yüksek olmasından şikâyetçi olmuştur.

Ermeni olayları ile beraber başlayan kaos ortamı misyonerleri de etkilemişti. Bu olayların yaşanması sebebiyle oluşan güvensizlik ortamı yerel yöneticiler ile misyonerler arasında da oluşmuştu. ABD misyonerleri artık yerel yöneticilere karşı bir koruma istemek zorunda kalmıştı. Bunların sonucunda 1895 yılında misyonerler, Amerika Senatosu ve Temsilciler Meclisi'ne gönderdikleri bir raporda Erzurum ve Harput'ta konsolosluklar kurulmasını isterler. Erzurum Konsolosluğunun, Bitlis ve Van'a kadar olan bölgeyi koruma altına alacağı, Harput Konsolosluğunun ise Mardin ve Musul'a etki edeceği Amerikalılar tarafından belirtilmiştir²⁰⁷.

3.1.1.2. Protestanların Eğitim Faaliyetleri

Board misyonerleri Mardin'de faaliyetlerini Mişkin Kapı'da oluşturdukları bir mekânda yürütmüşlerdir. Bu mekân eğitim kurumu, hastane, yetimhane, eczane ve misyonerlerin kalacakları yerler içinde olacak şekilde düzenlenmiştir²⁰⁸. Okullar teçhizat ve araç-gereç bakımından olduğu kadar eğitim kalitesi bakımından da Müslüman okullarına nazaran çok daha iyi durumdaydı²⁰⁹.

Ek 18'de belirtilen gravürde Borad Teşkilatının Van istasyon merkezinden Mardin'e gelen Dr. Raynolds ve Miss C. Ely tarafından hazırlanmıştır²¹⁰. Gravürde yuvarlak içine alınan bir numaralı yerin sol tarafından başlayarak ilki teoloji (ilahiyat) okulu, ikincisi iki katlı bir bina ise olan kadın ve kızlar için bir eğitim okulunu gösterir. Bu iki katlı binada iki misyoner öğretmenin odaları da mevcut ve

²⁰⁶ The Missionary Herald, V. 55, s. 364-365.

²⁰⁷ Özcoşar, *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, s. 288-289.

²⁰⁸ Özcoşar, *Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)*, s. 128.

²⁰⁹ BOA, *Y.PRK.MF.*, 3/31, 1. Hicri 02.04.1325-Miladi 17.05.1907.

²¹⁰ The Missionary Herald, V. 71, s. 288.

bir misyoner konutu içeren çift kişilik bir evdir. Bunların yanında olan diğer iki bina ise misyoner konutlarıdır. Bu binalar 1869-1871 yıllarında inşa edilmiştir. Gravürde yer alan beş numaralı yer de Müslüman okulunu göstermektedir. Misyonerlere ait yerler Mışkin kapıda olduğu görülmektedir²¹¹. Protestan misyonerler Mardin'deki faaliyet merkezleri Mışkin kapıda oluşturdukları bir komplekste yürütüyorlardı. Bu üs Amerikan misyonerlerine ait eğitim kurumlarıyla birlikte; hastane, yetimhane, eczane ve misyonerlerin kalacakları mekânlar olarak düzenlenmişti²¹².

Misyonerler birçok merkezde eğitim faaliyetlerine öncelik vermişlerdir. Anadolu'da okul açma oranları oldukça yüksektir. Misyonerler yabancı devletlerin desteği ile Anadolu'da okullar açmışlardır. Amerika, Fransa, İngiltere Almanya, İtalya, Avusturya, Rusya gibi ülkeler Anadolu'nun birçok merkezinde okullar açmışlardır. Bunlar arasında en fazla faaliyet gösteren ise Amerika'dır²¹³.

Amerikalı Misyonerler, kendi okullarını daha da iyileştirmek için çalışmışlardır. Ayrıca bölgedeki diğer gayrimüslim halkın okullarını da geliştirmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Amerikalı Misyonerler diğer gayrimüslim okullarına hem eğitim kadrosu ve materyali konusunda yardımcı olmuşlar hem de maddi yardımlarda bulunmuşlardır²¹⁴. Osmanlı Devlet yetkilileri tarafından hazırlanan raporda bu konuyla ilgili aşağıdaki görüşlere yer verilmiştir.

“Hem mezheplerde olan ecanibin irşadıyla bir zamandan beru Fünun ve marifin ehemmiyetine agah olan Hristiyan rüesa-i ruhaniyesi ve bunlar vasıtasıyla bi'l cümle vücuh ve mutemmemilian ahalisi taifeleri evladının hissemend u maarif olmalarına her veçhile ihtiyarı fedakari ve külfet-i müstağni-i arz olduğu üzere ecnebiler cabinden dahi...²¹⁵”.

---

²¹¹ The Missionary Herald, V. 71, s. 289.

²¹² Özcoşar, Mardin, s. 28

²¹³ Aktürk, Amerikan Misyonerlerinin 1863-1885 Yılları Arasında Mardin'de Tesis ettikleri Okullar, s. 22.

²¹⁴ Açıkşes, a.g.e., s. 78.

²¹⁵ Açıkşes, a.g.e., s. 78.

3.1.1.3. Amerikan Erkek Okulu

XIX. yüzyılda Anadolu'daki gayrimüslim tebaa kendi şehirlerinde okul yapılması amacıyla misyoner cemiyetlerinden talepte bulunmuşlardır. Mardin Protestan Cemiyeti de kendi şehirlerinde bir okul yapılmasını talep etmişlerdi. Cemiyet, açılacak okulun eğitim kalitesinin de yüksek olması için de talepte bulunmuştu. Açılacak okulun eğitim kalitesinin mevcut ortaokulların eğitim kalitesinden yüksek olması, Arapça, Kürdçe, Süryanice, Türkçe ve İngilizce okutulması ve Arapça öğrenimine önem verilmesini istemişlerdir. Bunların yanında okulun müfredat programında aritmetik, cebir, geometri, felsefe, fizyoloji ve muhasebe gibi derslerin de bulunmasını arzulamışlardır²¹⁶.

Bu okul 1863-1864 yıllarında açılmıştır. Mardin'in Meşkinan, Mişkin, Deriye Meşkina, Diyarbakır Kapı diye adlandırılan mahallede açılmıştır. Protestanların Mardin'de faaliyetleri genellikle bu mahallede kümelenmişti. Okul yatılı eğitim de vermekteydi. Pernot, bu okulda 1912 yılında 21 yatılı olmak üzere toplam 45 öğrencisi olduğunu söylemektedir²¹⁷.

Okul kuruluşundan yaklaşık 30 yıl sonra 1894 yılında ruhsat almıştır. İlk olarak 20 öğrenci ile eğitime küçük bir mekânda başlamıştır. 1887-1888 yıllarında okulun 48 öğrencisi vardı. Bunlardan 37 tanesi Protestan Ermeni geri kalanlar ise Yakubi ve Katolik'ti. Görüldüğü gibi Müslümanlar tarafından pek tercih edilmemiştir. Ancak yabancı okullar, İkinci Meşrutiyet sonrası Müslümanların ilgisiyle karşılaşmıştır. Cumhuriyet döneminde ise bu ilgi artmıştır²¹⁸.

Okulun kurucusu Dr. Caleb Frank Gates'tir. Şikagolu olup, Belloit Koleji ile Şikago Teoloji okullarından mezun olmuştur. 24 yaşında Türkiye'ye gelmiştir. Yaklaşık 20 yıl Mardin'de misyonerlik faaliyetlerini yürütmüştür. Gates, Mardin'de Arapça eğitim veren bu erkek lisesini kurmuştur. Gates "*kimse dilini öğrenmeden o ülkede yaşamamalı*" diyerek Mardin'de Türkçeyi öğrenmiştir. Gates daha sonraki

²¹⁶ Tiğine Oktar, Hamdi Genç, Osmanlı ABD İlişkileri Bağlamında Mardin Sancağında Faaliyet Gösteren, ABD'ye Ait Eğitim ve Sağlık Kurumları, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri (26-27-28 Mayıs 2006 Mardin)*, Ed. İbrahim Özcoşar - Hüseyin H. Güneş, İmak Ofset Basım Yayın, İstanbul 2006, s. 498.

²¹⁷ Sıraç Aktürk, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Mardin Sancağında Eğitim*, Erzurum Teknik Üniversitesi, SBE, Erzurum 2015, (Yüksek Lisans Tezi), s. 170.

²¹⁸ Aktürk, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Mardin Sancağında Eğitim*, s. 170.

yıllarda ise Mardin’de konuşulan bir başka dil olan Ermeniceyi öğrenmiştir. 1894 yılında Harput Misyonu başkanlığına atanan Gates Mardin’den Harput’a geçmiştir. 1903 yılında ise Robert Koleji başkanlığına atanmıştır²¹⁹.

Mardin’de misyonerler rekabet içindeydi. Bu rekabet okullara da yansımıştı. Bu konuda Gates şöyle der: “*Son olaylar, okul çalışmalarımızda Katoliklerin muhalefeti bizi zor duruma koydu. Katolikler, çocukları okullumuzdan uzak tutmaya çalışmaktadırlar*”²²⁰.” Katolik misyonerler Protestanlardan daha önce geldikleri için bölgeyi daha iyi tanımaktaydılar. Sonradan yer edinmeye çalışan Protestanlar kendilerini kabul ettirmede oldukça zorlanmışlardır.

3.1.1.4. Amerikan Kız Mektebi

Meşkinan Mahallesinde Amerikalılara ait bir mekânda 1864-1865 yıllarında bu okul açılmıştır. Okulun binası 1874 yılında inşa edilmiştir. Mektebin müdiresi Mr. Dodi idi²²¹. 1894 yılında ruhsat almıştır. Eğitim dili ise Arapçadır. 1894 yılında 40 öğrenci mevcudu olan bu okulun öğrencileri Süryani, Katolik ve Protestanlardan oluşmaktaydı. 1905 yılında okulun mevcudu yine 40 öğrenciydi. 1912 yılında ise Pernot, öğrenci sayısını 50 olarak ifade etmiştir²²².

Mardin’de açılan kız mektebi de Merzifon, Antep, Maraş, Bitlis, Erzincan ve Harput’ta olduğu gibi yatılıydı. Hem Mardin hem de diğer bölgelerdeki kız mekteplerinin yatılı olmalarının başlıca iki nedeni vardı: Birincisi kızların eğitim seviyelerini arttırmak, ikincisi ise bayan öğretmenlerin yetişmesinde katkıda bulunmak veya hiç olmazsa yerli misyoner yardımcılara ve yerli öğretmenlere okumuş eşler sağlamaktı. Kız mekteplerinin de eğitim süreleri üç yıldır. Bu öğrencilere birinci sınıfta İncil okuma, aritmetik, Ermenice gramer, coğrafya, yazı, müzik ve kompozisyon dersleri verilirdi. İkinci sınıfta İncil okuma, aritmetik, müzik, kompozisyon, fizyoloji ve astronomi dersleri verilirdi. Üçüncü sınıfta ise İncil

²¹⁹ Açıkses, a.g.e., s. 159.

²²⁰ The Missionary Herald, V. 90, s. 428.

²²¹ Oktar, a.g.e., s. 498.

²²² Aktürk, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Mardin Sancağında Eğitim*, s. 171.

okuma, aritmetik, Ermeni coğrafyası, müzik, teoloji, tarih ve kompozisyon dersleri okutulmaktaydı²²³.

Okulun öğretmen kadrosunun oldukça fazla yükümlülükleri vardı. İdare ve disiplinden sorumlu olmakla beraber, okulun gelir ve giderlerinden de sorumluydular. Okul harcamalarını Boston'daki merkeze bildirmek zorundaydılar. Ayrıca okula devam eden öğrencilerden öğretici yetiştirmek ve pratik yapmaları için öğretmenler ile beraber derslere girmelerine izin verilmiştir. Öğretmen eksiği olduğu dönemlerde Mardin'deki diğer okullardan öğretmen takviyesi yapılmıştır²²⁴.

Okula kaydolmak için belli kurallar vardı. Bu kuralları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Okula başvuru yapan öğrenciler Arapça okuma- yazma, matematikte 4 işlem, coğrafyada ise sınava girmektedirler. Bunlardan başarılı olmayanlar hazırlık sınıfına gönderilirdi.

2. Her öğrenci kendi yatak, elbise ve kitap hatta havlu ve sabun ihtiyacını karşılamak zorundaydı.

3. Öğrenciler ikamet ettikleri yerlerin papaz, vaiz ya da öğretmeninden iyi bir ahlaki karaktere sahip olduklarını gösteren bir tavsiye mektubu getirmek zorundaydılar²²⁵.

3.1.1.5. Mardin İdadi Mektebi

Amerikalıların kompleksinin yer aldığı Mişkin Mahallesi'nde 1870 yılında bir ilahiyat okulu olarak kurulmuştur. Okulun binası Amerika mülküydü ve Mr. Ferid'e aitti. Amerika Sefareti'nin 24 Mart 1891 tarihinde Sadarete gönderdiği tezkirede mekteple ilgili şu ifadeler yer verilmemiştir: *“20 seneden beri iyi idare edilmekte olan ve bugün Möşyo Deveti'nin idaresinde bulunan mektep, mezhep ve milliyete bakılmaksızın herkes için açıktır. Eğitim öğretim ücretli olup, gündüzlü ve yatılı talebelerin tamamından yemek ve tedris ücreti aynı miktarda alınmıştır. Ücret*

²²³ Oktar, Genç, a.g.e., s. 498.

²²⁴ Gülbadi Alan, Amerikan Board'ın Mardin'de Yürüttüğü Eğitim Çalışmaları Çerçevesinde Mardin Kız Okulu, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri (26-27-28 Mayıs 2006 Mardin)*, Ed. İbrahim Özcoşar - Hüseyin H. Güneş, İmak Ofset Basım Yayın, İstanbul 2006, s. 510.

²²⁵ Alan, a.g.b., s. 510.

*ödemeye durumu müsait olmayan talebeler, sonradan ödeme yapmak üzere kendilerine bir senet verilirdi*²²⁶.

Maarif Salnamelerine göre, mektebin açılışı 1870 yılı olup, ruhsat alma tarihi ise 28 Mart 1893 (16 Mart 1309) idi. Mektebin 1898'de 40 erkek ve 25 kız, 1899 ile 1900 yıllarında 42 erkek ve 23 kız, 1901 yıllarında ise 42 erkek öğrencisi vardı. İki sınıftan oluşan bu okulda birinci sınıfta beş, ikinci sınıfta dört olmak üzere toplam dokuz öğrenci mevcuduna sahipti. Öğrencilerden bir tanesi gözlerinden rahatsız olduğu için başarısız olurken diğerleri başarılı olmuştur. Bu okulda hazırlık eğitimi de verilmekteydi²²⁷.

3.1.1.6. Mardin Amerikan Hastanesi

Amerikalı misyonerler Osmanlı Devleti topraklarında eğitim faaliyetleri dışında sağlık alanında da faaliyet göstermişlerdir. Osmanlı Devleti'ne ilk misyoner hekim 1834 yılında Filistin'e gelen Dr. Asa Dodge'ydi. Misyonerlerin sağlık çalışmaları eğitime oranla daha az olmuştur. 1880 yıllarında bu faaliyetler hız kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nde misyoner hastaneleri ilk olarak Antep, Kayseri, Mardin ve Van'da hizmete açılmıştır. Mardin hastanesi Osmanlı topraklarında açılan üçüncü hastane olmuştur. Bu hastane yılda yaklaşık 6000 hastaya bakıyordu. Hastane ile birlikte eczaneyi 1885 yılında Dr. Thom tesis etmiştir. Hastane maddi durumu olmayanlara karşılıksız bakıyordu. 1909 yılında hastaneye mutfak ve hamam ilave edilmişti²²⁸.

---

²²⁶ Aktürk, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Mardin Sancağında Eğitim*, s. 175.

²²⁷ Aktürk, *a.g.t.*, s. 175.

²²⁸ Oktar, Genç, *a.g.e.*, s. 499.

Tablo 3: Amerikan Board'un Türkiye Misyonu Hastaneleri ²²⁹.

Batı Türkiye Misyonu	Kuruluş Tarihi	Ruhsat Tarihi	Kapanış Tarihi	Yatak Sayısı e= Erkek k= Kadın ç= Çocuk
Talas Amerikan Hastanesi	1887	1889	1934	10-80
Merzifon Amerikan Hastanesi	1886	1907	1921	8-5
Sivas Amerikan Hastanesi	1904	1910	1918	4-25-2ç
Konya Amerikan Hastanesi	1911	1913	1924	(6e+5k) 11-30
Doğu Türkiye Misyonu				
Annie Tracy Riggs Hastanesi (Harput)	1903	1909	1921	20-52
Van Amerikan Hastanesi	1900	-	1915	10-24
Mardin Amerikan Hastanesi	1880	1904	1920	(6+2k) 8

²²⁹ Bu tablo takip eden eserlerden alınmıştır. Bkz. The Missionary Herald, V. 87, s. 292. Ayrıca Bkz., Faruk Taşkın, Misyonerlerinin Türkiye'deki Sağlık Faaliyetleri (1833-1923), *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, S. 2, İstanbul 2017, s. 164.

Erzurum Amerikan Hastanesi	1904	1909	1916	3-15
Diyarbakır Amerikan Hastanesi	1908	-	1915	-
Merkezi Türkiye Misyonu				
Azariah Smith Hastanesi (Antep)	1800	1907	-	10-28 (12k+2ç)
Adana İnternational Hastanesi	1907	-	1934	3-34

Misyon hastanelerinin kuruluş tarihleriyle ilgili kaynaklarda farklı tarihler verilebilmektedir. Bunun temel nedeni ev klinikleriyle başlayan geçici çalışmaların yerleşik düzene veya daha uygun bir binaya taşınması süreciyle ilgili verilen tarihlerdir. Tabloda kuruluş kısmında parantez içinde verilen rakamlar bu tür değişimleri ifade etmektedir. Yine tabloda hastanelerin kapanma tarihleri için verilen farklı tarihler de bu hastanelerin bir dönem kapansalar da tekrar açıldıklarını ve bir süre daha faaliyet gösterdikten sonra tekrar kapandıkları görülmektedir.²³⁰

Mardin Hastanesinin açılış tarihi farklılık göstermektedir. Mardinde Mişkin kapıda kurulan hastane tabloda 1880 tarihini göstermektedir fakat Herald arşivinde bu tarih 6 yıl öncesine kadar gider. Bu hastanede 6 erkek koğuşu, 2 kadın koğuşu ve 8 tane de çocuk koğuşu yer almaktadır.

²³⁰ Taşkın, a.g.e., s. 164.

Birçok misyoner hastanesi gibi Mardin hastanesi de kendi kendine yetebilmiştir. Raporda belirtildiği gibi bu hastane 1904'te kar ettiklerini belirtmişlerdir. Misyonerler çalıştıkları bölgede aileleri ile gelip yerleşmişlerdi. Birkaç nesil de ikametleri devam etmiştir. Bulaşıcı hastalıkları yok etmek için çaba sarf ederken Harput'ta Dr. Henry H. Atkinson, Antep'te Dr. Shepard, Mardin'de Dr. Daniel M. B. Thom tífústen hayatlarını kaybetmişlerdir²³¹.

Hastanelerin açık olduğu dönemlerde çevre bölge ve köylere de sağlık hizmeti verilmiştir. Hastanelere gelemeyenlerin tedavisi yerlerinde yapılırdı. Bu sayede hem misyonerlik çalışmaları yapılırdı hem de ek kazanç elde edilirdi. Hastanelerin doktor ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile Antep'te Merkezi Türkiye Koleji içerisinde tıp eğitimi verilmiştir²³².

Mardin'de hastanenin kurulmasından yıllar önce Williams 1862 yılında şöyle yazıyor: *Yeni kapattığımız yıl boyunca edindiğimiz tecrübemiz, bu kentin Türkiye'nin en sağlıklı kentlerinden biri olma iddiasını haklı kılıyor. Mardin'deki yetişkin Protestanlar arasında sadece iki ölüm yaşandı*²³³. 1864 yılındaki raporda ise *hastalık daha çok tifo türündedir*²³⁴.

Mardin'de düzenli tıbbi çalışmalar 1874 yılında Dr. Daniel M. B. Thom'un şehre gelişi ile başlamıştır. Dr. Thom bu tarihlerde Anadolu coğrafyasında yer alan sayılı tıbbi misyonerden biri olmuştur. Mardin'e geldiğinde sıcak bir şekilde karşılanmıştır. Dr. Thom toplanan bağışlar ve gelen yardımlar sonucu hastane inşa etmeyi başarmıştır. Hastane yapıldıktan sonra elde edilen gelire de ek yapıların inşası yapılmıştır. Bunun sonucunda uzun vadeli tıbbi misyon faaliyetleri için uygun ortam hazırlanmıştır. Hastane binasının üst katında ameliyathane, pansuman odası, hemşire odası ve kadınlar koğuşu bulunmaktaydı. Alt katta büyük bir erkek koğuşu, kiler ve mutfağın olduğu belirtilmiştir.²³⁵

---

²³¹ Taşkın, a.g.e., s. 165.

²³² Taşkın, a.g.e., 165.

²³³ The Missionary Herald, V.59, s. 146.

²³⁴ The Missionary Herald, V. 61, s. 170.

²³⁵ İdris Yücel, *Anadolu'daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)*, Hacettepe Üniversitesi, AİİTE, Ankara 2011, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 199-200.

Dr. Thom kısa sürede çeşitli türden hastalıkları tedavi etmeye başlamıştır. Bunlar bulaşıcı hastalıklar, göz hastalıkları, iç hastalıklar ve romatizma gibi hastalıklardan oluşmaktaydı. Thom, kendi alternatifinin olmadığı ve yoğun ilgi gördüğü Mardin'deki yıllarından övgüyle bahsetmektedir²³⁶.

Mardin'in konumu itibariyle geçiş güzergâhında olması, misyonerlerin farklı etnik kökenli insanlarla karşılaşmasına olanak sağlamıştır. Dr. Thom 1900 yılı çalışma raporunda aktardığı bilgilere bakıldığında o dönemde Kürd, Ermeni, Keldani, Nasturi, Süryani, Yahudi, Türk ve Arap hastaları olmuştur²³⁷.

Mardin'deki sağlık misyon çalışmaları I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Mardin'deki misyoner hastanesi savaşın hemen ardından 1915 yılında Kızıl Haç çatısı altına girmiştir. Mardin bu dönemde bir savaş cephesi olmamıştır. Bu yüzden cepheden gelen askerlerle hastane dolup taşmamıştır. Fakat Dr. Thom bu dönemde şehir dışından gelen birçok hastaya bakmıştır. Ayrıca Dr. Thom şehirdeki yöneticilerle iş birliği yaparak askere gönderileceklerin sağlık işlemlerini yapmıştır. Doktorun bu hareketleri yerel yöneticiler tarafından oldukça iyi karşılanmıştır. Bu nedenle yerel yöneticiler misyona karşı olumlu tavırlar sergilemişlerdir²³⁸.

3.1.1.7. Mardin'deki Protestan Misyonerlerin Çocuk Kaçırma Olayı

Bilindiği üzere Anadolu'da misyonerlik faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin son döneminde artmıştır. Misyonerlerin çalışma alanı da doğal olarak genişlemiştir. Asıl konumuz olan Mardin ve çevresinde yapılan misyonerlik faaliyetlerinde göze çarpan bir olay da çocuk kaçırma olayıdır. Protestan misyonerlerin faaliyetlerine bakıldığında oldukça farklı olaylar ile karşı karşıya kalmaktayız. Olay Mardin'e bağlı olan Midyat'ın Batı karyesinde geçmektedir.

Diyarbakır Valisi Hasan Efendi tarafından yazılan telgraf, dâhiliye nezaretine gönderilmiştir. Olay 16 Şubat 1891 tarihinde geçmektedir. Midyat'ın Batı karyesinde yaşayan ve aynı zamanda bir Müslüman olan çocuğun Amerika'ya kaçırılması ve oluşan şikâyetler üzerine bir telgraf vali tarafından dâhiliye nezaretine

---

²³⁶ Yücel, *a.g.e.*, s. 201.

²³⁷ Yücel, *a.g.e.*, s. 201.

²³⁸ Yücel, *a.g.e.*, s. 202.

gönderilmiştir. Olayın baş aktörü Ramazan Bin Ali adlı çocuktur. On iki yaşında olan çocuk bir süre Protestan misyonerlerin eğitim kurumunda eğitim almıştır. Misyonerlere ait olan bu kurumda misyonerlerle tanışan çocuk, misyonerler tarafından hangi amaçla olduğunu bilmediğimiz bir şekilde Amerika'ya kaçırılmıştır. Mürur tezkiresi ise Ermiya bin Abdullah adına alınmıştır. Halep ve İskenderun bölgelerinden geçtikleri tespit edilmiştir²³⁹.

Misyonerlerin yerli misyoner bulmak için oldukça çaba harcadıkları bilinmektedir. Gerçekleşen olayda on iki yaşındaki bir çocuğun hangi amaçla kaçırıldığı bilmemekle beraber akıllara birçok soruyu da getirmektedir. Çocuğun öncelikte din değiştirip Protestan bir misyoner olarak eğitilmek için kaçırıldığı en baskın düşüncedir. Mardin'de zaten Protestan okulunda okumakta olan bu çocuk neden Amerika'ya kaçırıldı ya da neden buna gereksinim duyuldu? Nedeni şu olabilir, bir insan yeşerdiği toprağın üstünde yaşadığı sürece köklerini unutması pek mümkün değildir. Fakat Amerika'ya kaçırılmış olması ile beraber kendi özünden uzaklaştığı için Amerikalı kimliğine bürünme olasılığı oldukça yüksektir.

3.1.2. Katolik Misyonerler

Katoliklerin Mardin'deki faaliyetleri Musul Misyonu tarafından yönetilmiştir. Katoliklerin çalışmaları Protestan misyonerlerden çok daha önce başlamıştır. Mardin'de ilk etapta Ermeniler üzerinde çalışmışlardır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Ermenilerin önemli bir kısmını Katolik yapmayı başarmışlardır. Yüzyılın sonlarında ise Süryani Cemaatini ikiye bölmeyi başarmışlardır²⁴⁰.

Mardin'e ilk gelen misyoner grubu olan Katolikler XIX. yüzyıla gelindiğinde kendilerine bağlı cemaatler oluşturmuşlardır. Çalışmaları daha artarak devam etmiştir. 1838 yılında Mardin'e iki Kapusen rahibi gelmiştir. 1841 yılında İspanya ve İtalya Kapusenleri, Mardin ve Urfa'da kendi misyonlarını kurdular. 1850'de Midyat'ta faaliyet göstermeye başlayan Katolik misyonerleri burada bir Katolik kilisesi inşa ettiler. Nikola Kestles isimli rahip 1870'lere kadar Mardin'de çalışmıştır. Kapusen rahipleri tarafından 1884 yılında, Süryani Katolik

²³⁹ BOA, *Y.PRK.UM.*, 20/112, 1/1. Hicri 07.07.1308-Miladi 16.02.1891.

²⁴⁰ Özcoşar, *Mardin*, s. 126.

Patrikhanesinin altındaki meydanda kilise inşa etmişlerdir. Bu kilise R. Yuhanna tarafından yapılmıştır. Kilise, manastır ve okul olarak inşa edilmiştir. Okulda Fransızca, Türkçe ve Arapça dillerinde eğitim verilmiştir²⁴¹. “Patriye Kilisesi” diye anılan bu kilise XIX. yüzyılın sonlarında Kapusenlerin Mardin’de önemli bir güç haline geldiklerini göstermektedir. Efrenc rahipleri olarak anılan Katolik misyonerlerin Mardin’deki çalışmaları, halkı ve idarecileri rahatsız etmiştir. Ancak Katolik misyonerlere müdahale etmemelerine dair gönderilen fermanlar gerekli önlemleri almalarına engel olmuştur²⁴².

Musul merkezli Katolik çalışmaları, bölgedeki “Kaasıt” adı verilen papa temsilcileri tarafından yönetilmekte ve Fransız Konsoloslarınca himaye edilmekteydiler. İngiltere 1844 yılında Musul ve çevresindeki Katolik misyonerler hakkında araştırma yapılmasını istemiştir. Bu durum muhtemelen İngiltere ile Fransa arasındaki rekabetin sonucudur. Musul’daki İngiliz konsoloslugu tarafından İstanbul büyükelçisi olan Lord Satrafford Cannig’e yapılan araştırma sonucunda rapor gönderilmiştir. Bu rapor bölgedeki Katolik misyonerlerin çalışmaları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır²⁴³.

“Ekselansları, 16 Ekim tarihli gizli belgede yer alan talimatlar doğrultusunda bu belgedeki yabancı dini kurumların kökenleri ve tarihleri hakkında konuyla yakından alakalı kişilerle bir soruşturma yaptım.

Edindiğim bilgilere göre Musul, Mardin ve Diyarbakır’daki faaliyetlerin hepsi Fransız koruması altındadır ve Fransız Moseigneur Trioche, Bağdat Psikoposu ve Papa elçisi tarafından yönetilmekteydi.

Bu misyonların 200 yıldan daha uzun bir geçmişleri olduğu ileri sürülmekte fakat tarihleri sadece 17. yüzyıl sonlarına ya da XVIII. yüzyıl başlarına dayanmaktadır.

²⁴¹ Gabriyel Akyüz, *Mardin İli’nin Merkezinde Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi*, Resim Matbaacılık, İstanbul, 1998, s. 102.

²⁴² Özcoşar, *Mardin*, s. 126-127.

²⁴³ Özcoşar, *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, s. 288.

Roma Katolik misyonerlerinin ilk ortaya çıkışı doktor (medical man) kapasitesi altındaydı ve bu sıfatla birçok paşanın iyi niyetini (sempatisini) kazandılar. Müslümanların bağınaz kıskançlıklarını uyandırmamaya dikkat ettiler, büyük bir ilgi gösterdikleri ve bağışlarında cömert davrandıkları yerli Hristiyanlara çok kolay ulaşma imkanı elde ettiler. Böylece herkesin güvenini kazandıktan sonra evlerdeki bir odayı ayın yaptıkları özel ibadethaneler şeklinde düzenlediler. Daha sonra öğretilerini dikkatli bir şekilde en yakın tanıdıklarına aşıladılar. Bunların bazıları dinlerini değiştirdiler. Fakat bu plan üzerinde eş zamanlı olarak hareket eden çeşitli kurumlar etkilerini ve taraftar sayılarını artırana, mesleklerini dindar hekimlikten aleni bir şekilde vaaz vermeye getirene kadar bütün bunlar büyük bir gizlilik içinde saklandı. Doktorluk yapmaya da devam ettiler.

Musul misyonu yaklaşık 130 yıl sürdü. Var olan konutları, onlara hiç çocuğu olmayan dul bir kadından miras kaldı. Vasiyetnameye göre hiçbiri yasal hakkı olmamasına rağmen kimse zamanlarda Avrupalılar gibi hakkını aramamıştı. Araziyi sahiplendiler ve ülkenin doğal yapısından hiçbir farkı olmayan çatısı, kemerli, uzun karanlık bir yapısının içine üç oda koyup bir ibadethane inşa ettiler. Bu durum Fransız Hogna Hamah adına iki bitişik ev almalarıyla devam etti. Müslümanların şüphelerini uyandırdılar ve şiddetli kargaşalara neden oldular.

Mardin'deki keşişler Musul'dakilerle hemen hemen aynı zamanda yerleştiler. Nasturi patriğinden çok uzaklarda yerleştiler ve bu mezhepteki kardeşlerinden daha başarılı oldular.

Yakubilerden en sert direnişi gördüler ve defa geri püskürtüldüler. Ancak daha sonra geri döndüler. Nasturilerle beraber bir kısım Yakubi de Roma'nın inancını paylaştılar.

İlk başta Musul'dakinin benzeri ufak bir evde, barındılar bugün bu ev hala onlara aittir. Gerçi Yakubiler Fransa'nın etkisinden çekinmeselerdi, bu kuşkulu mülk edinme evini sorgularlardı kuşkusuz. Buraya en yakın ikametgâhları, Elias (İlyas) el Shadee adında tutkulu bir Katolik'in varislerinden satın aldıkları arazi üzerinde inşa ettikleri kilisedir. Fakat Musullular bu satışın yasal olmadığını ileri sürüp, iptal ettirdiler. Rüşvet ve çeşitli arabulucular vasıtasıyla keşişlere burayı kiralama hakkı tanındı, geçen 7 senenin ve gelecek on senenin kirası peşin olarak tahsil edildi²⁴⁴ .”

Rapor Fransızların bölgedeki misyonerlik faaliyetlerinin tarihi geçmiş hakkında bilgi vermektedir. Aynı zamanda misyonerlik faaliyetlerinin nerede, nasıl ve ne zaman başladığından söz edilmektedir. Bu çalışmaların nasıl yürütüldüğünü hangi bölgelerde ve ne tür faaliyetler sonucu mülk edindiklerine dair bilgiler verilmiştir.

3.1.2.1. Katoliklerin Mardin Ermenileri Üzerindeki Etkileri

Osmanlı döneminde Mardin'de Ermenilere ait Bab-ı Cedid Mahallesi'nde bir, Nasturilere ait bir ve Süryanilere ait ise beş kilise olmak üzere toplam yedi kilise vardı. XVIII. ve XIX. yüzyılda bunlara yenilerinin de eklendiği görülmektedir. Ayrıca Bab-ı Cedid Mahallesinde Surp Kevork Kilisesi vardı²⁴⁵.

1523-1544 yılları arasında III. Serkis'ten sonra patrik olan II. Haçadur ve Patrik Andres Mardin haklından kişiler olarak patriklik görevini yapmışlardır. Ayrıca İstanbul Taksim Elmadağ'da 1836-1837 yıllarında adına hastane inşa eden kişi Nusaybin halkından Surp Agop olmuştur²⁴⁶.

Mardin Ermenileri, Diyarbakır Metropolitiği'ne bağlıydı. Mardin'nin bilinen ilk piskopusu, Sis Katolikosu XII. Ohannes tarafından takdis edilen, Piskopos Kalust'tu. 1601-1632 yılları arasında görev yapmıştır. Üçüncü Mardin piskopusu Dimoteus Karmuk olmuştur. Karmuk zamanında, Mardin'in Ermeni sakinleri

²⁴⁴ Özcoşar, *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, s. 272-273.

²⁴⁵ Yıldız Deveci, "Mardin Ermenileri", *(I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26, 27, 8 Mayıs 2006, İstanbul 2006)*, s. 560.

²⁴⁶ Deveci, "Mardin Ermenileri", s. 560.

arasında Katolik inancının yayılması hız kazanmıştır. Karmuk Katolik mezhebini benimsemiştir. Melkon Tazbazyan zamanında ise daha önce Diyarbakır Piskoposluğuna bağlı olan Mardin Piskoposluğu özerk yapı kazanmıştır. Mardin Ermenilerinin Büyük çoğunluğu Tazbazyan'ın uğraşları sonucunda Katolik mezhebini benimsemiřlerdir²⁴⁷.

İran asıllı olan Melkon Tazbazyan 1654 yılında Mardin'de doğmuştur. Mardin'de doktorluk yaparak çalışmalarını yapan Katolik misyonerlerden İtalyanca öğrenmiştir. Katolik misyoner olan Peder Makro ve Peder Paulus Melkon'u eğiterek Roma'ya göndermek istemişlerdir. Melkon'un babası Murat, Melkon'un Katolik yapılmasına karşı çıkmıştır. Daha sonra Murat Katolikler aleyhinde çalışmalara başlamıştır. Roma'ya gönderilmeyen Melkon hastalandığında, babası doktor rahipleri çağırmak zorunda kalmıştır. Doktorların tedavisi ile Melkon iyileşmiştir. Murat oğlunun iyileşmesi sonucunda ailesi ile beraber Katolik olmuřtur²⁴⁸.

Melkon Roma'da bir süre eğitim gördükten sonra Mardin'e gelerek Katolikliği yaymak için çalışmıştır. Dört yıl içinde Mardin'de piskoposluk kürsüsü kurmuştur. Kısa bir süre sonra Mardin'de yaşayan 680 Ermeni ailesinin 630'u Katolik olmuştur. Roma'dan aldığı emirle yerine Der Sarkis arhalasyan'ı koymuştur. Melkon bir başka göreve devam etmiştir. Mardin'in köylerine gittikten sonra 1685 yılında Diyarbakır'da gitti²⁴⁹.

Katolik Ermenilerinin Mardin'deki en önemli temsilcisi olan Tazbazyan, Mardin'de Katolik İlahiyat okulunu açmaya karar vermiştir. 1678 yılında Mardin'den iki aday seçilmiş, Diyarbakır, Muş, Erzurum, Ankara Kayseri ve Sivas'tan birer öğrenci seçilerek toplam 8 öğrenci ile okulun temelini oluşturmuştur. 1687 yılında Ayn Since'de yıkık halde olan bir Surpuhi Manastırını onararak okul yapmıştır. Bu manastırda 1688 yılının yaz aylarında eğitim vermeye başlamıştır. Kış aylarında ise şehirde eğitim vermiştir. Okulda Ermenice, İtalyanca, Latince ve teoloji eğitimleri verilmiştir. 1691 yılında ilk mezunlarını veren okulun öğrencileri, boşalan

---

²⁴⁷ Deveci, a.g.e., s. 561.

²⁴⁸ Deveci, a.g.e., s. 561.

²⁴⁹ Deveci, a.g.e., s. 561.

yerlerde görevlendirilmişlerdir. 1695 yılında ise 6 öğrenci mezun oldu. 1707 yılına gelindiğinde ise üçüncü kuşak öğrenciler alınmaya başlandı²⁵⁰.

Tablo 4: Ermeni Piskoposlar Listesi²⁵¹

Özerk Mardin Episkoposları	Tarihleri
Mardinos Markar Tuhmonyanyan	1718-1738
Melikor II. Mardor Tuhmonyanyan	1740-1767
Hovannes Tasbasyan	1768
Hovsep I. Balityan	1739
Ankaralı Pierre Eleazaryan	1785-1787
Yoakim Tasbasyan	1789-1836
Paragimi Delica	1836-1838
Kilikya Patrikliği'nin Atadığı Episkoposlar	Tarihleri
Halepli Hovsep II. Farrayaz	1838-?
Kilikya Patrik Naipleri	?-1885
Halepli Gabriel Şasatyan	1855-1863
Melikor III. Nazaryan	1864-1902
Jusik Gulyan	1902
İgnatios Maloyan	

²⁵⁰ Deveci, a.g.e., s. 562.

²⁵¹ Deveci, a.g.e., s. 562.

Mardin Piskoposluğunun yetkileri zamanla Deyrüzor, Musul, Bağdat, Basra'ya kadar yayıldı. Mardin Ruhani Meclisine bu yerler de ekledi. 1641 yılında Mardin Meclisi kurulması ardından, 1665'de Diyarbakır, 1841'de Urfa, 1867'de Mezray ve 1867'de Malatya merkezlerinin kurulması ile birlikte toplamda beş merkez oluşmuştur²⁵².

1740'tan beri Katolik Ermeniler ayrı örgütlenme ihtiyacı duymaktaydılar. Nihayet, 8 Mart 1828 yılında Papalık, Fransa Elçisinden ayrıcalık istemiştir. Paris'teki girişimler sonuçsuz kalmıştır. 1828'de Rus Çarı devreye girer. Yapılan çalışmalar sonucu 6 Ocak 1830 yılında II. Mahmut Ermeni Katolik Örgütlenmesini tanımıştır. Başkentte patriklik ve başpiskoposluk verilmiş, diğer cemaatlerle aynı haklar verilmiş, sürgünler geri gelmiş ve kilise inşaatı hakları verilmiştir²⁵³.

1836 yılında Der Hovagim Tazbazyan'ın ölümüne kadar Ermeniler Katolik Misyonerliğini devam ettirdi. Sonraki tarihlerde ise Mardin'deki Katolik Misyonerliğini, Fransız ve İtalyan misyonerler devam ettirmiştir²⁵⁴.

Katolik Ermenilerin şehir merkezinde Surp Hovsep ve Surp Kevork aldı kiliseleri mevcuttu. Ayrıca Surpuhi Varvara adlı manastırları da vardı. Bunların dışında 150'ye yakın tapusu ile vakfiyeleri de Mardin'de vardı. Mardin'deki başlıca Ermeni kilise ve manastırları: Surp Hovsep Kilisesi, Surp Kevork Kilisesi, Surp Asdvadzadzin Kilisesi ve Surp Sarkis Kilisesi²⁵⁵ başlıca Ermeni Kiliseleri olarak anılmaktadır.

Taşların renginden dolayı "Kızıl Kilise" adıyla bilinen Surp Kevork Kilisesi 5. yüzyıldan kalmaydı. Yenikapı mahallesindeki bu kilisenin bünyesinde de bir okul bulunuyordu. Surp Kevork kilisesi Katolik Ermenilere aitti²⁵⁶.

Mardin'e gelen Katolikler en fazla Ermeniler üzerinde faaliyet yürütmüşlerdir. İlk etapta Ermeni halkını bölen Katolikler daha sonra Ermenilerin

---

²⁵² Deveci, a.g.e., s. 562.

²⁵³ Deveci, a.g.e., s. 562-563.

²⁵⁴ Deveci, a.g.e., s. 563.

²⁵⁵ Deveci, a.g.e., s. 563.

²⁵⁶ Deveci, a.g.e., s. 265.

çoğunu Katolik yapmışlardır. Sonraki süreçlerde ise misyonerlik faaliyetlerini Ermeniler yapar duruma gelmişlerdir. Ermenilerde oluşan farklı dinsel görüşler kendi aralarında çatışmalara neden olmuştur. Mardin kentinde yaşayan Ermenilerin bazıları bu çatışmalar sonucu başka bölgelere gitmek zorunda kalmıştır. Kalanların bir bölümü ise Ortodoks, Katolik ve Protestan mezheplerine dâhil olmuşlardır. Ermeniler arasında dinsel birliğin olmaması sebebi ile Mardin bölgesinde yaşamlarını devam ettirmede güçlük çekmişlerdir.

3.1.2.2. Katoliklerin Mardin'deki Fakirlik Hakkındaki Görüşleri

Fakirlik durumu Mardin'deki Katolikler tarafından sık sık gündeme getirilmeye çalışılmıştır. 1896 yılında Mardin'de yaşayan Ermeni Katolik cemaatine bağlı olan kişiler, muhtaçlara bakılmadığı ve ziraatlarının hasara uğratıldığı konusu Mardin delegesine bildirilmiştir. Delege de bu durumun incelenmesi için üst bir makama arz etmiştir. Bunun üzerine yapılan araştırma sonucunda bu söylentilerin bir gerçeklik payı olmadığı görülmüştür²⁵⁷.

Mardin sancağı Koçhisar²⁵⁸ nahiyesi merkezinde bulunan Tel Ermen²⁵⁹ Keşişi tarafından Katolik Misyonerliğine mektup yollanmıştır. Bu mektup, genel olarak burada fakirlik ve fukaralığın hüküm sürdüğü konusu hakkında yazılmıştır. 1898 yılında yazılan mektupta geçen ibarelerin oldukça abartılı olduğu anlaşılmaktadır. Bölgede geçim sıkıntısı olduğu düşünülebilir fakat bu derece kötü bir durumun olduğu da zannedilmemektedir. Mardin'in o dönemlerde Diyarbakır Vilayeti'ne bağlı sancak konumunda bir yerleşim yeri olması sebebi ile merkezle olan ilişkilerde Diyarbakır ile iletişim kurulmuştur. Bir durum yaşandığında Osmanlı Merkezi Diyarbakır Vilayeti ile iletişime geçer, vilayet ise Mardin Mutasarrıflığına durumu iletir. Dâhiliye Nezareti, Diyarbakır Vilayetine yolladığı yazıda bu mektup hakkında gerekli muamelenin yapılmasını istemiştir. Diyarbakır Vilayeti ise bu durumu Mardin Mutasarrıflığına iletmiştir. Yapılan araştırma ve incelemeden sonra Mektubun Koçhisar nahiyesi merkezinde yaşayan Tel Ermen Keşişi tarafından

²⁵⁷ BOA, *DH.TMIK.M.*, 3/1, 1. Hicri 21.03.1316-Miladi 09.08.1898. Sonraki Belgelerde aynı fondan olanlar için tarih ilk belgede verilecektir.

²⁵⁸ Mardin'e bağlı bir ilçe olan ve eskiden Koçhisar denilen yerleşim yerinin ismi 1931 yılında Kızıltepe olarak değiştirilmiştir.

²⁵⁹ Kızıltepe'de bir mahalledir.

yazıldığı anlatılmış olup bu kişiyi bulmak için nahiyeye gidilmiş ve durum hakkında inceleme ve araştırma yapılmıştır. Yapılan incelemenin sonucunda yazılanların tamamen yanlış olduğu belirtilmiş ve durumun zıttı olduğu kanaatine varılmıştır²⁶⁰.

Mektupta, Mardin sancağında fakirliğin tamamen hüküm sürdüğü ve burada yaşayan halkın bir ekmeğe muhtaç olduğu yazılmaktadır. Diyarbakır Vilayeti mektubi kaleminin Dâhiliye Nezaretine yolladığı yazı şu şekildedir:

“Tel Ermen Keşişi duygularla yazmıştır. Yazısında, en zenginleri öyle bir muhtaçtır ki yalın ayak ve elbiseleri parçalanmış şekilde kiliseye gelmektedirler²⁶¹. Fakirleri ise bir ekmeğe muhtaçtır ibaresi, ahalinin en fakiri için bile söylenemez. Şunun içindir ki ahalinin hiç olmazsa bir parça tarlası ve süt veren bir iki hayvanı vardır. Koca Mardin’de sadece üç dört dilencinin olduğu izah ediliyor.”

B. Daniel adında bir misyoner ise Tel Ermen Keşişinin tam tersini söylemektedir. Daniel’e göre buraya gelenler aç bırakılmıyor, misafirperverlikte o kadar üstünler ki sekiz ay boyunca yoksul insanlar besleniyor²⁶². Daniel’in görüşleri günümüzde dahi önemini korumaktadır. Mardin’deki misafirperverlik Doğu toplumlarının birçoğunda mevcuttur. Bu durumun ekonomik güçle ilgili değildir, bu tamamen bir gelenektir.

Misyonerlerin birçok yazısında Osmanlı Devleti’nde yokluğun hüküm sürdüğü hakkında düşüncelerin olduğu görülmektedir. Misyonerler, Osmanlı Devleti’nin en zayıf ve savaşlarla geçen bir döneminde akın etmişlerdir. Savaşların hüküm sürdüğü bu dönemde ekonomik olarak güç durumda olan bir devlet olmuştur. Fakat Tel Ermen Keşişinin de belirttiği kadar da yoksulluk yaşanmamıştır. Ayrıca Diyarbakır Vilayeti’nin de belirttiği gibi ahali bolluk içinde yaşamamıştır. Mardin, bir zamanlar büyük aşiret ve toprak sahiplerinin hüküm sürdüğü bir yer olmuştur. Bu durumun sonucunda halkın bir kesimi oldukça fakir, bir kesimi ise oldukça zengin olmuştur. Bu dönemde Mardin ahalisinin genel durumunun çok da iyi olduğunu söylemek yanlıştır. Daha önce de belirtildiği gibi halkın belli bir kısmı yüksek, çoğu

²⁶⁰ BOA, DH.TMIK.M., 57/37, 3/1.

²⁶¹ BOA, DH.TMIK.M., 57/37, 2/1.

²⁶² BOA, DH.TMIK.M., 57/37, 1/1.

orta, bir kısmı ve dışarıdan göçle Mardin'e gelenlerin toprakları olmadığı için, bunları şehrin yoksul kesimi olarak tanımlamak mümkündür.

3.2. Mardin'de Osmanlı Eğitim Kurumları

Osmanlı klasik döneminde başta medreseler, Enderun ve ahi teşkilatları olmak üzere çeşitli müesseselerde eğitim faaliyetleri yürütülmüştür. Bu kurumlarda dini eğitim ön planda tutulmuş, teorik ve uygulamalı eğitimler verilmiştir. Ayrıca dini eğitimle sınırlı kalınmayarak diğer bilimlerde de ders verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde bakıldığında eğitim kurumları olan ibtidai, rüşdiye ve idadiler göze çarpmaktadır. Bu tür kurumlarda Avrupa'nın eğitim anlayışına benzer bir eğitim vermeye başlanmıştır. Askeri alanda Avrupa tarzında teşkilatlanmaya giden Osmanlı Devleti'nin diğer kurumları da bu yolda devam ederek Avrupalı tarzı benimseme yoluna gitmişlerdir.

Mardin'de Zinciriye ve Kasımiye gibi köklü medreselerde eğitim verilmiştir. Bunlar dışında da eğitim kurumları mevcuttu. Bu klasik anlayışın yerine modern dönemde Osmanlı'nın genelinde olduğu gibi Mardin'de de rüşdiye ve idadi gibi okullar açılmıştır.

3.2.1. Mardin Rüşdiye Mektebi

Okulun ilk öğretmeni muallim-i sani Davut Efendi'dir. 1870-1871 yılları arasında bu okulda 25 öğrenciye eğitim vermiştir²⁶³. 1875 yılında İbrahim Lebib Efendi öğretmenlik görevini yapmıştır. Bu yıl itibariyle öğrenci sayısı 40'a yükselmiştir²⁶⁴. 1876 yılına gelindiğinde öğrenci sayısı 25'e düşmüştür. Bu yılda Ahmet Hamdi Efendi ve Bevvib Mehmet Sait Efendi olmak üzere iki öğretmenin görev yaptığı görülmektedir²⁶⁵. 1890-1891 yıllarında öğretmen Ahmet Efendi, muallim-i sani olarak Hacı Davut Efendi ve yazı hocası Süleyman efendi görev yapmıştır²⁶⁶. 1894-1895 yıllarında muallim-i evvel Ahmet Efendi, muallim-i sani

²⁶³ Diyarbakır Vilayet Salnameleri, Cilt 1, Hicri 1287, s. 83.

²⁶⁴ DVS, Cilt 2, Hicri 1292, s. 179.

²⁶⁵ DVS, Cilt 2, Hicri 1293, s. 331.

²⁶⁶ DVS, Cilt 4, Hicri 1308, s. 46.

Abdullah Efendi ve yazı hocası Kemal Bey görev yapmıştır²⁶⁷. 1898-1899 yıllarında muallim-i evvel Ahmed Hamdi Efendi, muallim-i sani Süleyman Efendi, yazı öğretmeni Kemal Bey görev yapmıştır²⁶⁸. 1899-1900 yıllarında Mardin Rüştüye mektebinde Muallim-i evvel Ahmet Hamdullah Efendi, muallim-i sani Süleyman Efendi ve yazı öğretmeni Kemal Bey görev yapmıştır²⁶⁹. 1900-1901 yıllarında Mardin Rüştüye Mektebi'nde muallim-i evvel Ahmed Hamdullah Efendi, muallim-i sani Süleyman efendi ve yazı öğretmeni Kemal Bey çalışmıştır²⁷⁰.

Okulun kadrosunda öğretmen sayısı oldukça azdır. Gelen öğrenci sayısı da az görülmektedir. Protestan okullarında hem dil çeşitliliği hem de ders ve öğretmen çeşitliliğinin daha fazla olduğu görülmektedir. Mardin Rüştüye Mektebi'nin yeni kurulması kadro ve öğrenci yetersizliğinde bir etken olmuştur.

3.2.2. Mardin İbtidai Mektebi

Diyarbakır vilayet salnamelerinde daha önce eğitim ile ilgili Mardin'de sadece rüştiye hakkında bilgi verirken 1894-1894 yılları arasında ibtidai mektebi hakkında da bilgi vermektedir. Bu okulda muallim-i evvel Mehmet Reşit Paşa, muallim-i evvel Hafız Hasan Efendi, muallim-i sani Ahmet Efendi ve muallim-i sani Abdülğani Efendi²⁷¹ görev yapmışlardır. 1898-1899 yıllarında bu okulda muallim-i evvel Mehmet Reşit Efendi, muallim-i sani Ahmet Efendi, muallim-i evvel Hafız Hüseyin Efendi ve muallim-i sani Abdülğani Efendi görev yapmıştır²⁷². 1899-1900 yıllarında muallim-i evvel Mehmet Reşit Paşa, muallim-i evvel Hafız Hüseyin Efendi, muallim-i sani Ahmed Edendi ve muallimi sani Abdülğani Efendi görev yapmıştır²⁷³. 1899-1900 yıllarında Muallim-i evvel Mehmet Reşit Efendi, muallim-i evvel Hafız Hüseyin Efendi, Muallim-i sani Ahmed Efendi ve muallim-i sani Abdülğani Efendi çalışmıştır²⁷⁴.

---

²⁶⁷ DVS, Cilt 4, Hicri 1312, s. 137.

²⁶⁸ DVS, Cilt 4, Hicri 1316, s. 251.

²⁶⁹ DVS, Cilt 4, Hicri 1317, s. 343.

²⁷⁰ DVS, Cilt 5, Hicri 1318, s. 65.

²⁷¹ DVS, Cilt 4, Hicri 1312, s. 137.

²⁷² DVS, Cilt 4, Hicri 1316, s. 251.

²⁷³ DVS, Cilt 4, Hicri 1317, s. 343.

²⁷⁴ DVS, Cilt 5, Hicri 1318, s. 65.

3.2.3. Mardin İdadi Mektebi

1901-1902 Diyarbakır vilayet salnamelerine yansıyan Mardin İdadi Mektebi'nde Müdür vekili Midhat Efendi, Ahlak muallimi Süleyman Efendi, hat muallimi Kemal Efendi, cebir muallimi-Fransızca muallim vekili-resim muallim vekili Midhat Efendi, hıfzusiha muallim vekili Ali Şevket Efendi, Türkçe muallimi Şevki Efendi, Türkçe muallimi Hamdullah Efendi, 4. ve 5. seneler Türkçe muallim vekili Hamdullah Efendi, 2. ve 3. seneler Türkçe muallim vekili Numan Sabit Efendi, hendese muallim vekili Midhat Efendi, coğrafya muallim vekili Midhat Efendi, ulum-i diniye muallimi Ali Şevki Efendi, Farisi muallimi Numan Sabit Efendi, Arabi, ahlak ve hat muallimi Süleyman Efendi, Resim muallim vekili Kemal Efendi, Türkçe, ilm-i eşya, usul-i defteri, tarih ve hesap muallimi Hamdullah Efendi, mubassır Mehmed Edendi ve 2 hademe görev yapmışlardır. Bu okulun öğrenci mevcudu ise 70 kişidir²⁷⁵.

1903-1904 yıllarında okulun müdürü değişerek Süleyman Efendi olmuştur. Fransızca-cebir-hıfzusiha-usul defteri-hendese muallimi Midhat Efendi devam etmiştir. Dördüncü, beşinci, altıncı seneler coğrafya muallimi Midhat Efendi olmuştur. Üçüncü, dördüncü, beşinci seneler Resim ve hesap gibi dersleri de muallim Midhat Efendi vermiştir. Hüsnü hat muallimi Kemal Efendi, ulum-i diniye ve ahlakiye muallimi Süleyman Efendi olmuştur. Birinci ve ikinci seneler Türkçe derslerini muallim Numan Sabit Efendi vermiştir. Arabi ve Farisi derslerini Ali Şevki Efendi vermeye devam etmiştir. Üçüncü ve dördüncü senelerde Türkçe derslerini Hamdullah Efendi vermiştir. Malumat-ı ziraiye-sıhhiye ve tarih derslerini de Hamdullah Efendi vermiştir. Hamdullah Efendi birinci ve ikinci senelerde hesap muallimi olarak da görev yapmıştır. Birinci, ikinci ve üçüncü senelerde coğrafya ve ilm-i eşya muallimi olarak Emin Efendi görev yapmıştır. Mubassır olarak Ali Bey çalışmıştır. Osman Ağa ve Sadık Ağa hademe olarak bu kurumda çalışmışlardır. Bu yıllarda okulda 75 öğrenci öğrenim görmüştür²⁷⁶.

1905 yılında Mardin İbtidai Merkezi'nin müdürü ve Fransızca muallimi Şükrü Efendi olmuştur. Üçüncü ve beşinci senelerde coğrafya muallimi Midhat

²⁷⁵ DVS, Cilt 5, Hicri 1319, s. 161-162.

²⁷⁶ DVS, Cilt 5, Hicri 1321, s. 273.

Efendi olmuştur. Birinci sene Türkçe muallimi olan Midhat Efendi resim derslerini de vermiştir. Hüsn-i hat derslerini muallim Kemal Efendi, ulum-i diniye ve ahlakiye derslerini Süleyman Efendi vermiştir. Birinci, ikinci seneler coğrafya muallimi Hamdullah Efendi ikinci ve üçüncü senelerde de Türkçe ve kitabet muallimi olarak görev yapmıştır. Hamdullah Efendi Tarih derslerinin öğretmenliğini de yapmıştır. Arabi ve Farisi derslerini Ali Şevki Efendi vermiştir. Hendese, hesap, ziraat derslerini Muallim Rahmi Efendi vermiştir. Mubassır olarak Salih Efendi, hademe olarak da Sadık ve Şeyh Musa Ağalar çalışmışlardır²⁷⁷.

Mardin İdadi Mektebi daha üst düzey bir eğitim kurumu olarak faaliyet yürütmüştür. Bu okulda tarih, coğrafya, cebi, Türkçe, din, ahlak, resim, Arapça, Farsça, Fransızca, ziraat ve hesap gibi derslerin verilmesi çeşitlilik açısından oldukça önemli olmuştur. Fakat farklı kategorideki birçok dersi aynı öğretmenin vermesi ilgi çekicidir. Ayrıca Mardin bir yerde öğrenci sayıları oldukça düşüktür.

3.3. Mardin ve Çevresinde Misyonerlere Karşı Alınan Önlemler

Avrupa ve Amerika'dan gelen misyonerler Osmanlı Devleti'nin topraklarında sağlık ve eğitim başta olmak üzere birçok alanda faaliyet yürütmüşlerdir. Bu faaliyetlerin nihai amacı ise gittikleri yerin insanlarını Hristiyan yapmak olmuştur. Bunun dışında kişileri kendi mezheplerine davet etmek ve daha sonra da bu kişiler üzerinden misyonerlik yapmak temel amaçları olmuştur. Osmanlı Devleti'nde yönetim ve halkının büyük bir kısmı Müslüman olduğu halde misyonerler bağlı oldukları devletlerin koruması ile birçok imkânı elde edip faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Osmanlı Devleti, misyonerlerin varlığına yabancı devletlerle olan ilişkileri sonucu izin vermiştir. Osmanlı topraklarında misyonerlik yapanlar, zorluk çektikleri zamanlarda bağlı oldukları devletlerin konsolosluklarından yardım talep etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin eğitim ve sağlık alanında yetersizliklerini fark eden misyonerler, bu eksikliği çok iyi kullanmışlardır. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin neredeyse her şehrinde sağlık ve eğitim kurumlarını kurmuşlardır. Merkezi otoritenin zayıf olduğu bölgelerde misyoner faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Misyoner kurumları

---

²⁷⁷ DVS, Cilt 5, Hicri 1323, s. 379.

devletin merkezinden uzaklaştıkça artmıştır. Özellikle de devletin etkinliğinin zayıf olduğu bölgeleri mesken edinmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin doğusunda misyoner kurumları oldukça yoğun olmuştur. Birçok şehir merkezi birer misyoner istasyonu olarak seçilmiş olup, şehir dışındaki köylerde bile küçük istasyonlar kurulmuştur. Osmanlı Devleti de bu yapılanmanın önüne geçebilmek için birtakım önlemler almıştır.

Amerika ve Avrupa'dan gelip Mardin ve civarındaki halkın durumundan istifade edip maddi ve manevi faaliyetleri uygulayan misyonerlerin faaliyetlerinin azaltılması için, Mardin sancağına bağlı olan Nusaybin ve Midyat'ta gerektiği kadar okul açılması, Osmanlı Devleti merkezinden bölge idarecilerine 04 Mart 1891 tarihinde gönderilen yazıda belirtilmektedir. Bu yazıda Diyarbakır Vilayeti'nde yaşayanlara İslam usullerine ağırlık verilmesini ve on beş kadar mekteb-i ibtidai açılıp bu okullara öğretmenlerin atanması gerektiği söylenmiştir²⁷⁸. Burada asıl yapılmak istenen misyoner okullarının etkinliğinin kırılması olmuştur. Misyonerlerin çok etkin olarak faaliyet yürütmeleri merkezi otoritenin önlem almasına neden olmuştur.

Midyat ve Nusaybin'de eğitime gerektiği kadar önem verilmediği ve halkın çocuklarını okullara yollamaya pek de niyetli olmadığı anlaşılmaktadır. Mardin mutasarrıflığının yazısında halkın cehalet içinde yaşadığı söylenmektedir²⁷⁹. Bu durumun nedeni şöyle açıklanabilir: XIX. yüzyıl misyoner okullarının oldukça fazla olduğu ve misyonerlerin en ücra köylere bile gittikleri bir dönemdir. Bu dönem göz önüne alındığında ve Amerika ve Avrupa'dan gelen misyonerlerin halka okuma yazma öğrettiği, kadın misyonerlerin ise dikiş nakış öğrettiği vs. düşünüldüğünde Mardin sancağı ve Diyarbakır vilayeti yöneticilerinin yazışmaları, pek de inandırıcı görünmemektedir. Çünkü yerel yöneticilerin eksikleri olduğu için misyoner okulları etkili olmuş gibi görünmektedir.

Diyarbakır valisi de merkezden gelen yazıya karşılık olarak bölgede yaşayan halkın cehalet içinde yaşadığını, burada okul inşa etmenin zorluğundan bahsedilmiş ve öğretmen görevlendirmenin zorluklarını anlatmanın yanında daha da

²⁷⁸ BOA, *A.MKT.MHM.*, 501/64, 3/1. Hicri 23.07.1308-Miladi 04.03.1891.

²⁷⁹ BOA, *A.MKT.MHM.*, 501/64, 8/1.

zor olanını ise bölgede yaşayan halkın okula gitmeleri için ikna edilmesinin neredeyse imkânsız olduğunu belirtmektedir²⁸⁰. Köylerde gerek okuma yazma olsun gerekse dikiş nakış ya da okul eğitimleri olsun misyonerler faaliyet yürütmüşlerdir. Diyarbakır valisinin yazısında ise, köylerde halkın okutulması ve eğitilmesinin zorluklarından bahsetmiştir²⁸¹. Bu yazıya bakıldığında misyonerlerin yapabildiklerini Diyarbakır valisinin yapmayı oldukça zor gördüğü anlaşılmaktadır. Merkezi otorite, eğitimle eksikleri gidermeye çalışmış ve bölgedeki misyonerlerin etkinliğini zayıflatmayı amaçlamıştır. Fakat Diyarbakır vilayetinden gönderilen yazı, halkı eğitime yönlendirmeyi ve insanları ikna edip okullara çekmenin zor olduğunu belirtmiştir.

Burada misyonerler sadece çocuklara yönelik faaliyet yürütememişlerdir. Yetişkin insanlarla da iletişime geçerek kendi düşüncelerini empoze etmeye çalışmışlardır. Midyat ve Nusaybin'de kazalarındaki haklın Protestan misyonerlere itaatleri büyük derecede olmuştur. Hatta Midyat kazasında Ramazan bin Ali isminde bir çocuğun kaçırılması yazışmalara yansımıştır²⁸². Misyonerlerin faaliyetleri bu derece arttığı dönemde yerel yönetim ve merkezi yönetim bu faaliyetlerin önünü kesmek ve halkın misyonerlerin okullarına gitmelerini engellemek amacı ile okullar açmayı düşünmüşlerdir.

Misyoner okullarında yaşanan ve merkezi yönetim tarafından hoş görülmeleyen olaylar Van vilayetinde de dikkat çekmiştir. Bu nedenle Van vilayetinde olan Ermeni okullarında teftişler yapılması merkezi yönetim tarafından istenmiştir. Teftişlerde okullarda uygulanan programlara bakılmış ve eğitim müfredatının bir kopyası istenmiştir. Ermeni milletinden ve Van vilayeti meclis azalığına atanmış olan Vanlı Karabet Nataniyan'ın Hristiyanlar misyonerlerin isteklerini yaptığına dair şüpheler üzerine teftişler yapılmış ve İslam'a yönelik faaliyetlerinden tedbir alınması gerektiği belirtilmiştir²⁸³. Yaşanan olaylara bakıldığında, misyonerlerin yerli azınlıklar tarafından da kısmen destek gördüğü anlaşılmaktadır. Ermeni milletinden

---

²⁸⁰ BOA, A.MKT.MHM., 501/64, 4/1.

²⁸¹ BOA, A.MKT.MHM., 501/64, 4/1.

²⁸² BOA, A.MKT.MHM., 501/64, 5/1.

²⁸³ BOA, A.MKT.MHM., 501/64, 6/1.

olan Nataniyan'ın misyonerler ile iletişimde olduğu ve İslam'a karşı bir tehdit olarak görüldüğü için bunun önü kesilmek istenmiştir.

Misyonerler başkanları belli dönemlerde bir şehirle toplanıp görüş alışverişi yapmışlardır. Osmanlı Devleti ise bu görüşmelerin yapılmasına mahal vermek istememiştir. 2 Temmuz 1905 tarihinde Bitlis, Erzurum, Harput ve Mardin'den gelen Amerikalı misyoner başkanları Van vilayetinde durumlarını müzakere edebilmek için toplanmak istemişlerdir. Misyonerlerin toplanmalarına Osmanlı Devleti müsaade etmemiştir²⁸⁴. Misyonerlerin toplanma girişimleri sıklıkla olmuştur.

5 Kasım 1917 tarihinde İsveç sefaretı vasıtası ile Amerikalı Mister Kavel adına telgraf çeken Devi ile Mardin tüccarlarından olan İlyas Alkas hakkında bir tahkikat yapılmıştır. Devi Mardin Amerikan misyoner muallimlerinden olup, birçok senedir Mardin'de ikamet etmiştir. Devi para gönderim ve alımlarda banka masraflarından kurtulmak için olsa gerek, sürekli Mardin tüccarı adına havale etmiştir. Bu kişi Amerikan mektebinin de para akışını bu tüccar üzerinden yaptığı yapılan tahkikat sonucunda anlaşılmıştır. Ayrıca bu kişinin İsveç sefaretinde gayri resmi olarak çalıştığı da belirtilmiştir²⁸⁵.

Misyonerlik propagandası basın ve yazılı eserler üzerinden de yapılmaktaydı. Yazılı eserlerden tespit edilenler bir inceleme yapıldıktan sonra gerek görüldüğü takdirde eserler hakkında toplatılma kararları verilmiştir. Bu tür eserlerin basım ve dağıtımları da yasaklanmıştır. İncelemeye dâhil edilen eserlerin bir kaydı tutulmuştur. Bu kayıtlara devlet arşivlerinden ulaşmak mümkündür.

Misyonerlik propagandası yapıldığı gerekçesiyle Ömer Fevzi Mardin'e ait olan Din Dersleri adlı kitap incelenmeye alınmıştır. Başbakanlık Basın ve Yayın Müdürlüğü tarafından bu eser hakkında 12 Eylül 1946 tarihinde verilen rapor şu şekildedir:

“Ömer Fevzi Mardin tarafından yazılan İstanbul'da Aydınlık matbaasında bastırılan ve İbrahim Hilmi Kitabevi tarafından yayınlanan “Din Dersleri” adlı kitabın mahzurlu olduğu bir örneği

²⁸⁴ BOA, *İ.HUS.*, 130/91, 1/1. Hicri 28.04.1323-Miladi 02.07.1905.

²⁸⁵ BOA, *DH.EUM.*, 5.Şb., 48/16, 3. Hicri 20.01.1336-Miladi 5.11.1917.

ilişik olarak sunulan Diyanet İşleri Müşavere Heyetinin 21. 8. 1946 gün ve 311 sayılı raporu ile de anlaşılmıştır.

Öteden beri misyonerlik propagandası yapan ve yeni bir din telakkisi aşılamağa çalıştığı Emniyet raporlarıyla da tebeyün eden Ömer Fevzi Mardin'in adı geçen bu eserin mevcutlarının toplatılması ve satışının yasak edilmesi hususunda gerekli Bakanlar Kurulu kararının alınmasını yüksek tensiplerinize üstün saygılarımla arz ederim²⁸⁶”.

Diyanet İşlerinden incelenmesi istenen kitap hakkında diyanet tarafından 21.8.1946 tarihinde verilen rapor ise şu şekildedir:

1. Allah nasıl anılır ve hakiki namaz nasıl kılınır.

2. Din dersleri adlı kitapların incelenmesine dair Basın ve Yayın Genel Müdürlüğünün 8.6.1946 günlü 4314 sayılı okundu:

I. Osman Altay tarafından İstanbul Aydınlik Basimevinde 1946'da basılan 44 sayfalık Allah Nasıl Anılır adlı kitabın yayımında mahzur yoktur.

II. Ömer Fevzi Mardin tarafından İstanbul Aydın basimevinde 1946 yılında basılan ve İbrahim Hilmi Kitapevi tarafından yayınlanan 187 sayfalık Din Dersleri adlı kitabında müellif az çok bir Amerikan misyonerlerinin propagandalarını örnek tutmuş ve yazıları program dairesinde tasnif edilmiştir. Müslümanlığa Muhammedi dini demesi yanlışdır. Kitaba alınan ayetler tam olarak mealen tercüme edilmemiştir. Ve bunlardan bir kısmı mesela Fakrau Mueyessere Minbu ve Akimüsselate ayeti kerimesiyle s. 33, s. 40?, s. 94'te ayetlerin tercümesi yanlışdır. Namaz hakkındaki s. 28, s. 29'daki ifadeleri halkın fikirlerini teşviş edecek mahiyettedir. Mesela: namaz ve oruç vasıtaadır, takva gayedir sözü Batını teşkilatının dini ifsat kasdile tuttıkları meşhur olan usullerden biridir. Binaenaleyh bu kitap din bakımından faydadan ziyade zarar getirecek bir eserdir.

²⁸⁶ BOA, MGM., 87/574, 1. Miladi 12.09.1946.

Müellifin eserlerinde dini bahislerden dahi Amerikalılardan ve misyonerlerden bahsetmesi ve yazdığı yazılarda gizli bir tarikat ruhunun sezilmesi; üzerinde ehemmiyetle durulacak iki noktadır. Kitabın Din Dersleri adını taşıması büsbütün hususi bir maksat gözetildiği fikrini vermektedir. Binaenaleyh bu eserin yayımında diyanetten mahzur vardır²⁸⁷.

Ömer Fevzi Mardin'in kitabına ait Diyanet İşleri'nin incelemesi için hazırlanan raporda kitap içeriğindeki bazı hususlara dikkat çekilmek istenmiştir. Özellikle kitap içeriğinde yer alan bazı ayetlerin mealen yanlışlığına vurgu yapılmıştır. Bunun dışında namaz ve oruç hakkında verilen hükümlerin halk nezdinde ihtilafa düşülebileceği vurgusu yapılmıştır. Asıl vurgulanmak istenen ise din dersi kitabı içerisinde Amerikan misyonerliğinin propagandası yapıldığıdır. Amerikalılar ve bunların misyonerlik faaliyetlerine dair yazılanlar ciddi bir tehlike olarak algılanmıştır. Bunlar sonucunda bu kitabın, misyonerlik propagandasını yaptığı ve yeni bir din aşılama çalıştığı için toplatılması istenmiştir.

---

²⁸⁷ BOA, MGM., 87/574, 2.

SONUÇ

Misyonerlik faaliyetlerine ciddi anlamda ve teşkilatlı bir yapıda Hristiyanlık dininde rastlanmaktadır. Hristiyanlığın özellikle Katolik ve Protestan mezhepleri misyonerlik faaliyetlerini en fazla yapan gruplar olmuşlardır. Bu mezhepler, farklı şekillerde örgütlenip misyonerlik faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Hristiyanlık mezheplerinden her biri kendi mezhebine taraftar toplamak için çalışmıştır. Bu çıkar çatışması bazı durumlarda Hristiyan mezheplerini karşı karşıya getirmiştir.

Misyonerlik faaliyetleri kişisel, bölgesel ve küçük çaplı örgütlenmeler halinde devam etmiştir. Misyonerliğin örgütlü bir yapı kazanması XIII. yüzyıla dayanmaktadır. İlk misyonerlik teşkilatlanması ise 1646 yılında İngiltere’de kurulmuştur.

Misyonerler çok yönlü ilişkiler kurarak birçok kişi, kurum, işletme ve devletle de çalışmışlardır. Genellikle karşılıklı çıkara dayanan bu ilişkiler birbirinden beslenen bir mekanizma şeklinde devam etmiştir. Misyonerler dönem, zaman, yer ve eldeki imkânlar çerçevesinde yol, yöntem belirlemiş ve uygulamışlardır. Faaliyet yürütecekleri kişilerin zayıf noktalarına odaklanır ve buna göre hareket etmişlerdir. Gerektiğinde din, kimlik ve şekil değiştirmişlerdir. Doğal afet, açlık, yangın, savaş ya da siyasi otorite boşluklarının olduğu yerlere gitmişler ve buradaki olumsuzlukları kendi lehlerine kullanmışlardır. Devletleri ve farklı devletlerle de ilişkileri olup, devletlerin sömürgelerine zemin hazırlamış ya da sömürgelerin kalıcı olmasını sağlamışlardır. Devletler de bunun karşılığında onları korumuştur.

Dünyanın birçok coğrafyasında faaliyet gösteren misyonerlerin en fazla faaliyet yürüttükleri bölgelerden biri de Osmanlı coğrafyası olmuştur. Bu coğrafyada yüzyıllar boyunca misyonerlik faaliyetleri devam etmiştir. Osmanlı Devleti kuruluş ve yükselme dönemlerinde zengin bir ekonomik yapıya sahip olduğu için bu ülkede yaşayan gayrimüslim halk durumlarından memnun yaşamış ve mevcut statülerini korumuştur. Fakat devletin son dönemlerinde bu ekonomik refah tersi bir duruma geçmiştir. Osmanlı Devleti’nde yaşayan özellikle gayrimüslim halk ekonominin kötü gidişatı ile birlikte Avrupalı devletlerin istediği şekilde hareket etmiş ve Osmanlı devletini zor durumda bırakmışlardır. Misyoner devlet ilişkilerinde bu noktanın

önemi ortaya çıkmaktadır. Avrupalı Devletler ile Osmanlı'da yaşayan gayrimüslim halk arasındaki iletişimi sağlayan misyonerler XVIII., XIX. yüzyıllar ve XX. yüzyılın başında oldukça yoğun faaliyet yürütmüşlerdir.

Osmanlı devletinin gayrimüslim hakları için yayımladığı Tanzimat ve Islahat fermanlarına rağmen gayrimüslimler durumlarından memnun kalmamışlardır. Giderek daha fazla hak isteyen gayrimüslim tebaa Avrupa devletleri ve onların Osmanlıdaki temsilcileri olan misyonerler sayesinde devletleşmeye kadar gitmişlerdir.

Avrupalı Devletlerin Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslim haklarına ilişkin tutumları arşiv kayıtlarına yansımıştır. Misyonerler aracılığı ile elciliklerle iletişim halinde olan gayrimüslimler birtakım yardımlarda bulunmuşlardır. Yabancı devlet elçilikleri de bu durumlara müdahale ettiği görülmüştür. Mardin'de yaşayan Süryani halkının evlerinde ayin yapmalarına karışılmaması konusunda 1841 yılında Fransız Büyükelçisinin müdahale ettiği Osmanlı arşiv belgelerinde geçmektedir. Gayrimüslim ve Avrupa devletleri arasındaki bir başka alışveriş de Mardin Süryani Patrikliği'nin Londra'dan getirerek Mardin'de Deyr'üz-Zafaran'a kurduğu matbaa olmuştur.

Misyonerlik faaliyetlerinin yoğun olarak yaşandığı yerlerden biri de Mardin olmuştur. Halkların birlikte yaşamasına dair güzel bir şehir örneği olan Mardin beraberinde çatışmaları da getirmiştir. Şehre hâkim olmak isteyen güçler arasında kalan yerel halk bu durumda zorluklar yaşamıştır. Mardin yönetimine egemen olmak isteyen devletler dışında bu şehrin güç sahibi aileleri de hâkimiyet mücadelesi vermiştir. XIX. ve XX. yüzyıllarda Mardin'de Osmanlı Devleti'nin etkinliği, hem merkeze uzaklığı hem de Osmanlı Devleti'nin zayıflaması nedenleriyle az olmuştur. Şehir bu özelliği ile birçok misyoner grubun ilgisini çekmiştir. Mardin'deki farklı dini ve etnik kökenler misyonerlerin çalışmalarına kolaylık sağlamıştır.

Amerika ve Avrupa'dan gelen misyonerler burada taraftar toplamaya çalışmışlardır. Bu şehirde Katolik ve Protestanların faaliyetlerine sık sık rastlanmaktadır. Mardin'e ilk gelen gruplardan biri olan Katolik misyonerleri devletlerin de himayesi ile burada yer edinmişlerdir. Misyonerler azınlık gruplar

özellikle de Ermenileri ilk etapta bölüp daha sonraki süreçlerde de kendi cemaatlerine katmışlardır. Protestanlar ise Katoliklerden daha sonra geldikleri için Katoliklerin muhalefeti ile karşılaşmışlardır. Fakat Protestan misyonerlerin eğitim ve sağlık faaliyetleri Mardin’de yer edinmelerinde onlara kolaylık sağlamış ve bölge halkının az da olsa tepkisini azaltmıştır.

Misyonerlerin Mardin’deki asıl hedefi Müslümanlar olmamıştır. Misyonerler burada yaşayan Ermeniler, Süryaniler, Keldaniler ve Rumları hedef almışlardır. Misyonerin ilk hedefi bu cemaatleri bölmek olmuştur. Daha sonraki süreçlerde ise bölünen cemaatleri kendi yanlarına çekmek için çalışmışlardır. Bu nedenle Mardin’de yaşayan azınlık gruplar misyoner faaliyetlerinden zarar görmüştür. Dağılan cemaatler eski nüfuzlarını koruyamamış ve etkinliklerini yitirmişlerdir. Bu durumlardan olumsuz etkilenen birçok azınlık cemaat üyesi aileler Mardin’de yer edinmekte zorlandığı için göç etmek zorunda kalmışlardır. Bunların sonucunda Mardin’deki kültürel çeşitlilik eskiye oranla azalmıştır.

Mardin’de en fazla faaliyet gösteren Amerikalı Protestan misyoner grubu olmuştur. ABCFM kurumu Anadolu’ya gelen ilk temsilcisi Levi Persons olmuştur. Anadolu’da öncü olan Persons ardıllarına rehber olacak raporlar tutmuştur. Amerikalı misyonerler Anadolu’ya geldikten sonra ABCFM’nin merkezi olan Boston’a gönderdikleri raporlar, yaptıkları geziler, yapılan saha çalışmalarından çıkan sonuçları analiz ederek Anadolu’da yapacakları hakkında oldukça fazla bilgi edinmişlerdir.

1860’lı yıllarda Harput’ta ABCFM misyonerleri tarafından toplantıda, Anadolu’da yapılan misyonerlik faaliyetleri için üç misyon merkezi oluşturulmuştur. Batı illerini kapsayacak şekilde “Batı Türkiye Misyonu”, Doğu illerini kapsayacak “Doğu Türkiye Misyonu” ve Orta Anadolu illerinin bağlı olduğu “Merkez Türkiye Misyonu” gibi misyon merkezlerinin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Doğu Türkiye Misyonunun merkezi Harput kabul edilmiştir. Bu misyona ise Harput, Mardin, Erzurum, Bitlis, Van ve Musul gibi istasyonlar bağlanmıştır.

Misyoner istasyonları arasında yardımlaşma ve misyoner akışı yapılmıştır. Mardin misyon istasyonuna gelen ilk Amerikan Board Misyoneri 1858 yılında

Musul'dan gelen Frederick Williams olmuştur. Williams yaptığı çalışmalar sonucunda 1867 yılında bir kilise inşa etmiştir. İlk etapta 19 üyeye sahip olan kilise kısa bir süre sonra 25 üyeye ulaşmıştır. Kilisenin ilk papazı ise Cercis bin Abdullah Hadaye isminde bir Süryani olmuştur.

Mardin'de en fazla faaliyet yürüten misyoner grubu olan ABCFM misyonerleri Mişkin Kapı Mahallesi'nde tesisler kurup bu mahallede faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Burada hastane, eczane, eğitim kurumları ve kalacakları yerleri inşa etmişlerdir. Açtıkları kurumların araç gereç ve imkânlar bakımından Osmanlı Devleti'nin kurumlarına göre daha iyi durumda olduğu belirtilmektedir.

Protestan Misyonerler kurumlarını halk ile iletişime geçmek için de kullanmışlardır. Hastane ve eğitim kurumları gibi yerlerde çalışma yürütüp bu yerlere gelen vatandaşları etkilemeye çalışmışlardır. Protestan okulunda okuyan Midyatlı bir Müslüman çocuğun Amerika'ya kaçırılması onlara halkın tepkisini artırmıştır.

Protestan Misyoner dışında Katolik misyoner de Mardin'de yoğun faaliyet göstermişlerdir. Bu misyoner grubun faaliyetleri Musul'dan yönetilmiştir. Protestanlardan daha önce Mardin'e gelen Katolik misyonerleri Ermeni cemaatini bölmeye çalışmış, bunda başarılı olup Ermenilerin bir kısmını Katolik yapmayı başarmışlardır. Katolik yapılan Ermeniler sonraki süreçlerde Katolik çalışmalarını kendileri yapmıştır. Ermeniler dışında Süryani cemaatini bölme çalışmaları da olmuştur.

Katolikler Mardin'deki fakirlik hakkındaki görüşleri Osmanlı Arşivlerine yansımıştır. Yazışmalarda yoksulluğun hüküm vurgulanmaktadır. Bir başka yazışmada ise bu durumun tam tersini tam tersini belirtmektedir. Misyonerlerin belirttiği gibi fakirliğin hüküm sürdüğü ya da bölgenin bolluk içinde yaşadığı iddiaları çelişkili olmakla beraber bu durumların gerçeği yansıtmadığı devlet yetkililerince belirtilmiştir.

Osmanlı yönetimi misyonerlere karşı birtakım önlemler almıştır. Misyoner faaliyetlerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Misyoner okullarının önünü kesmek amacı ile daha fazla okul açılması önerisi Diyarbakır vilayeti'ne iletilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde önemli bir güç haline gelen misyonerlerin propagandasını yapan yazılı eserlerin toplatılması ve gazetelerin propaganda aracı olarak kullanılmasının engellendiği görülmektedir. Basında yapılan propaganda çalışmaları belirlenip denetim altında tutulmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde misyonerlerin sayıca arttığı ve faaliyet alanlarının yayıldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

A.DVN.NHM., 4/12, 1.

A.MKT.MHM., 501/64, 2/1.

A.MKT.MHM., 501/64, 3/1.

A.MKT.MHM., 501/64, 4/1.

A.MKT.MHM., 501/64, 5/1.

A.MKT.MHM., 501/64, 6/1.

A.MKT.MHM., 501/64, 8/1.

DH.EUM.1.ŞB., 4/23, 6.

DH.EUM.1.ŞB., 4/23, 7.

DH.EUM., 5.Şb., 48/16, 3.

DH.TMIK.M., 3/10, 1.

DH.TMIK.M., 57/37, 3/1.

DH.TMIK.M., 57/37, 1/1.

DH.TMIK.M., 57/37, 2/1.

DVNSMHM.d., 5/10, 1.

İ.HUS., 130/91, 1/1.

MGM., 87/574, 1.

MGM., 87/574, 2.

Y.PRK.HR., 2/44, 2.

Y.PRK.MF., 2/27, 1/2.

Y.PRK.MF., 3/31, 1.

Y.PRK.UM., 20/112, 1/1.

The Missionary Herald Arşivi, Volume.

52, 55, 56, 58, 59, 61, 69, 71, 85, 87, 90.

Diyarbakır Vilayet Salnameleri (DVS).

Cilt 1, Hicri 1287.

Cilt 2, Hicri 1292.

Cilt 2, Hicri 1293.

Cilt 4, Hicri 1308.

Cilt 4, Hicri 1312.

Cilt 4, Hicri 1316.

Cilt 4, Hicri 1317.

Cilt 4, Hicri 1312.

Cilt 4, Hicri 1316.

Cilt 4, Hicri 1317.

Cilt 5, Hicri 1318.

Cilt 5, Hicri 1319.

Cilt 5, Hicri 1321.

Cilt 5, Hicri 1323.

Araştırma Eserler

Açıkses, Erdal. *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

Aktürk, Sıraç. Amerikan Misyonerlerinin 1863-1885 Yılları Arasında Mardin'de Tesis ettikleri Okullar, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2017.

—. Tanzimat'tan Cumhuriyete Mardin Sancağında Eğitim, Erzurum: Erzurum Teknik Üniversitesi SBE, 2015.

Akyüz, Gabriel. Süryanilerin Artuklularla İlişkileri, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri (26-27-28 Mayıs 2006 Mardin)*, İstanbul: İmak Ofset Basım Yayın, 2006.

Akyüz, Gabriyel. *Mardin İli'nin Merkezinde Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi*, İstanbul: Resim Matbaacılık, 1998.

Alan, Gülbadi. Amerikan Board'ın Mardin'de Yürüttüğü Eğitim Çalışmaları Çerçevesinde Mardin Kız Okulu, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri (26-27-28 Mayıs 2006 Mardin)*, İstanbul: İmak Ofset Basım Yayın, 2006.

Altun, Ara. *Mardin'de Türk Mimarisi*, İstanbul: Mardin Valiliği Neşriyatı, 1971.

Araz, Yahya. XVI. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Kişiler ve Cemaatler Arası İlişkilerin Dil Söylem ve Sembolleri, *Doğubati Dergisi*, 2010.

Atalay, Talip. Diyarbakır ve Mardin'de Misyonerlik Faaliyetleri, *Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik Sempozyumu*, Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2005.

Aydın, Mehmet. Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Tarihi Bir Bakış, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt XXVII*, 1985.

Aydın, Suavi; Emiroğlu, Kudret; Özel, Oktay; Ünsal, Süha. *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Baysun, Cevdet. Mustafa Reşit Paşa, *Tanzimat I*, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1940.

Beydilli, Kemal. 1839 ve 1856 Islahat Fermanları Hakkında, *150. Yılında Tanzimat*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.

Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara: Gün Yayınları, 2001.

Bozdağ, İsmet. *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.

Bozkurt, Gülnihal. Islahat Fermanı'nın Düşündürdükleri, *Tarih ve Toplum Dergisi*, 1996.

Bozkurt, Gülnihal. İslam hukukunda Müste'menler, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, 1983.

Buckingham, J. S. *Travels in Mesopotamya*, London, 1827.

Danacıoğlu, Esra. Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2000.

Demirci, Kürşat. Hristiyanlık, *Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt: 17*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

Demirci, Kürşat. Ortodoksluk, *Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt: 17*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

Deveci, Yıldız. Mardin Ermenileri, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu*, İstanbul: İmak Ofset Basım Yayın, 2006.

Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ans. Lügat*, Ankara: Aydın Kitapevi, 1970.

Dolapönü, Hanna. *Tarihte Mardin*, İstanbul: Ofset Matbaacılık, 1972.

Efendi, Abdulgani. *Mardin Tarihi*, Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1999.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, İstanbul : Arı Sanat Yayınevi, 2008.

Erbaş, Ali. *Hristiyanlık*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.

—. *Hristiyanlıkta Reform ve Protestanlık Tarihi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.

Eroğlu, Ahmet Hikmet. *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2005.

Eryılmaz, Bilal. *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, İstanbul: Ağaç Yayınları, 1992.

Gencer, Ali İhsan. Tanzimat Fermanı'nın İlanı ve Tatbiki Meselesi, *150. Yılında Tanzimat* içinde, yazar Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.

Gencer, Ali İhsan. Tnazimat Fermanından 1876'ya Kadar Osmanlı İmparatorlu, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Cilt 11*, yazan Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.

Göyünç, Nejat. *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Günay, Ramazan. *259 Numaralı Hicri 1006-1008 (Miladi 1598-1600) Tarihli Mardin Şer'iyye Sicilinin Trankripsiyon ve Değerlendirmesi*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi SBE, 2002.

Gündüz, Şinasi. Misyonerlik, *Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt: 30*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.

—. Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri, *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri Sempozyumu 17-18 Nisan 2004*. İstanbul: İSAV, 2005.

Güneş, Hüseyin Haşimi. *Abdüselam Efendi'nin Mardin Tarihi*, İstanbul: İmak Ofset Yayınları 2007.

Gürhan, Veysel. *XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri*, Ankara: Gazi Üniversitesi SBE, 2012.

Haldun, İbn. *Mukaddime*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1968.

Harman, Ömer Faruk, *Genel Olarak Misyonerlik, Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2005.

Henry, Antonim-Marcel. *Mission, Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları, 1983.

Hocaoğlu, Durmuş. İlerleme Üzerine Bir Tahlil Denemesi, *Köprü Dergisi*, 2004.

İnalcık, Halil. Osmanlı Hukuku'na Giriş Örf'i Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1958.

İnalcık, Halil. Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu, *Belleten*, 1964.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi Cilt: 8*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.

Karaman, Hayrettin; Bardakoğlu, Ali; Apaydın, Yunus, *İman ve İbadetler İlmihali*, İstanbul: Türkiye Diyanet Yayınları, 1998.

Kılıç, Remzi. *Misyonerlik ve Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, Niğde: Türklük Bilimi Araştırmaları, 2006.

Kocabaşoğlu, Uygur. *Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul: Arba Yayınları, 1989.

Kocaoğlu, A. Mehmet. Misyonerlik Faaliyetlerinden Pontus Rum Devletine Uzanan Süreç, *Giresun Tarihi Sempozyumu*, İstanbul, 1997.

Kodaman, Bayram. Osmanlı Devleti’nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007.

Koloğlu, Orhan. *Avrupa’nın Kışkacında Abdülhamit*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Konan, Belkıs. Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2015.

Kuran, Ercüment. Mustafa Reşit Paşa, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Yayınları, 2001.

—. *Türk Çağdaşlaşması Çileli Bir Yolda İlerleyiş*, İstanbul: Akçağ Yayınları, 1997.

Kuzgun, Şaban. Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerliğinin Doğuşu, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, 1983.

Küçük, Abdurrahman. Misyonerlik Nedir? (Misyonerlik ile Tebliğ Arasındaki Fark), *Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye’de Misyonerlik Sempozyumu Bildirileri*, (01-02 Ekim 2005 Ankara), Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2005.

—. *Misyonerlik ve Türkiye, Türkiye’deki Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar, 1996.

Küçük, Cevdet. Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler ve Millet Sistemi, *II. Osmanlı Sempozyumu Bildirileri (Eylül 1985)*, Ankara: Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenliği Vakfı Yayınları, 1986.

Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Minorsky, Vladimir. Mardin, *İslam Ansiklopedisi, Cilt. 7*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1977.

Mumcu, Ahmet. Tanzimat Döneminde Türk Hukuku, *Adalet Kitabı* içinde, Halil İnalçık ve diğerleri. Ankara: Yeditepe Yayınevi, 2012.

Öney, Celal. *19. Yüzyılın İkinci Yarısından Günümüze Suriye Lübnan ve Filistin Üçgeninde Protestan Misyonların Nüfuz Mücadelesi*, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Özcoşar, İbrahim. 19. Yüzyılda ABD Misyonerlerinin Mardin Süryanilerine Yönelik Faaliyetleri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006.

—. 19. Yüzyılda Mardin Nüfusu, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri (26-27-28 Mayıs 2006 Mardin)*, İstanbul: İmak Ofset Basım Yayın, 2006.

—. 19. Yüzyılda Mardin Süryanileri, Erciyes: Erciyes Üniversitesi SBE, 2006.

—. *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)*, Mardin: Şarkiyat Enstitüsü Hazırlık Yayınları 1, 2009.

Özel, Ahmet. Müste'men, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Öztuna, Yılmaz. *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul: Hayat Yayınları, 1983.

Öztürk, Ayhan; Yıldız, Özgür. *Amerikan Protestan Misyonerlerinin Türkiye'deki Faaliyetleri (1820-1938)*, Kayseri: Arka Oda Yayınları, 2007.

Öztürkatalay, Latif. *Mardin ve Mardinliler*, İstanbul: Seçil Ofset Basımevi, 1995.

Parmaksızoğlu, İsmet. *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara: Başbakanlık Yayınevi, 1982.

Sonyel, Salahi R. Hristiyan Azınlıkları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Sezer, Ayten. Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Sırma, İhsan Süreyye. *Sömürü Ajanı İngiliz Misyonerleri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1984.

Sonyel, Salahi R. Hristiyan Azınlıkları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Soykan, Tankut. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, İstanbul: Ütopya Yayınları, 2000.

Sözen, Metin. *Taşın Belleği Mardin*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Şümeysani, Hasan Kamil. *Mardin Tarihi*. Lübnan, 1985.

Tanör, Bülent. Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: Der Yayınları, 1990.

Taşkın, Faruk. Misyonerlerinin Türkiye'deki Sağlık Faaliyetleri (1833-1923), *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2017.

Tekdal, Danyel. *208 Numaralı Mardin Şer'iyeye Sicili*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi SBE, 2009.

Tiğine Oktar, Hamdi Genç. Osmanlı ABD İlişkileri Bağlamında Mardin Sancağında Faaliyet Gösteren, ABD'ye Ait Eğitim ve Sağlık Kurumları, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri (26-27-28 Mayıs 2006 Mardin)*, İstanbul: İmak Ofset Basım Yayın, 2006.

Topçu, Ali İhsan. Temel Hak ve Özgürlükler Açısından İslam Kamu Hukukunda Gayrimüslim Vatandaşların Hukuki Statüsü, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Tümer, Günay. Din, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Uluçam, Abdüsselam. *Taşın Belleği Mardin*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiplerine Dair Vesikalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

—. *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.

Yücel, İdris. Anadolu'daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930), Ankara: Hacettepe Üniversitesi AİİTE, 2011.

Online Kaynaklar

<http://dlir.org/images/stories/dlir/arit/map1.jpg>, Erişim Tarihi: 15.04.2019.

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/111039>, Erişim Tarihi: 12.03.2019.

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/42994>, Erişim Tarihi: 25.04.2019.

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/45911>, Erişim Tarihi: 12.18.2018.

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/76808>, Erişim Tarihi: 25.04.2019.

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43972>, Erişim Tarihi: 04.03.2019.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/gayri-muslim>, Erişim Tarihi: 15.05.2019.

EKLER

Ek 1: Andrus ve Diğerleri²⁸⁸.

1913-14 yılları arasında Mardin Lisesi mezuniyet sınıfı ve 5 orta yaşlı (Hanne Chikky ve İshak Dikmen dahil) ve bir yaşlı adam (Bay Andrus) olarak tanımlanan dört genç erkek grubunun portresi.

²⁸⁸ <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/45911>, Erişim Tarihi: 12.18.2018.

Ek 2: Amerikan Board'un Doğu, Merkezi ve Batı Türkiye Misyonları²⁸⁹

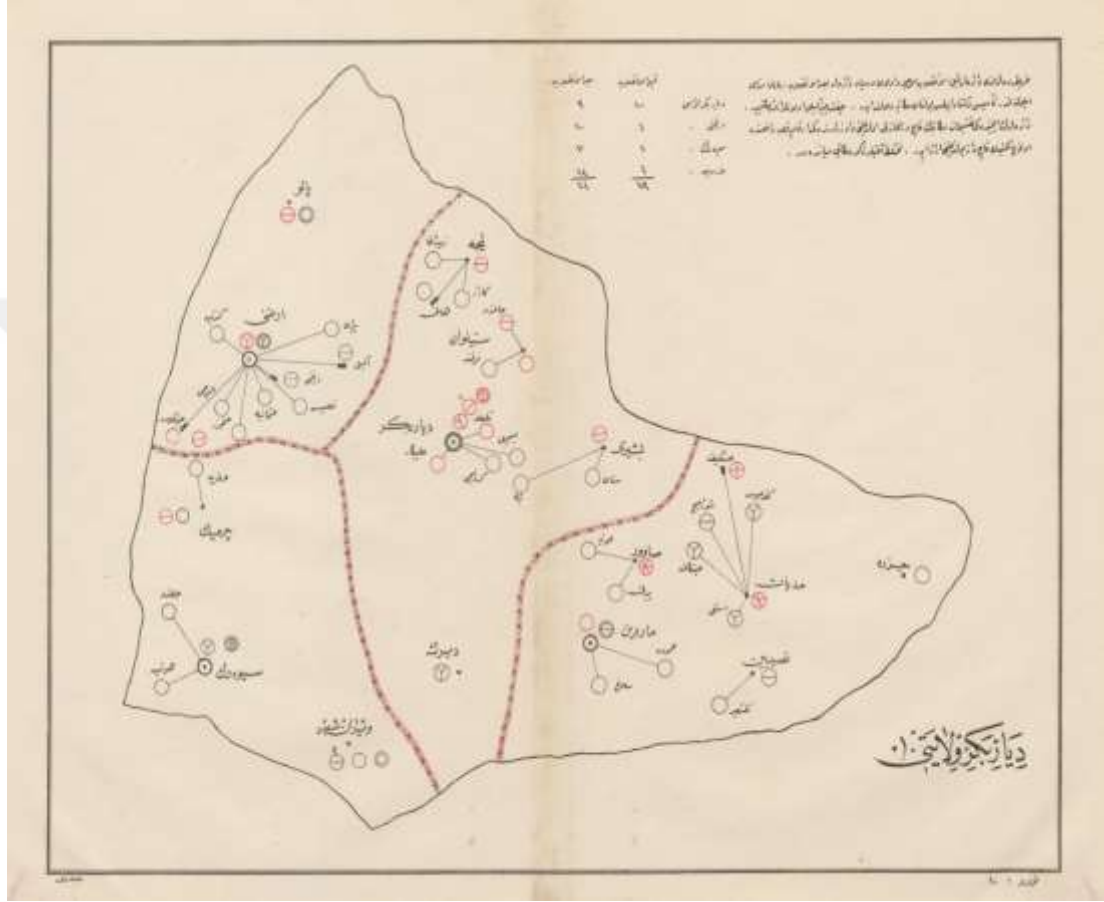
²⁸⁹ <http://dlir.org/images/stories/dlir/arit/map1.jpg>, Erişim Tarihi: 15.04.2019.

Ek 3: 1904 Yılı Mardin Kız Okulu Mezunları²⁹⁰.

²⁹⁰<https://archives.saltresearch.org/handle12345678943972>, Erişim Tarihi: 04.03.2019.

Ek 4: Osmanlı İmparatorluğu'nda Diyarbakır, Mardin ve Urfa'daki Okulları Gösteren Harita²⁹¹.

²⁹¹ <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/111039>, Erişim Tarihi: 12.03.2019.

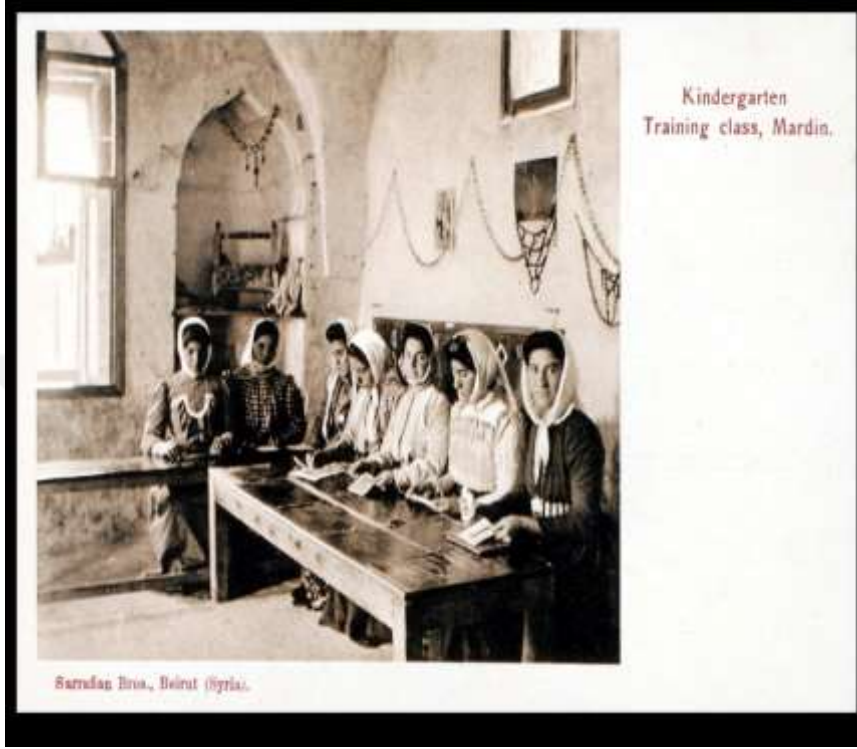
Ek 5: Mardin Kalesi²⁹².

²⁹² <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/76808>, Erişim Tarihi: 25.04.2019.

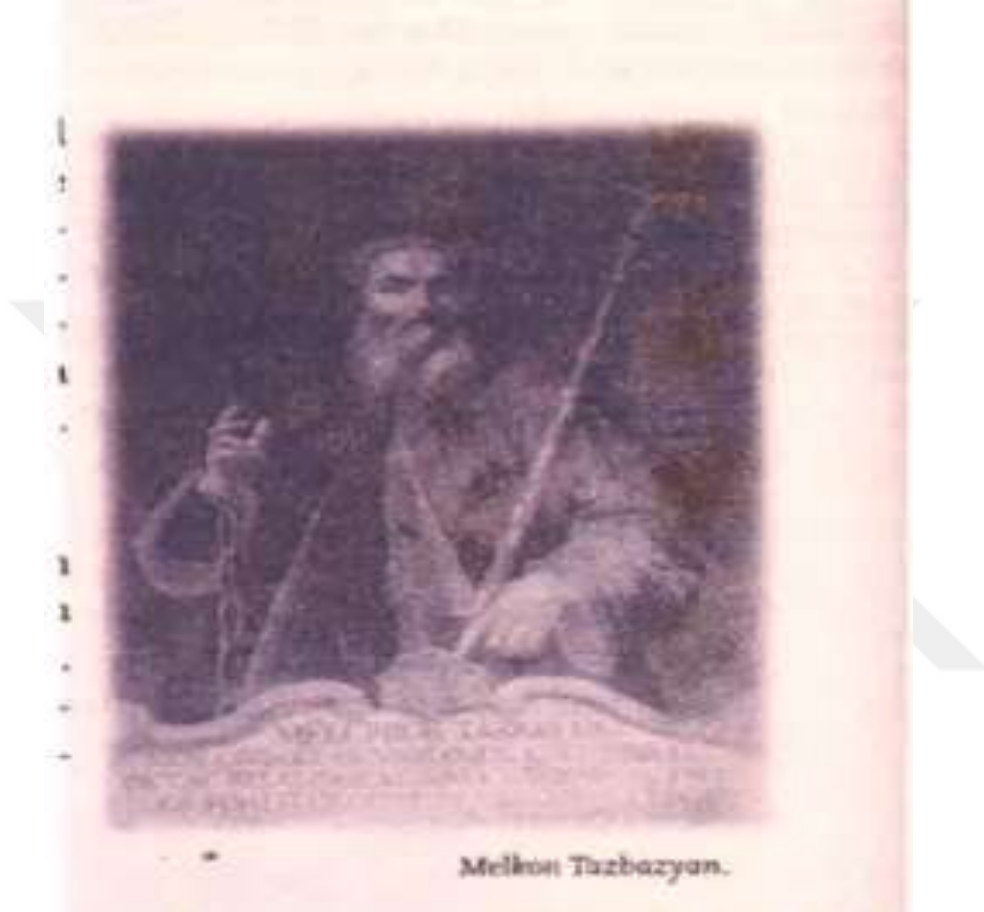
Ek 6: Mardin Anaokulu Sınıfı²⁹³.

Beyaz başörtülü yedi genç kadın, dekore edilmiş bir odada ahşap bir masada oturmaktadır: "Anaokulu Eğitim Sınıfı, Mardin" denilmektedir. Günümüz koşullarında anaokulu için çok da büyük yaşlara sahip insanlar oldukları görülmektedir. Fakat okuma yazmanın çok az olduğu XIX. yüzyılda bu durum gayet normal olmuştur.

²⁹³ <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/42994>, Erişim Tarihi: 25.04.2019.

Ek 7: Katoliklik İnançının Mardin'e Yayılmasında Etkili Olan Melkon Tazbazyan (1654-1716)²⁹⁴.

²⁹⁴ Deveci, "Mardin Ermenileri", s. 561.

Ek 8: Mardin, Surp Kevork Kilisesi (M.S. 420)²⁹⁵.

---

²⁹⁵ Deveci, "Mardin Ermenileri", s. 265.

Ek 10: B. Daniel'in Mardin'deki Mardin'in Misafirperverliği Hakkındaki Görüşleri²⁹⁷.

²⁹⁷ BOA, DH.TMIK.M., 57/37, 1/1.

Ek 11: Diyarbakır Vilayeti Merkeze Gönderdiği Yazıda Bölgede Eğitim Faaliyetlerinin Zorluğu Üzerinde Durmuştur²⁹⁸.

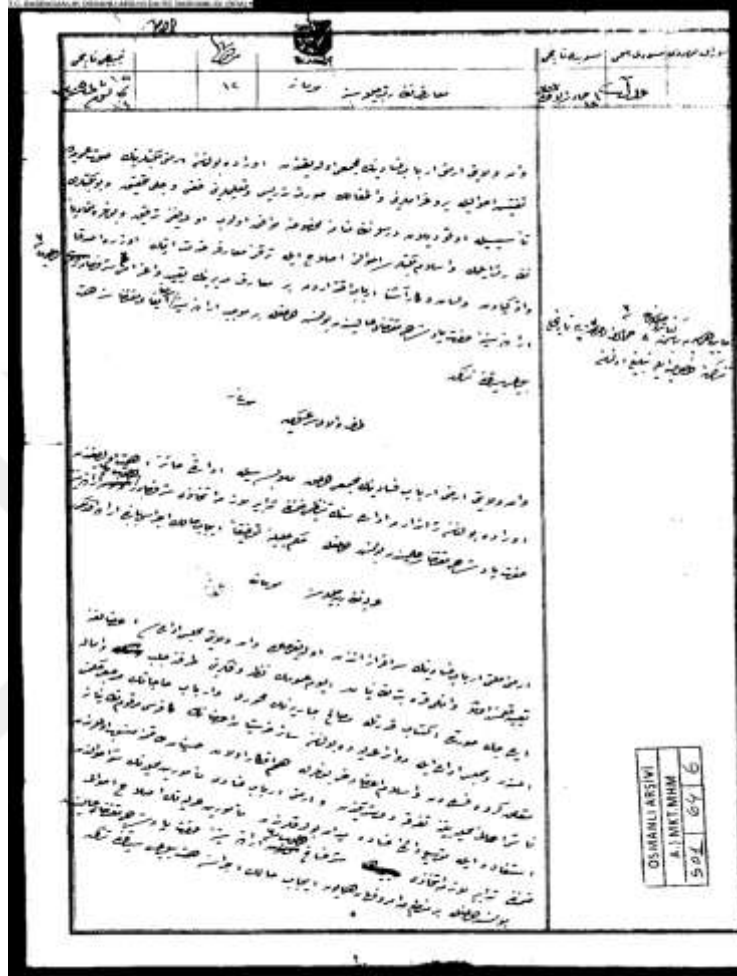
²⁹⁸ BOA, A.MKT.MHM., 501/64, 4/1.

Ek 12: Midyat Kazasında Ramazan Bin Ali İsminde Bir Çocuğun Kaçırılması Yazışmalarına Yansıması²⁹⁹.

²⁹⁹ BOA, A.MKT.MHM., 501/64, 5/1.

Ek 13: Vanlı Karabet Nataniyan'ın Hristiyanlar Misyonerlerin İsteklerini Yaptığına Dair Şüpheler Üzerine Yapılan Teftişler³⁰⁰.

³⁰⁰ BOA, A.MKT.MHM.,501/64, 6/1.

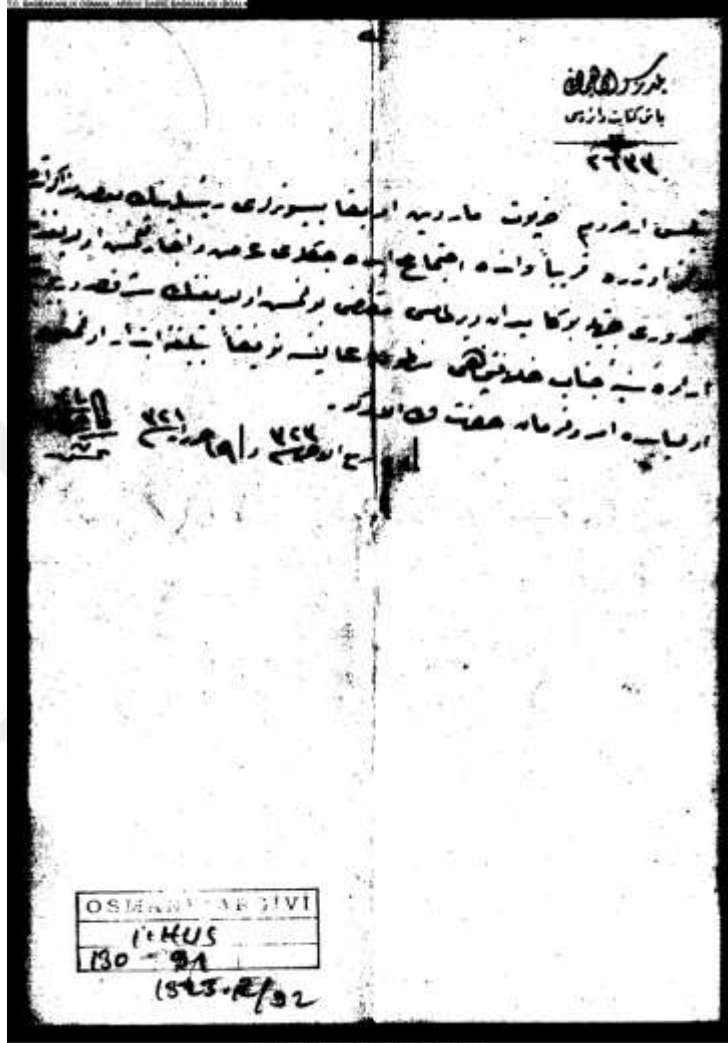
Ek 14: Mardin Mutasarrıflığının Halkın Eğitiminin Oldukça Zor Olduğu Şeklindeki Görüşleri³⁰¹.

A. J. MKT. MHM. 00501.00064.008

³⁰¹ BOA, A.MKT.MHM., 501/64, 8/1.

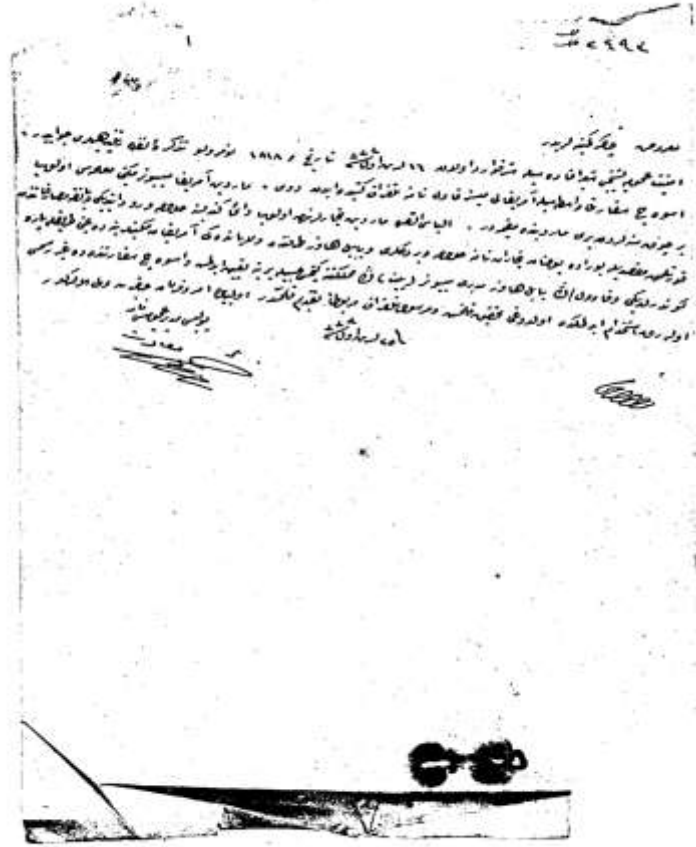
Ek 15: Misyonerlerin Toplanmalarına Osmanlı Devleti Yönetiminin İzin Vermemesi³⁰².

LHUS.00130.00091.001

³⁰² BOA, İHUS., 130/91, 1/1.

Ek 16: Amerikalı Mister Kavel Adına Telgraf Çeken Devi ile Mardin Tüccarlarından İlyas Alkas Hakkında Yapılan Tahkikat³⁰³.

³⁰³ BOA, *DH.EUM.*, 5.Şb., 48/16, 3.

Ek 17: Ömer Fevzi Mardin'e Ait Kitabın Misyonerlik Propagandasını Yaptığı ve Yeni Bir Din Aşlamaya Çalıştığı İçin Toplatılması İstenmesi Üzerine Çekilen Telgraf³⁰⁴.

T.C.
BAŞBAKANLIK
BASIN ve YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Ankara: 13.9.1946
Sayı: 5567
6773
İç. İ.D.
H:

Eki: 2
kitap
Rapor

Başbakanlık Yüksek Katına

Ömer Fevzi Mardin tarafından yazılan İstanbul'da Aydınlık matbaasında bastırılan ve İbrahim Hilmi kitabevi tarafından yayınlanan "Din dersleri" adlı kitabın mehzurlu olduğu bir örneği ilişik olarak sunulan Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Heyetinin 21.8.1946 gün ve 311 sayılı raporiyle de anlaşılmıştır.

Ötedenberi misyonerlik propagandası yapan ve yeni bir din telâkkisi aşılamağa çalıştığı Emniyet raporlarıyla de tebeyyün eden Ömer Fevzi Mardin'in adı geçen bu eserinin mevcutlarının toplatılması ve satışının yasak edilmesi hususunda gerekli Bakanlar Kurulu kararının alınmasını yüksek tensiplerinize üstün saygılarımla arz ederim.

ab.

Unvan Müdür
Nedim Veysel İlkin

11.12.1946 (Nedim Veysel İlkin)

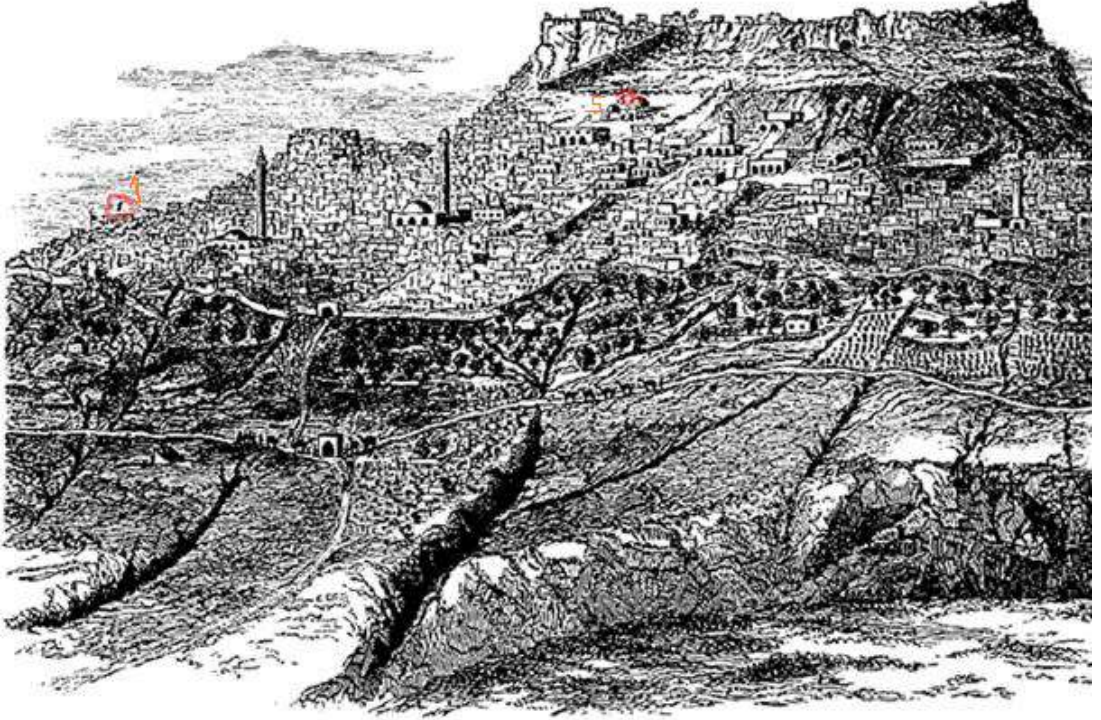
030 10 87657411

N.B. 211 kit.

12-9-236 4/285 2

³⁰⁴ BOA, MGM., 87/574, 1.

Ek 18: Mardin'deki Misyoner Eğitim Kurumları ve Müslüman Okulu³⁰⁵.

MARDIN, EASTERN TURKEY.

---

³⁰⁵ The Missionary Herald, V. 71, s. 288.

Ek 19: Eskiden Amerikalı Protestan Misyon Kompleksinde Yer Alan Etiğim Kurumundan Bir Görüntü³⁰⁶.

³⁰⁶ 26 Temmuz 2019’da gözlem amaçlı gidildiğinde eskiden misyoner okuluna ait eskiden Amak Ailesi’nin yerleşim yeri olarak kullanıldığı, halen aynı aile tarafından hayvan yetiştirilmek üzere kullanıldığı tespit edilmiştir. Adres: Diyarbakır Kapı Mahallesi 189. Sokak Artuklu/Mardin.

EK 20: Amerikan Misyoner Kompleksinin Farklı Bir Açıdan Görüntüsü³⁰⁷.

³⁰⁷ Adres: Diyarbakır Kapı Mahallesi 189. Sokak Artuklu/Mardin.

Ek 21: Şuanda Amak Kültür Evi Olarak İşlev Gören Eski Amerikan Misyoner Eğitim Yeri Olarak Kullanılan Yapı³⁰⁸.

³⁰⁸ Adres: Diyarbakır Kapı Mahallesi 189. Sokak Artuklu/Mardin.

Ek 22: Prostestan misyonerlerine ait komplekste yer alan farklı bir yapı³⁰⁹

³⁰⁹ Bina tamir edilmeye çalışılmış fakat aslına has malzemelerin kullanılmadığı belirgin bir şekilde görülmektedir. Adres: Diyarbakır Kapı Mahallesi 189. Sokak No: 2 Artuklu/Mardin.

Ek 23: Protestan Misyoner Kompleksinden Mardin Kalesi Görünümü³¹⁰.

³¹⁰ Adres: Diyarbakır Kapı Mahallesi 189. Sokak Artuklu/Mardin.

Ek 24: Amerikan Misyoner Kompleksinden Mezopotamya Ovası'nın Görüntüsü³¹¹.

³¹¹ Eğitim kurumu olarak kullanılan bu yapının hemen altında eski Amerikan Hastane binası yer almaktadır. Hastane şuan Mardin İl Jandarma'nın sınırlarında olup askeri amaçlı kullanılmaktadır. Bu binalara özel izinle girilebilmektedir. Adres: Diyarbakır Kapı Mahallesi 189. Sokak Artuklu/Mardin.

ÖZGEÇMİŞ

Hakan ARİ, Mardin’de doğdu. İlköğrenimini Haydar İlkokulu’nda, Orta öğrenimini Ayfer Gök İlköğretim Okulu’nda, lise öğrenimini Mardin Milli Piyango Lisesi’nde tamamladı.

2013 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde lisans öğrenimini tamamladı. 2014 yılında Mardin Artuklu Üniversitesi’nde Pedagojik Formasyon eğitimini tamamlayarak öğretmenlik sertifikasını aldı. 2016 yılında Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı alanında Yüksek Lisans eğitimine başladı. 2019 yılında “XIX. ve XX. Yüzyıllarda Mardin ve Çevresinde Misyonerlik Faaliyetleri” adlı araştırma tezi hazırladı. Halen Mardin’de ikamet etmektedir.

T.C.

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İNTİHAL RAPORU

Tez Başlığı: XIX. ve XX. Yüzyıllarda Mardin ve Çevresinde Misyonerlik Faaliyetleri

Yukarıda başlığı gösterilen Tez çalışmamın kapak sayfası, giriş, ana bölümler ve sonuç kısımlarında oluşan toplam 145 sayfalık kısmına ilişkin 10/09/2019 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü tarafından "Turnitin" adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, projemin benzerlik oranı % 15'tir.

Uygulanan Filtrelemeler:

Kaynakça Dahil

Alıntılar Hariç

Açıklamalar:

Mardin Artuklu Üniversitesi "Turnitin" adlı intihal tespit programı sonucunda; azami benzerlik oranlarına göre Tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Hakan ARİ

Öğrenci No:16751008

Programı :Tarih

Statüsü :Tezli Yüksek Lisans

Tarih ve İmza

10/09/2019

Enstitü Sekreteri

Hasan TAN